

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

ВИПУСК 15

ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ
ЗБІРНИК

ВИПУСК 15

ВИДАВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1970

У випуску висвітлюються актуальні питання розвитку історичного матеріалізму та соціології, зокрема публікуються статті, присвячені дослідженню ленінської теоретичної спадщини з питань соціалістичного управління, основним принципам соціального дослідження, формуванню комуністичного ставлення до праці, а також статті, присвячені питанням естетичного виховання і розвитку творчої активності молодшої особи, які написані соціологами Німецької Демократичної Республіки.

Розрахований на викладачів, студентів, аспірантів, пропагандистів, лекторів, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями філософії.

Редакційна колегія: чл.-кор. АН УРСР проф. Д. Х. Острянин (відпов. редактор), канд. філос. наук І. В. Бичко (відпов. секретар), канд. філос. наук Ю. О. Богданов, канд. філос. наук Ю. Ф. Бухалов, доктор філос. наук В. І. Войтко, доктор філос. наук Д. М. Гринишин, канд. філос. наук Г. Г. Ємельяненко, канд. філос. наук А. І. Клевцов, канд. філос. наук М. Г. Козубенко, канд. філос. наук М. В. Логвинюк, канд. філос. наук І. Ф. Надольний (заст. відпов. редактора), проф. М. М. Олексюк, канд. філос. наук О. П. Павелко, доктор філос. наук М. В. Смирнов, канд. філос. наук М. П. Редько, канд. філос. наук В. М. Чернокозова, канд. філос. наук І. І. Чорний, доктор філос. наук В. І. Шинкарук.

В. І. ЛЕНІН І СОЦІАЛІСТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВОМ

Проблемі управління радянським суспільством В. І. Ленін присвятив такі праці, як-от: «Держава й революція», «Чи вдержать більшовики державну владу?», «Чергові завдання Радянської влади», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», «Краще менше, та краще».

В сучасний період, коли Комуністична партія приділяє велику увагу питанням розвитку і впровадженню наукових основ управління процесами комуністичного будівництва, ідеї В. І. Леніна про сутність і основні риси управління соціалістичним суспільством надзвичайно актуальні. Зокрема, неоціниме їх теоретичне й методологічне значення для розв'язання деяких принципових проблем соціологічного характеру, що стосуються управління соціалістичним суспільством.

Однією з таких проблем є визначення історичного типу управління, властивого соціалістичному суспільству, і його специфічних рис. Насамперед необхідно визначити місце соціалістичного управління в системі історичних типів управління суспільством.

Проблема класифікації різних видів управління суспільством поки що залишається малодослідженою. Найчастіше в наукових статтях вона зводиться лише до протиставлення двох типів соціального управління — капіталістичного і соціалістичного. Правда, робляться спроби більш глибоко й ширше розв'язати цю проблему. Так, Ю. А. Левада вказує на два типи управління суспільством — «стихийний (статистичний)» і «структурний», що розрізняються ним в залежності від способу фіксування і реалізації програм управління; в свою чергу в «структурному» типі автор розрізняє дві різновидності — «традиційний» тип управління і «раціональний» в залежності від способу фіксування соціальної інформації в суспільній свідомості [8, 66—68].

Але, як відомо, в марксизмі типізація фундаментальних суспільних процесів і явищ, властивих деяким або всім суспільно-економічним формаціям (держава, право, управління та ін.) здійснюється на основі історично визначених способів виробництва. Тому критерієм поділу на типи соціального управління,

на нашу думку, не можуть бути ознаки кібернетичного порядку. В цьому випадку можна говорити лише про різні види управління, що розрізняються в залежності від різних основ, а не про типи.

Нам здається, що при класифікації різновидностей управління в суспільстві слід розрізняти:

1) історичні типи управління суспільством, визначених конкретно-історичним способом виробництва;

2) історичні системи управління суспільством, що охоплюють собою декілька історичних типів управління на основі їх загальних рис;

3) види управління, встановлені в залежності від різних основ специфічного чи відносно часткового характеру. До цих останніх слід віднести й розглянуту вище класифікацію Ю. А. Левади.

Історія знає дві основні системи управління суспільством: суспільне самоуправління та політичну організацію суспільства. Перша властива двом суспільно-економічним формаціям — первіснообщинній та комуністичній — і відповідно охоплює два історичних типи управління, характерних для цих формацій. Друга система відповідає трьом класово-антагоністичним формаціям — рабству, феодалізму і капіталізму, охоплює три історичних типи управління відповідно цим формаціям.

Система суспільного самоуправління функціонує в соціально однорідному суспільстві, що не знає поділу людей на керуючих і керованих. Суб'єктом управління тут виступає суспільство в цілому. Функція управління і функція виробництва невіддільна одна від одної: вони виконуються одними й тими ж особами — членами всього суспільства.

В класовий період історії людства системою управління виступає політична організація суспільства, суб'єктом управління якої є лише певна частина суспільства — пануючий клас. Функції управління і виробництва виявляються поділеними: суспільство ділиться на керуючих й керованих.

Виділення управління з виробничої діяльності стало можливим в результаті розвитку процесів поділу праці у виробництві, через що відбулося відділення розумової праці (в тому числі керуючої) від фізичної [2, 175—176].

Політична організація суспільства як система управління, що виникла в процесі поділу суспільства на класи, є підтвердженням відносної нерозвинутості суспільства.

«Тільки величезне зростання продуктивних сил,— пише Ф. Енгельс,— досягнуте завдяки великій промисловості, дозволяє поділити працю між усіма без винятку членами суспільства і таким шляхом скоротити робочий час кожного так, щоб у всіх лишалося доволі вільного часу для участі у справах, що стосуються всього суспільства...» [2, 176].

Таким чином, раніше ніж суспільство від первісного самоуправління, викликаного до життя нерозвинутістю продуктивних сил, перейде до вищої форми самоуправління — комуністичного, досягнутого на основі високого рівня продуктивності праці, воно необхідно проходить полосу класового розшарування з властивою їй політичною організацією суспільства. Але саме заперечення системи політичної організації суспільства комуністичним суспільним самоврядуванням породжує специфічну систему управління, яка і здійснює цю функцію заперечення.

Третя система управління суспільством не є основою; вона носить перехідний характер і відповідає періоду переходу від класово-антагоністичного суспільства до безкласового суспільства, тобто від капіталізму до комунізму. Ця система управління є системою соціалістичної політичної організації суспільства, з якої (у зв'язку з її глибоко демократичною сутністю) виростає, в міру визрівання економічних основ, система комуністичного суспільства самоуправління. Тому В. І. Ленін, характеризуючи основний елемент цієї перехідної системи управління — соціалістичну державу, називає її «напівдержавою» чи «перехідною державою» [4, 358, 420].

Перехідна (соціалістична) система управління утворює самостійний історичний тип управління суспільством — соціалістичний тип, відповідно соціалістичному способу виробництва, що лежить в основі цього суспільства. Тому і основна ланка керуючого організму цієї системи управління — держава є державою соціалістичного типу.

Щодо цього питання існує й інша точка зору, яка викликає принципове заперечення. Стверджується, наприклад, що в перехідний від капіталізму до соціалізму період Радянська держава не була державою соціалістичного типу, тому що «держава як надбудівне явище визначається базисом, а в той час не було сформованого соціалістичного базису [12, 138—140]. Соціалістичною, на думку автора, наша держава стала лише після перемоги соціалізму, коли склався соціалістичний базис.

Закономірне питання, до якого ж типу, в такому випадку, слід віднести Радянську державу вказаного періоду? Виявляється, ні до якого, бо, на думку автора, «до держави перехідного періоду не можна застосувати категорію історичного типу держави...» [12, 140].

В. І. Ленін вже у 1918 р. з гордістю говорив на VII з'їзді РКП(б), що «новий тип держави створений», що «Радянська влада є новий тип держави», і дав переконливу характеристику цього типу держави як соціалістичного [5, 105—106]. Немає ніяких підстав для того, щоб переглядати це ленінське положення.

Вищезазначена концепція містить в собі дві теоретично непереконливі гносеологічні помилки.

По-перше, тут допущено змішування понять «суспільство» і

«держава». Радянське суспільство в період боротьби за соціалізм дійсно не було ще соціалістичним: в ньому були антагоністичні класи, класова боротьба, значне засилля приватновласницької ідеології і т. ін. Але Радянська держава з самого початку була державою соціалістичного типу, бо соціалістичною державою називається така держава, в якій державна влада належить трудящим масам на чолі з робітничим класом (незалежно від того, чи здійснює робітничий клас керівну роль через свою диктатуру чи без неї).

По-друге, не можна прямолінійно інтерпретувати положення історичного матеріалізму «базис визначає надбудову». Це положення зовсім не означає, що поки не склався повністю новий базис, не може виникнути і надбудова нового типу. Ці дві сторони взаємодіють, будь-яка з них у своєму розвитку може випереджати в той чи-інший момент іншу, і лише в кінцевому результаті в цій взаємодії «економічні умови виступають визначальними» [3, 140].

Складна діалектика взаємодії базису і надбудови в повній мірі проявила себе і в нашій країні. Пролетаріат Росії створив соціалістичну державу раніше утвердження соціалістичного базису саме як знаряддя формування цього базису. Важливо, однак, відмітити, що елементи соціалістичного базису виникли з перших же днів революції (комуни, державні землеробські господарства, націоналізовані промислові підприємства тощо). На ці елементи й спиралась соціалістична держава, створюючи умови для їх зростання, зміцнення й повної перемоги.

Це якраз й було однією з головних умов, що дали можливість В. І. Леніну сформулювати важливий теоретичний висновок про первинність політики над економікою в період боротьби за соціалізм [7, 171].

Таким чином, відсутність повної перемоги соціалізму в економіці на перших етапах соціалістичної революції не є перешкодою до створення держави соціалістичного типу. «Ми,— писав у 1922 р. В. І. Ленін,— створили радянський тип держави. Але ми недоробили навіть фундаменту соціалістичної економіки» [6, 172].

Соціалістична система управління як новий історичний тип управління суспільством докорінно відрізняється від політичної організації суспільства як системи управління, властивої трьом класово-антагоністичним формаціям.

Багато істотних рис соціалістичної системи управління досить докладно висвітлені у нашій науковій літературі, інші ж — потребують серйозного теоретичного аналізу й узагальнення.

Однією з характерних особливостей соціалістичного управління є подолання властивого капіталізму розриву між цілями, які ставлять люди перед системою управління, і досягнутими результатами.

«Історія, — писав К. Маркс, — не що інше, як діяльність людини, що переслідує свої цілі» [1, 98].

Проте в умовах капіталізму цілі, яких добивається людина своїми діями, найчастіше залишаються недосяжними. Причина цього — панування приватної власності на засоби виробництва, що породжує стихійний характер дії об'єктивних законів. Приватна власність роз'єднує людей і їх цілі. Тому результат, досягнений загалом індивідуумами, які борються, не відповідає меті, якої добивається кожен з них. Цей результат виражає собою деяку середню величину, що стихійно утворюється в результаті зіткнень розрізнених сил і прагнень. Досягнення ким-небудь своїх цілей стає, за висловом Ф. Енгельса, лише «щасливою випадковістю».

У соціалістичному суспільстві, де панує суспільна власність на засоби виробництва, об'єктивно переважає суспільний інтерес, що об'єднує і згуртовує людей. Загальний інтерес породжує загальну ціль¹. У цьому випадку наслідки, яких бажають люди, стають повністю досяжними, цілі й результати управління — співпадають.

Ця особливість одночасно означає, що соціалістичному управлінню притаманна більш висока ефективність, результативність, ніж управління в капіталістичному суспільстві. Отже, його роль у розвитку суспільства, у досягненні поставлених ним перед собою цілей в умовах соціалізму значно зростає. При соціалізмі, таким чином, управління стає головним засобом досягнення суспільством тих наслідків, до яких воно прагне.

У цьому плані визначення В. І. Леніним у 1918 р. завдання управління Росією як головного, центрального завдання партії і трудящих мас [5, 210] в наші дні особливо актуальне.

Говорячи про підвищення ролі управління в соціалістичному суспільстві, необхідно теоретично осмислити співвідношення рівня організованості соціалістичного суспільства і управління в ньому.

Збереження й підвищення рівня організації будь-якої керованої системи досягається завдяки безперервно здійснюванам у системі процесам управління, що ґрунтуються на інформації [див. 9, 15]. Тому, чим вищий рівень організованості системи, тим більш удосконаленого і ефективного управління вимагає ця система для збереження цього рівня організованості і разом з тим для забезпечення свого дальшого розвитку і функціонування. Це положення має дуже важливе значення для розв'язання наших практичних завдань комуністичного будівництва, бо від рівня організованості соціалістичного суспіль-

¹ Під ціллю ми розуміємо усвідомлений людьми інтерес. Інтерес у своїй основі — об'єктивна категорія, ціль — суб'єктивна.

ства залежать темпи його розвитку; чим вищий рівень організованості, тим вищі темпи розвитку [див. 10, 39].

У капіталістичному суспільстві уже в основній його сфері — на виробництві хоч на окремих підприємствах й існує відносно висока організація, панує анархія виробництва у суспільстві в цілому [2, 269]. Цим визначається відносно невисокий рівень організованості капіталістичного суспільства в цілому.

Соціалістичне суспільство має більш високий рівень організації, бо завдяки пануванню суспільної власності на засоби виробництва воно в основному ліквідує умови для існування випадкових зв'язків у суспільних відносинах, замінюючи їх необхідними зв'язками. [див. 11, 65]. Тому соціалістичне суспільство об'єктивно вимагає більш ефективного, глибокого і науково обгрунтованого управління. Із цього також випливає, що комуністичне суспільство вимагатиме ще більш удосконаленого управління, бо рівень його організованості підвищується.

Для соціалістичного суспільства описана закономірність характерна також стосовно його внутрішнього розвитку в межах власної суспільно-економічної формації, бо соціалістичному суспільству властивий безперервний і планомірно зростаючий рівень організованості. Тому управління суспільством і сама система управління повинні постійно удосконалюватись. Цю об'єктивну вимогу розвитку соціалістичного суспільства і враховує Комуністична партія у своїй діяльності.

Важливою теоретичною проблемою, що вимагає свого розв'язання, є проблема взаємозалежності зростаючої участі народних мас в історичних перетвореннях при соціалізмі і управління.

При соціалізмі, порівняно з попередніми суспільно-економічними формаціями, набагато збільшуються розмах і глибина історичних перетворень, в яких беруть участь мільйонні маси трудящих. Розкритий К. Марксом об'єктивний закон зростаючої ролі мас в історичних подіях [1, 86] отримує тут якісно нові можливості для свого проявлення.

Нові масштаби залучення мас до історичних дій, підвищення їх активності, свідомості, організованості вимагають розширення і якісного удосконалення керуючої діяльності з боку політичної організації соціалістичного суспільства, підвищення рівня організаційної й ідеологічної діяльності Комуністичної партії.

Краткое содержание

В статье делается попытка выяснить характер социалистической системы управления и проанализировать некоторые основные ее черты, неисследованные или малоисследованные в научной литературе.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори, т. 2, К., 1953.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 25.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 27.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
7. Г. Е. Глезерман. Исторический империализм и развитие социалистического общества. М., 1967.
8. «Вопросы философии», № 5, 1968.
9. А. Я. Лернер. Начала кибернетики. М., 1967.
10. И. Новик. Кибернетика, философские и социологические проблемы. М., 1963.
11. Л. А. Петрушенко. Принцип обратной связи. М., 1967.
12. В. И. Разин. Политическая организация общества. М., 1967.

В. І. ЛЕНІН ПРО ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ В РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

В. І. Ленін приділяв виняткову увагу формуванню наукового світогляду у робітників на основі марксистського вчення. Він добре розумів, що немає і не може бути ніякого вакууму у світогляді людини. Вона може мати або буржуазний, ненауковий світогляд, або ж науковий, комуністичний.

Зміст комуністичного світогляду був викладений Марксом і Енгельсом уже в першому програмному документі — «Маніфесті Комуністичної партії». «В цьому творі,— писав В. І. Ленін,— з геніальною ясністю і яскравістю змальований новий світогляд, послідовний матеріалізм, який охоплює і сферу соціального життя, діалектика, як найбільш всебічне і глибоке вчення про розвиток «теорії класової боротьби і всесвітньо-історичної ролі пролетаріату, творця нового, комуністичного суспільства» [6, 30]. По суті тут дане визначення наукового світогляду, що включає строго послідовний діалектико-матеріалістичний підхід до пояснення розвитку природи, суспільства і мислення, теорію класової боротьби, доведену до встановлення диктатури пролетаріату, і розуміння історичної революційної ролі робітничого класу в побудові комуністичного суспільства.

В умовах капіталізму науковий світогляд включав в себе перш за все розуміння загибелі капіталізму, шляхів та засобів боротьби пролетаріату, глибоку віру в перемогу соціалізму. Він був націлений на повалення буржуазного ладу, на встановлення диктатури пролетаріату. Формування наукового світогляду мало своєю метою виховання непримиренності до буржуазного ладу. Це завдання виконувала партія робітничого класу. В. І. Ленін зазначав, що партія пролетаріату є вільна спілка, яка утворюється для боротьби з «думками» (читай: з ідеологією) буржуазії, для захисту і проведення в життя одного певного, а саме марксистського світогляду [5, 236].

Комуністичному вихованню трудящих, і перш за все молоді, В. І. Ленін надавав величезного значення. Він підкреслював важливість вироблення у молоді наукового світогляду, засвоєння багатющого досвіду старших поколінь, уміння перетворити комунізм в керівництво для практичної роботи. Ще на II з'їзді

РСДРП, виступаючи в питанні про ставлення до шкільної молоді, В. І. Ленін говорив, що ми ставимо головною метою вироблення цільного революційного світогляду [3, 451]. Цю ж думку він продовжував і в багатьох інших своїх працях та виступах.

Зрозуміло, що до перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції науковий світогляд мала лише незначна частина робітничого класу, його авангард. Але вже сама підготовка і здійснення соціалістичної революції у нашій країні підтвердили ідею Маркса про перетворення наукового світогляду в могутню матеріальну силу суспільного прогресу.

Встановлення диктатури пролетаріату, перемога соціалізму висунули перед трудящими нові завдання, підняли роль наукового світогляду на новий ступінь. Ленінська ідея про необхідність внесення соціалістичної свідомості в маси трудящих набрала нового значення. Якщо в питанні політичної боротьби пролетаріат ще до революції пройшов велику школу і набув усвідомлення класової солідарності і пролетарського інтернаціоналізму, то в питанні відношення до праці і суспільної власності треба було провести серед нього велику виховну роботу. Соціалістичні перетворення в житті нашого суспільства, виховна робота партії і держави зумовили корінні зміни духовного складу робітничого класу і всіх трудящих. З другого боку, соціалістична свідомість стала могутнім засобом творчості нових форм суспільного життя.

Вплив ідей на розвиток соціалістичного суспільства залежить від широти і глибини проникнення їх у свідомість мас. Соціалізм потребує систематичного і планомірного використання передової ідеології, наукового світогляду уже тому, що без них неможливе будівництво нового суспільства.

Виступаючи із заключним словом по доповіді про мир на II Всеросійському з'їзді Рад, В. І. Ленін говорив: «Буржуазія тільки тоді визнає державу сильною, коли вона може всією міццю урядового апарату кинути маси туди, куди хочуть буржуазні правителі. Наше поняття про силу інше. За нашим уявленням держава сильна свідомістю мас. Вона сильна тоді, коли маси все знають, про все можуть судити і йдуть на все свідоми» [7, 220].

Особливістю і найбільшою перевагою соціалістичної держави є постійне її піклування про підвищення свідомості народу. Мільйони радянських людей оволоділи марксистсько-ленінським вченням і успішно втілюють його ідеї в життя. Вони самовіддано трудяться в різних галузях народного господарства й культури, дбають про збереження та збільшення суспільного добра, дотримуються правил соціалістичного співжиття.

Проте і при соціалізмі ще не всі члени суспільства оволоді-

ли науковим світоглядом. Для багатьох із них принципи цього світогляду ще не стали усвідомленими. І завдання тепер полягає в тому, щоб усі трудівники нашого суспільства оволодівали науковим світоглядом, підвищували свій ідейний рівень, комуністичну свідомість відповідно до розвитку суспільного виробництва. Цього вимагає справа будівництва комунізму. «Чим більший розмах, чим більша широта історичних дій,— відмічав В. І. Ленін,— тим більше число людей, яке в цих діях бере участь, і навпаки, чим глибше перетворення, яке ми хочемо зробити, тим більше треба підвищити інтерес до нього і свідоме ставлення, переконати в цій необхідності нові й нові мільйони і десятки мільйонів» [8, 446].

Будівництво комунізму — це найбільш глибоке перетворення з усіх, які будь-коли відбувалися в суспільстві. Воно вимагає свідомої діяльності мільйонів і мільйонів трудящих, формування у кожного трудівника наукового світогляду.

У наш час бурхливого розвитку наукових знань особливо великого значення набуває засвоєння членами суспільства загальних законів і принципів науки, формування наукового світогляду, що являє собою методологічну основу наукового пошуку. Науковий, діалектико-матеріалістичний підхід до вивчення дійсності сприяє не тільки засвоєнню і ефективному застосуванню всіх спеціальних знань, а й виробленню вірного загального погляду на світ. Це дає можливість людині, з одного боку, зрозуміти тенденцію загального розвитку, бачити головне в житті, і, з другого боку, розібратися у конкретних явищах життя, правильно їх витлумачити. Тому формування наукового світогляду передбачає і подолання релігійних пережитків у свідомості трудящих.

Шляхи вирішення цього завдання висвітлюються у таких творах В. І. Леніна, як «Соціалізм і релігія», «Про відношення робітничої партії до релігії», «Класи та партії в їх відношенні до релігії та церкви» та ін. У цих роботах показана протилежність марксистського та релігійного світоглядів, розглядаються соціальні корені релігії та її соціальне призначення, питання боротьби з релігією і шляхи її подолання. Роз'яснюючи відношення партії робітничого класу до релігії, В. І. Ленін писав, що політична лінія марксизму і в цьому питанні нерозривно пов'язана з його філософськими основами [4, 357].

Необхідність діалектико-матеріалістичного розуміння досягнень сучасної науки обумовлена також гострою ідеологічною боротьбою на міжнародній арені. В цій боротьбі яскраво проявляється протилежність двох світоглядів — комуністичного і буржуазного, матеріалістичного й ідеалістичного.

У своєму філософському заповіті — статті «Про значення бойовничого матеріалізму» — В. І. Ленін писав, що «без солідного філософського обґрунтування ніякі природничі науки,

ніякий матеріалізм не може витримати боротьби проти натиску буржуазних ідей і відновлення буржуазного світогляду. Щоб витримати цю боротьбу і провести її до кінця з повним успіхом, природник повинен бути сучасним матеріалістом, свідомим прихильником того матеріалізму, який представлений Марксом, тобто повинен бути діалектичним матеріалістом» [9, 197—198].

Велику увагу В. І. Ленін приділив методологічним проблемам пізнання соціальної дійсності. Він говорив, що теоретична перемога марксизму в Росії буде можлива, коли ми зуміємо відстояти дорогоцінні прийоми і способи мислення, вироблені Марксом. Критикуючи народників, В. І. Ленін показав, що вони ігнорували марксистський соціологічний метод і зберегли у своєму теоретичному арсеналі всі методологічні вади попередньої (домарксистської) соціології. Разом з тим він показав і методологічну безпідставність об'єктивізму (яка виявилась у нерозумінні його прихильниками логічної сутності соціологічного методу Маркса), розкрив методологічне значення принципу партійності наукового світогляду. Викриваючи заперечення буржуазними ідеологами партійності філософії, В. І. Ленін писав, що «матеріалізм включає в себе, так би мовити, партійність, зобов'язуючи при всякій оцінці події прямо і відкрито ставати на точку зору певної суспільної групи» [1, 364]. Саме пролетарська партійність комуністичного світогляду забезпечує йому об'єктивну істинність, бо інтереси пролетаріату не суперечать об'єктивному ходу історії.

Пролетаріат, визволяючи себе, визволяє все людство, встановлюючи свою диктатуру, кладе кінець існуванню класового суспільства. Тому партійність пролетарського світогляду не суперечить його об'єктивності, а його цілеспрямований характер — розкриттю логіки історії. Навпаки, партійність тут рівнозначна науковій об'єктивності, бо дає можливість глибше, повніше відображати дійсність, бачити визначальні тенденції розвитку.

Ведучи боротьбу проти буржуазної ідеології, не треба забувати, говорив В. І. Ленін, що вона «походженням своїм далеко старша, ніж соціалістична, що вона більш всебічно розроблена, що вона володіє *незмінно* більшими засобами поширення. І чим молодший соціалістичний рух в якій-небудь країні, тим енергійнішою повинна бути через те боротьба проти всіх спроб зміцнити несоціалістичну ідеологію, тим рішучіше треба остерігати робітників від тих поганих порадишків, які кричать проти «перебільшення свідомого елемента» і т. п.» [2, 346].

Ця вказівка В. І. Леніна особливо актуально звучить сьогодні, коли буржуазія докладає всіх зусиль, щоб вплинути на світогляд трудящих. Роблячи ставку на націоналістичні, ревізіоністські та лівацькі елементи, використовуючи різноманітні

форми ідеологічного впливу, імперіалістична буржуазія намагається притупити класову свідомість, ослабити ідейно-політичну єдність народів соціалістичних країн, роз'єднати трудящих. Яскравим свідченням цього є події у Чехословаччині. Тому боротьба проти буржуазної ідеології є одним з найважливіших завдань. «Немає і не може бути нейтралізму, будь-яких компромісів у боротьбі з буржуазною ідеологією, — говориться у постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», — класові принципи не приміряються, вони перемагають у боротьбі. Викриття буржуазної ідеології — революційний обов'язок марксистів-ленінців» [11, 13].

У боротьбі проти впливу буржуазної ідеології важливо пам'ятати, що формування високої ідейності та комуністичної переконаності молодого покоління передбачає синтез усіх наукових явищ, узагальнення досягнень як суспільних, так і природничих наук на основі марксистсько-ленінської філософії.

Характерною рисою наукового світогляду є його дійсний характер. Це також визначає його роль у житті людини соціалістичного суспільства. В. І. Ленін розглядав процес формування наукового світогляду не абстрактно, а в тісному зв'язку з практичною діяльністю по революційному перетворенню дійсності. Звертаючись до молоді, він говорив: «Перед вами завдання будівництва, і ви його можете розв'язати, тільки оволодівши всім сучасним знанням, уміючи перетворити комунізм з готових заучених формул, порад, рецептів, приписів, програм у те живе, що об'єднує вашу безпосередню роботу, перетворити комунізм у керівництво для вашої практичної роботи» [8, 254].

Саме зв'язок світогляду з діяльністю та поведінкою є одним з найважливіших показників якостей особи. Нам потрібен науковий світогляд не сам по собі, не у відриві від практики, а в тісному зв'язку з життям народу, з вирішенням насущних проблем комуністичного будівництва. Кожна радянська людина повинна свідомо брати участь у будівництві нового суспільства. А для цього недостатньо лише добре, сумлінно працювати. Необхідно, щоб людина на перший план ставила не вузько особисті інтереси та розрахунки, а потреби суспільства, щоб вона могла правильно поєднувати матеріальні інтереси з ідейними мотивами, які впливають з комуністичного світогляду.

На основі наукового світогляду і в тісному зв'язку з ним формується така сторона духовного життя людини, як ідейна переконаність, тобто глибока й обґрунтована віра в принципи та ідеали комунізму. Вона необхідна людині не лише для того, щоб вірити в істинність своїх ідей, але й відстоювати їх, відкидати все, що несумісне з науковим світоглядом.

Ідейна переконаність як найвизначніша риса будівника комунізму є основою комуністичної моралі. Тому неможливо забезпечити моральне виховання трудящих, не формуючи в них

наукового світогляду. І яку б сторону комуністичного виховання ми не взяли, всі вони залежать від наукового світогляду.

Ідейно-політичне, трудове, моральне, естетичне виховання мають у кожному окремому випадку свої особливості, та всі вони служать одній меті — формуванню комуністичної свідомості трудящих і повинні спиратися на науковий світогляд.

Необхідною рисою всебічно розвиненої особи є перш за все цілісність світогляду. Науковий, комуністичний світогляд робить на людину величезний спонукальний вплив, зміцнює і загартовує її волю, націлює до єдиної мети всі її помисли і почуття, її енергію і прагнення. Яскравим прикладом цього є життя і діяльність вождя світового пролетаріату В. І. Леніна та його соратників Ф. Е. Держинського, Я. М. Свердлова та інших. Через неймовірні труднощі і злигодні, тюрми і заслання йшли вони, вірні сини партії, до здійснення заповітної мрії трудового народу, згуртовуючи багатомільйонні маси робітників і селян всіх національностей під прапором марксизму.

Велика сила ідей лєнінізму допомагала робітничому класу нашої країни переборювати всі труднощі на шляху до соціалізму, допомагає нашому народові сьогодні здійснювати програму комуністичного будівництва. Уперше в історії носіями наукового світогляду виступають не лише окремі видатні особи, а й широкі народні маси, люди всіх соціальних груп, які населяють нашу країну. «Марксизм-лєнінізм став ідейним прапором радянського народу. Це — найбільше завоювання нашої революції, ключ до перемоги комунізму. Партія прагне до того, щоб кожна радянська людина бачила в марксизмі-лєнінізмі надійний компас, вірне керівництво до дії» [12, 69].

Широкого поширення набуло вивчення марксистсько-лєнінської теорії не лише в Радянському Союзі й інших соціалістичних країнах, а й в капіталістичному світі. Незважаючи на величезні витрати на пропаганду буржуазного світогляду, все більш широкі верстви трудящих звертають свої погляди до марксизму-лєнінізму, який освітлює їм шлях у боротьбі за визволення. Про це свідчить як збільшення попиту на марксистську літературу, так і зростання інтересу до лекцій та знань з марксистсько-лєнінських теорій.

Люди шукають виходу з тупика, в який їх загнав капіталізм, і все більше розчаровуючись в різних модних буржуазних «теоріях», звертаються до марксизму-лєнінізму. І не лише трудящих, а й передових, прогресивних представників буржуазної інтелігенції, захоплює притягальна сила марксистсько-лєнінського світогляду, а найбільш свідомі з них пов'язують свою долю з комуністичним і робітничим рухом. Видатні вчені Франції Поль Ланжевен і Жоліо-Кюрі, письменник Анатоль Франс, художник Пікассо стали комуністами. Японський філософ і громадський діяч Янагіда Кендзюро, який довгий час знахо-

дився під впливом реакційної ідеалістичної філософії, писав: «Я став матеріалістом тому, що мене охопила справедливність теорії марксизму-ленінізму... Тепер замість святих ідеалом людини для мене став В. І. Ленін. Я поставив перед собою завдання — до кінця життя наслідувати приклад учителя людства — Леніна, йти по його шляху. Я прийняв рішення вступити в партію, яка керується ідеями Леніна» [10].

Порвали з ідеалізмом і перейшли на позиції матеріалізму видатні японські філософи Токаса Дзюї та Рісаку Мутай, професор хірургічної клініки в Тулузі Ж. Дюкуен, колишній член ордену єзуїтів Алігеро Тонді та колишній лідер італійського неопозитивізму Л. Джеймонат. У книзі «Чому я комуніст», яка нещодавно вийшла у Франції, професор Ж. Дюкуен пише: «Я вступив в Комуністичну партію Франції тому, що її доктрина основана на діалектичному матеріалізмі, нічого подібного якому не створила людська думка. Що стосується наукових проблем і зокрема тих, що зв'язані з моєю професією, то я не можу собі уявити їх рішення поза діалектичним матеріалізмом».

Успіхи комуністичного будівництва у нашій країні, успіхи світового комуністичного руху залежать від дальшого творчого розвитку марксизму-ленінізму, від активного засвоєння його трудящими. У постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» говориться: «ЦК КПРС вважає, що найважливішим завданням у зв'язку з підготовкою до цієї знаменної дати є творча робота по дальшому розвитку теорії марксизму-ленінізму — могутньої ідейної зброї нашої партії в боротьбі за перемогу комунізму» [11, 17].

Краткое содержание

В статье на основе марксистско-ленинского учения освещаются некоторые аспекты формирования научного мировоззрения у рабочего класса.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 5.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 6.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 15.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 16.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 21.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 26.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
9. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
10. «Правда», 6 января 1963 г.
11. Про підготовку до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Постанова Центрального Комітету КПРС. К., 1968.
12. Л. І. Брежнев. 50 років великих перемог соціалізму. К., 1967.
13. Г. И. Царегородцев. Диалектический материализм и медицина. М., 1966.

В. І. ЛЕНІН ПРО ФОРМУВАННЯ КОМУНІСТИЧНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПОБУТІ НА СЕЛІ

В. І. Ленін приділяв багато уваги розвитку побуту і матеріальних побутових відносин, особливо на селі. Слідом за К. Марксом і Ф. Енгельсом він розглядав розвиток суспільства як особливий матеріальний процес, як об'єктивну соціальну реальність або сукупність матеріальних суспільних відносин між людьми.

Матеріальні відносини у побуті — це об'єктивно існуюча сукупність істотних суспільних зв'язків між людьми, які складаються в процесі доведення до придатності споживання продуктів суспільного виробництва, їх розподілу і споживання. Вони визначаються розвитком продуктивних сил і системою виробничих відносин.

В експлуаторських формаціях характерною особливістю матеріальних відносин у побуті є їх злиття з виробництвом, оскільки, за словами В. І. Леніна, сам процес виробництва здійснювався в натуральному господарстві, при якому «суспільство складалося з маси однорідних господарських одиниць (патріархальних селянських сімей, примітивних сільських общин, феодалських помість), і кожна така одиниця виконувала всі види господарських робіт, починаючи від добування різних видів сировини і кінчаючи остаточною підготовкою їх до споживання» [4, 17].

Завдяки натуральному характеру господарства селянина і деяким особливостям сільського життя важко встановити, де у нього закінчується виробнича діяльність і починається побут. Ці категорії були мало розчленовані в просторі і часі. Вони переплітались. Селянин, повертаючись з поля, продовжував процес виробництва у побуті. Все його життя було пронизане виробничими інтересами, оскільки і саме виробництво носило індивідуальний характер.

В цих умовах селянська сім'я була основною господарською одиницею суспільства, в якій здійснювався процес виробництва матеріальних благ і їх споживання. «Кожна окрема селянська сім'я, — вказував К. Маркс, — майже достатня сама собі, безпосередньо виробляє більшу частину того, що вона споживає,

здобуваючи таким чином свої засоби до життя більше в обміні з природою, ніж у зносінах з суспільством» [2, 196].

Матеріальні відносини у побуті селян характеризувались зокрема тим, що форми споживання матеріальних благ мали індивідуальний характер, а його розміри були обмежені вузькими рамками виробничих відносин, заснованих на приватній власності на засоби виробництва.

Класики марксизму-ленінізму, відкривши закони суспільного розвитку, вказали шляхи перебудови побуту трудящих. Вони довели, що докорінно змінити побут селян, перебудувати його на нових громадських засадах і сформувати соціалістичні й комуністичні побутові відносини (в тому числі й матеріальні) можна, лише замінивши капіталістичний спосіб виробництва соціалістичним.

Початок цьому процесу був покладений Великою Жовтневою соціалістичною революцією, яка зруйнувала старий буржуазно-поміщицький уклад суспільного і особистого життя і заклала основи нового, соціалістичного побуту.

Перебудова сільського побуту є особливо складною і важливою ділянкою суспільних перетворень. В. І. Ленін підкреслював, що питання про влаштування побуту величезної більшості населення — селянського населення — для нас питання корінне [6, 343]. Його успішне розв'язання залежить від ліквідації дрібнотоварного селянського виробництва і заміни приватної власності на засоби виробництва соціалістичною. В. І. Ленін відмічав, що лише ліквідація багатокладності економіки і побудова єдиної системи господарства приводять до ліквідації багатотипності матеріальних відносин у побуті, установлення соціалістичних відносин людей і поза виробництвом.

При наявності приватної власності на засоби виробництва в дрібних одноосібних селянських господарствах тісно переплітались процеси виробництва і споживання. Ці господарства, як і раніше, існували за принципом старого суспільства «роби усе сам». У них вироблялися майже усі необхідні продукти харчування, а також одяг, взуття, предмети домашнього вжитку і т. п.; тут же здійснювалась функція доведення продуктів виробництва до придатності індивідуального споживання.

Характеризуючи цю особливість сільського укладу життя, радянський економіст І. Ільїнський писав: «Говорячи про селянський побут, ми мислимо життя селян в цілому: на ниві, на току і вдома, серед сім'ї, за обідом або в гостях. Чому це? Та тому, що в селянському житті багато ще залишків від системи натурального господарства, коли процеси виробництва, розподілу і споживання, що проходять в одному господарстві, були найтіснішим способом зв'язані в одне ціле».

Отже, матеріальні відносини у побуті були просторово не відокремлені від виробництва. Вони обмежувались рамками

такого невеликого колективу людей, як сім'я. Внаслідок колективізації сільського господарства відбувається процес ліквідації відокремленості і певної ізольованості матеріальних відносин у побуті, і перш за все від виробництва, встановлення прямого зв'язку між виробництвом і споживанням, і на цій основі перетворення матеріальних відносин у побуті в систему широкіх і глибоких суспільних відносин.

Матеріальні відносини у побуті, втрачаючи одну з своїх функцій,— доведення продуктів виробництва до придатності індивідуального споживання,—переростають вузькі рамки невеликої групи людей, тобто сім'ї, і приймають безпосередньо суспільний характер. Колективізація сільського господарства привела до поглиблення зв'язку виробництва з матеріальними відносинами у побуті. Причина, яка зумовила в антагоністичних формаціях розрив прямого зв'язку між цими категоріями,— розвиток продуктивних сил,— містила в собі передумову і об'єктивну вимогу їх з'єднання на новій основі, на основі суспільної власності на засоби виробництва.

В питаннях перебудови побуту і формування комуністичних матеріальних відносин у побуті Комуністична партія йде ленінським курсом. Вона веде боротьбу «як з правим опортунізмом, що виступає проти більшовицьких темпів розвитку соціалістичного господарства, проти перебудови культурно-побутового обслуговування робітничого і колгоспного населення, так і з закрутами «вліву» — опортуністичних фразерів, що виступають з усякого роду прожекторськими пропозиціями (примусова ліквідація індивідуальних кухонь, штучне насадження побутових комун і т. д.)» [7, 119].

Партія вчить, що перебудова побуту і формування соціалістичних і комуністичних матеріальних відносин у побуті можуть здійснюватися лише на основі розвитку виробництва і в нерозривному зв'язку з ними.

Сучасний рівень розвитку виробництва характерний тим, що основна маса колгоспників веде індивідуально-сімейний спосіб організації побуту і споживання матеріальних благ. Селянська сім'я сама для себе будує, ремонтує і обладнує житло, турбується про опалення і освітлення, готує їжу тощо. «Скільки витрачається марно місця, продуктів і робочої сили, — відмічав Ф. Енгельс, — при... роздібленому господарстві, коли кожна сім'я окремо готує потрібну їй невелику кількість їжі... Можна сміливо припустити, що при громадському обслуговуванні легко було б звільнити дві третини зайнятих цією справою робітників, причому остання третина могла б краще і успішніше виконувати свою роботу...» [1, 519]. Згідно з нашими підрахунками в селі Довгалівка Талалаївського району Чернігівської області домашня праця і різні сімейні турботи поглинають щодня від 4,3 до 5 годин.

До того часу, поки існуватиме підсобне домашнє господарство, індивідуальні форми задоволення потреб займатимуть домінуюче положення, зберігатимуться господарські функції сім'ї, в тому числі і функція доведення продуктів виробництва до придатності індивідуального споживання. Як наслідок цього існуватимуть залишки фактичної нерівності жінки у побуті. «Справжнє визволення жінки, справжній комунізм,— вчить В. І. Ленін,— почнеться тільки там і тоді, де й коли почнеться масова боротьба (керована пролетаріатом, який володіє державною владою) проти цього дрібного домашнього господарства, або, вірніше, масова перебудова його у велике соціалістичне господарство» [5, 328].

Комуністична партія, виконуючи заповіти В. І. Леніна, створює для цього необхідні умови. Вирішальне значення для перебудови матеріальних побутових відносин на комуністичних засадах має будівництво матеріально-технічної бази комунізму, неухильний розвиток громадського виробництва колгоспів, зростання їх неподільних фондів тощо.

Бурхливий розвиток суспільного характеру продуктивних сил у результаті будівництва матеріально-технічної бази комунізму вносить істотно важливі зміни у виробничі відносини людей. Ці зміни зв'язані з переростанням соціалістичних форм власності (загальнонародної і колгоспно-кооперативної) в єдину комуністичну. На основі створення матеріально-технічної бази комунізму і зростання в гігантських масштабах громадського характеру виробництва здійснюється процес усупільнення колгоспно-кооперативної форми власності, її зближення і поступового злиття із загальнонародною власністю. Цей процес є основою переростання соціалістичних матеріальних відносин у побуті на селі в комуністичні, які є якісно новим ступенем у розвитку матеріальних побутових відносин, що створюється на більш високому рівні матеріального виробництва і при комуністичній формі власності.

Розвиток колгоспного виробництва приводить до зростання громадських форм задоволення потреб сільського населення і до відмирання домашнього господарства, тобто до зміни структурних елементів матеріальних відносин у побуті. «На певному етапі,— вказується в Програмі КПРС,— громадське господарство колгоспів досягне такого рівня розвитку, коли стане можливим за рахунок його ресурсів цілком задовольняти потреби колгоспників. На цій основі особисте підсобне господарство поступово себе зживе економічно. Коли громадське господарство колгоспів зможе цілком замінити особисте підсобне господарство колгоспників, коли колгоспники самі переконаються в тому, що їм не вигідно мати присадибне господарство, вони добровільно відмовляться від нього» [8, 361].

Процес формування комуністичних матеріальних відносин

у побуті, зв'язаний з скороченням і поступовим витісненням домашнього господарства громадськими формами задоволення потреб, уже здійснюється в передових сільськогосподарських артілях. Він базується на економічних перевагах і зручностях громадських форм обслуговування в порівнянні з індивідуальними. Цей процес приводить до істотних змін у функціях колгоспу.

В період будівництва комунізму на основі інтенсивного розвитку громадського господарства уже сотні колгоспів взяли на себе функції споживання, виховання побутового обслуговування населення тощо, які раніше виконувала сім'я. Так, сільськогосподарська артіль «Красный Октябрь» Куменського району Кіровської області забезпечує колгоспників громадським харчуванням, квартирами з усіма комунальними зручностями, побутовим, медичним, санітарно-курортним та іншим обслуговуванням.

Багато господарств упорядковують свої села за типовими проектами і спеціально розробленими планами з урахуванням перспектив розвитку виробництва тощо. У Брянській області, наприклад, за перспективним планом розвивається 672 населені пункти, куди переселяться жителі інших 3189 сіл [8, 311—312]. За рівнем розвитку громадських форм задоволення культурно-побутових потреб населення цих сіл буде наближатися до відповідного рівня потреб міських жителів. Поступово колгоспні села, вказується у Програмі КПСР, перетворюються в укрупнені населені пункти міського типу з упорядкованими житловими будинками, комунальним обслуговуванням, побутовими підприємствами, культурними і медичними закладами. Кінець кінцем щодо культурно-побутових умов життя сільське населення зрівняється з міським [8, 362].

У період будівництва комунізму здійснюється процес ліквідації істотних відмінностей між містом і селом, процес вирівнювання їх матеріальних відносин у побуті.

Нині на селі відбувається, з одного боку, процес звуження сфери домашнього господарства, поступового відмирання багатьох його елементів і значного згортання господарсько-економічної діяльності сім'ї, а з другого боку — процес розширення сфери громадського побуту, збільшення розмірів та об'єму споживання життєвих благ. Цей взаємозв'язаний процес здійснюється на основі розширення культурно-побутового і торговельного обслуговування та розвитку громадських форм задоволення матеріальних потреб населення, в яких В. І. Ленін вбачав паростки комуністичних матеріальних відносин у побуті. «Громадські їдальні, ясла, дитячі садки, — писав він, — ось зразки цих паростків...» [5, 382].

У процесі поступового переходу від соціалізму до комунізму питома вага елементів громадського життя в побуті насе-

лення зростає. Усе нові й нові сторони побутового обслуговування стають функцією суспільства. Життя людей в умовах комуністичного будівництва характеризується, таким чином, зростаючою перевагою громадського побуту над домашнім. У міру просування до комунізму побут людей буде набирати все більш громадського, колективного характеру. Суспільна власність поступово охопить всю сферу обслуговування. Здійсниться поступовий перехід від індивідуально-сімейного способу споживання і організації побуту до громадського.

Але це зовсім не означає нібито перехід до комунізму зв'язаний з ліквідацією того, що ми звикли називати домом, домашнім затишком. В умовах усупільненого побуту зовсім не обов'язково, щоб усі побутові потреби сім'ї задовольнялися лише через громадські форми обслуговування. Вороги комунізму твердять, нібито в комуністичному суспільстві буде здійснено повне усупільнення усіх сторін особистого життя людини, заміну індивідуального споживання одним, лише загальним користуванням, повну ліквідацію будь-якого особистого привласнення предметів споживання. Подібного роду вигадки буржуазних соціологів уже давно викрито.

Мета комуністичної перебудови побуту полягає не в тому, щоб «усупільнити» індивідуальні, інтимні сторони життя, а в тому, щоб розкріпачити людину від повсякденних матеріально-побутових турбот, вивільнити кожному громадянину максимум часу для творчих занять і духовного зростання, добитися гармонійного поєднання особистого і суспільного. Частина предметів особистого споживання і за комунізму залишаться у повному розпорядженні кожного члена суспільства.

Усупільнення сфери обслуговування і розвиток громадських форм задоволення потреб трудящих ні в якому разі не означає нівелювання або збіднення особистого життя людини. Навпаки, саме усупільнення сфери побуту, позбавлення особи від гніту дрібних домашніх справ і турбот, приведуть до збагачення особистого життя людей. Комунізм не тільки не збіднить індивідуальні смаки і запити особи, а навпаки, збагатить і розв'є їх у ще більшій мірі, створить умови, за яких кожному буде забезпечено задоволення його розумних потреб у постійно зростаючих розмірах [3, 112].

Створення матеріально-технічної бази комунізму дозволить забезпечити достаток матеріальних і духовних благ і приведе до всебічного задоволення потреб як суспільства в цілому, так і окремих його членів.

Краткое содержание

В статье рассматривается взаимосвязь материальных отношений в быту со способом производства при натуральном хозяйстве крестьян в антагонистических формациях, раскрывается роль В. И. Ленина в деле перестройки

быта на коммунистических началах, прослеживаются процессы преодоления существенных различий между городом и деревней, формирования коммунистических материальных отношений в быту на селе.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 8.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 19.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 3.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 33.
7. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. III. К., 1954.
8. Матеріали XXII з'їзду КПРС. К., 1962.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОБУТ»

Наукове дослідження проблем побуту важливе як у теоретичному, так і в практичному відношеннях. Особливе значення в сучасних умовах набуває розробка питань, що розкривають загальносоціологічні риси різних сторін побуту як категорії історичного матеріалізму.

Відомо, що вихідним моментом, який розкриває суть історичного матеріалізму, є принцип матеріалістичного розуміння історії, яке не можна звести лише до ролі виробництва і виробничих відносин у розвитку суспільства. К. Маркс і Ф. Енгельс, підкреслюючи вирішальну роль виробництва в житті людини, тут же вказують і на другу сторону соціальної основи суспільного буття — на процес задоволення потреб і перш за все матеріальних.

К. Маркс і Ф. Енгельс писали, що першою передумовою людського існування є те, що «...люди повинні мати можливість жити... Але для життя потрібні насамперед їжа і пиття, житло, одяг та ще дещо. Отже, перший історичний акт це — ...вироблення самого матеріального життя» [1, 25].

Процес же задоволення особистих потреб, тобто індивідуальне споживання, відноситься до сфери побуту.

Отже, в реальному процесі суспільного життя виробництво і побут створюють соціальну основу принципу матеріалістичного розуміння історії. Виробництво і споживання, труд і побут завжди розвивались у тісній взаємодії, а тому практично і теоретично не можуть існувати один без одного і постійного взаємозв'язку. Крім цього, слід відмітити, що виробництво і побут властиві всім станам і періодам існування людської історії, в силу чого за змістом і сутністю вони мають загальносоціологічний характер і, як такі, є предметом історичного матеріалізму. Це не виключає того, що виробництво і побут не можуть не бути об'єктами пізнання конкретних суспільних наук. Тому виробництво і побут є предметами дослідження не лише марксистсько-ленінської філософії, але й наукового комунізму, політекономії, етнографії, соціальної психології,

етики, естетики, юриспруденції, соціальної медицини, демографії та інших наук.

Завдання в дослідженні побуту, на нашу думку, повинно полягати в тому, що, вивчаючи й аналізуючи ті або інші сторони та особливості побуту, досліджуючи конкретні побутові відношення, соціолог повинен враховувати загальносоціологічні тенденції та закономірності розвитку, що відбуваються у сфері побуту.

А юрист, наприклад, керуючись законами права, на основі аналізу сукупності злочинів та проступків, заподіяних у сфері побутових відносин, повинен відшукувати ті соціальні причини, які породжують відхилення у поведінці громадян від загальноприйнятих норм моралі і права.

У зв'язку з цим не можна погодитися з деякими авторами, які твердять, що побут не є категорією історичного матеріалізму і що «...вивчення, наприклад, питань побуту, сімейних відносин... більш компетентно і кваліфіковано можуть проводити етнографи» [13, 67—68]. В даному висловлюванні не береться до уваги специфіка завдань, які стоять перед етнографами і філософами, а також не дана оцінка специфіки предмета дослідження побуту. Якщо етнографія вивчає специфічні особливості побутової культури, походження, розселення та історичні взаємовідносини народів, то завдання історичного матеріалізму, на нашу думку,— аналізувати, узагальнювати і розкривати закономірності і тенденції розвитку побуту, вивчати його взаємозв'язок з виробництвом, географічним середовищем, політичним життям, розглядати, які умови, способи та форми побуту властиві різним стадіям суспільства і т. ін. Побут як загальносоціологічна категорія тут виконує методологічну функцію.

Складність і багатогранність побуту потребують розглядати окремі його сторони у нерозривному взаємозв'язку з іншими явищами суспільного життя. Порушення цієї методологічної вимоги марксизму призводить до односторонності, яка спричинює невірні висновки. Щоб дійсно знати предмет, підкреслював В. І. Ленін, треба охопити, вивчити всі його сторони, всі зв'язки і опосередкування. Ми ніколи не досягнемо цього повністю, але вимога всебічності убезпечить нас від помилок і від омертвіння [8, 70].

Не всі соціологи враховують ці методологічні вимоги, що призводить до нечіткості та різнобою у вирішенні багатьох проблем побуту. До того ж ще й досі немає єдиної думки у питанні про визначення поняття «побут».

Одні автори визначають побут як «матеріальну, культурну та моральну обстановку, у якій живуть люди поза виробничою і суспільною діяльністю» [12, 4]. У цьому визначенні не розкрита основна соціальна функція побуту, а саме: процес задово-

лення матеріальних і духовних потреб людини. «Матеріальна, культурна і моральна обстановка», у якій живуть люди, в даному визначенні виглядає як пасивний фактор, тоді як насправді побутове життя людей — активний процес їх суспільного буття.

По-друге, у наведеному визначенні побут цілком замикається домашніми умовами і не має ніякого відношення до виробничої і суспільної діяльності, тоді як в дійсності між ними існує тісний зв'язок.

Деякі дослідники вважають, що побут лише створює умови задоволення потреб людини [9, 115, 3, 25—26, 8] і, таким чином, не враховують різноманітності способів і форм задоволення потреб людини.

Є також автори, які розглядають побут як уклад життя людей поза виробництвом і суспільною діяльністю, який характеризує спосіб і форми задоволення їх потреб [11, 100, 5—6, 114].

Одним з істотних недоліків даного визначення є те, що в поняття «побут» не включена його виробнича форма, тоді як при явній якісній визначеності виробництва і побуту в суспільному житті між ними існує не лише взаємний зв'язок і взаємодія, але й відоме взаємопроникнення. Побут визначає фізичний стан трудівника, його духовний і психологічний настрій не лише в домашніх умовах, але й на виробництві. Людина, природно, як фізично, так і духовно втомлюється. Тому виробничий побут повинен сприятливо впливати на її самопочуття, бо від цього залежить продуктивність праці.

В. І. Ленін поняття «побут» не обмежує невиробничою сферою життя людини. Виділяючи виробничу форму побуту, він вживає терміни «фабричний побут» [5, 38], «гірничо-заводський побут» [4, 417], «фабрично-заводський побут» [3, 311—312]. На цю ж форму побуту вказують і такі поняття, як: «умови праці» [6, 41], «умови роботи» [4, 548].

Тому побут не може визначатися лише невиробничою сферою. Він проникає у всі різноманітні сторони життєдіяльності людини, органічно взаємозв'язаний зі всією сукупністю умов матеріального і духовного життя суспільства.

Але слід відмітити, що кожне з розглянутих визначень поняття «побут» не дає його цілісної картини, бо у них однобічно відображається зміст побуту та не розкривається його специфіка як загальносоціологічного явища.

Що ж таке побут? Побут — це сукупність умов, способів і форм задоволення матеріальних і духовних потреб членів суспільства, які історично склалися та змінюються і проявляються в тому чи іншому укладі або образі життя людини [10, 4—5]. Побут залежить від рівня розвитку виробництва, суспільно-економічних відносин і загального стану культури даного народу.

Важливою соціальною функцією побуту є задоволення різних потреб людини. Сам же процес задоволення потреб, тобто спожив-

вання, відбувається в певних природних і соціальних умовах. Останні в широкому значенні слова — це сукупність матеріальних і духовних відносин, які виступають передумовами виникнення та розвитку явищ або подій об'єктивної реальності.

Під категорією «умова» стосовно до побуту слід розуміти ті матеріальні і духовні засоби задоволення потреб людини, які в сукупності представляють сприятливе або несприятливе соціальне середовище, в якому проходить суспільне життя того чи іншого народу. Зрозуміло, що побутові умови історично змінюються і мають національні та географічні особливості. Ці зміни обумовлені економічними, політичними та іншими відносинами, неоднаковими в різних соціальних системах, і роблять той чи інший вплив на побут трудящих.

Але задоволення побутових потреб залежить не лише від наявності матеріальних і духовних умов, але і від уміння людей культурно споживати різні життєві засоби.

Спосіб споживання обумовлюється цілеспрямованою виробничою діяльністю людини, бо виробництво визначає не лише корисність речей, але і спосіб їх споживання. Спосіб споживання матеріальних і духовних благ має велике значення для розвитку особи і, врешті-решт, усього суспільства.

Отже, людина «заглиблена» у світ речей і предметів, створених для задоволення її багатограних потреб. У своєму індивідуальному і суспільному житті вона повинна пізнавати їх сутність і призначення. Тому оволодіння способом споживання, виховання доброго смаку, прищеплення культурних уявлень про зручність у побуті невідокремлені від виховання особи.

Категоріями «умова» і «спосіб споживання» не вичерпується загальносоціологічна характеристика поняття «побут». Зміст побуту, як і кожного суспільного явища, виражається у певних формах, що мають безпосереднє відношення до внутрішньої організації і до розкриття соціальних функцій побуту.

У більшості народів, які досягли високого рівня розвитку матеріального і духовного виробництва, побут проявляється у трьох формах — домашній, суспільній та виробничій.

Домашня форма побуту характеризується житловими умовами, питаннями домашнього харчування, забезпечення меблями, одягом, взуттям і багатьма іншими предметами особистого споживання. В умовах соціалізму домашній побут є основною формою побуту, де трудящі задовольняють матеріальні й духовні потреби.

Продовженням домашнього побуту (і як би його доповненням) є суспільний побут. До нього відноситься такий вид задоволення матеріальних і духовних потреб людей, який має рівне відношення до всіх членів суспільства. Він, як і домашній побут, має своєю метою сприяти задоволенню потреб трудящих. Суспільний побут починається впорядкуванням населених

пунктів, вулиць, бульварів, парків культури та відпочинку. До суспільної форми задоволення деяких потреб людей слід віднести установи і підприємства побутового обслуговування, дитячі установи, стадіони, бібліотеки і т. ін.

Процес задоволення матеріальних і духовних потреб в умовах трудової діяльності відбувається у виробничому побуті. Особливістю даного виду побуту є те, що він обслуговує головним чином членів певного трудового колективу.

Виробничий побут — це умови, способи і форми для безпосереднього поповнення фізичних і духовних сил, що витрачені в процесі праці, забезпечення трудящих на виробництві зручними місцями праці та відпочинку, організація культурного проведення дозвілля і вільного часу взагалі.

Виконання виробничих планів залежить не лише від добре організованого процесу виробництва. Висока продуктивність праці та культура виробництва у сучасних умовах неможливі без вирішення комплексу заходів, зв'язаних з благоустроєм виробничого побуту трудящих.

Отже, поняття «побут» відноситься до загальносоціологічних категорій, бо процес задоволення особистих потреб відбувається при будь-якому суспільному ладі і має місце незалежно від расового, класового, національного поділів суспільства, тобто йому властиві загальнолюдські риси і ознаки, що характеризують побутову сферу суспільного життя в цілому.

Стосовно до того або іншого способу виробництва категорія «побут» може вживатися у конкретному значенні. В. І. Ленін, вказуючи на «родовий побут» [2, 132], «патріархальний побут» [3, 467], «капіталістичний побут» [7, 247], відмічав, що кожна суспільно-економічна формація, історична епоха мають свій особливий уклад життя, свій побут, який на різних етапах розвитку суспільства наповнюється специфічним змістом, набуває відповідні цьому змісту форми.

Щодо конкретних сторін побуту — умов, способів та форм задоволення потреб, а також відповідного побутового способу, життя людей, то вони, як вказувалось вище, залежать та визначаються розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, досягненням науки і техніки, мистецтва і т. ін.

Проте залежність побуту від досягнень в економічній та духовній сферах суспільства не означає того, що він є їх пасивним відображенням. У сучасних умовах, в силу того, що побут має відносну самостійність, він робить зворотний вплив на розвиток економіки, політики й інші сторони суспільного життя.

Поняття «побут», будучи загальносоціологічною категорією, може бути використане або застосоване як методологічний принцип при пізнанні явищ суспільного життя різними конкретними науками та практичної діяльності по науковій організації побуту радянських людей.

Таким чином, побут у викладеному вище значенні — категорія історичного матеріалізму. Але не лише категорія «побут», а й інші категорії («побутові умови», «спосіб і форми споживання»), що розкривають сутність та зміст побуту, дозволяють більш глибоко дослідити суспільне життя у сфері задоволення особистих потреб, а також побутових потреб усього суспільства.

Краткое содержание

В статье предпринята попытка дать философское определение понятия «быт». Понятие «быт» — общесоциологическая категория. Его содержание может быть раскрыто через систему категорий. К ним прежде всего следует отнести: условие, способ потребления и формы проявления быта, при которых происходит удовлетворение потребностей человека. В статье также дан краткий критический обзор понятия «быт» некоторых авторов.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 1.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 2.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 3.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 9.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
8. В. І. Ленін. Твори, т. 32.
9. Н. А. Аптова. Быт и семья при социализме и коммунизме.— В сб. «Социализм и коммунизм». Изд-во Казанского ун-та, 1962; Е. О. Кабо. Очерки рабочего быта. Опыт монографического исследования рабочего быта, т. I. М., 1926; В. Н. Колбановский. Коммунистическая мораль и быт. М., 1955; Е. М. Ярославский. Мораль и быт пролетариата в переходный период. Л., 1926.
10. Ф. Ф. Байкін. За комуністичний побут. К., 1963.
11. И. М. Бирюков. Социалистический быт — составная часть системы социалистических общественных отношений.— «Труды молодых ученых и аспирантов Ташкентского института народного хозяйства», вып. 2. Ташкент, 1969; О. Куприн. Быт — не частное дело. М., 1964; А. Хашимов. К проблеме изучения быта.— «Известия отделения общественных наук АН Таджикской ССР», 2. 1963.
12. М. И. Лифанов. Борьба за укрепление социалистического быта. М., 1955.
13. Х. Момджян. Философия общественного развития.— «Коммунист», 1965, № 4.

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ КОМУНІСТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ

Вимоги суспільства до поведінки і взаємовідносин людей виражаються в соціальних нормах. Без їх дотримання не можна увести практичної діяльності людей і життя суспільства взагалі.

У нашій країні соціальні норми обумовлені соціалістичними виробничими відносинами. Вони мають єдину ідейну основу — марксистсько-ленінський світогляд, виражають інтереси і волю трудящих мас, спрямовану на вирішення завдань комуністичного будівництва.

Всебічний гармонійний розвиток радянської людини зв'язаний із збагаченням її суспільних відносин і зв'язків, із підвищенням вимогливості до її вчинків. На основі розвитку існуючих соціальних норм поступово складаються єдині загально-визнані правила комуністичного співжиття. Цим і визначається практичне і теоретичне значення цієї проблеми.

Різноманітність повсякденних відносин людей як суб'єктів суспільного життя зумовлює і різноманітність соціальних норм, якими ці відносини регулюються. Так, поведінка людини як суб'єкта трудових правовідносин регулюється нормами трудового права; як члена колективу, суспільства — існуючими нормами трудового права; як члена колективу, суспільства — існуючими нормами моралі, правилами звичаїв; як члена громадських організацій — статутами й іншими вимогами цих організацій. Соціальні норми відображають різні сторони життя суспільства, по-різному регулюють суспільні відносини. Вони відрізняються за походженням, сферою застосування, формою існування і способами забезпечення їх виконання.

У даній статті ми вяснимо значення норми соціалістичного права, комуністичної моралі, звичаїв, норми громадських організацій у розвитку комуністичного ставлення до праці.

Норми соціалістичного права — конкретні, загальнообов'язкові правила поведінки, які виражають державну волю трудящих, — встановлюються або санкціонуються соціалістичною державою з метою побудови комуністичного суспільства. Вони

закріплюються в спеціальних нормативних актах (законах, указах, постановах та ін.) і охороняються державою.

Норми комуністичної моралі складаються у суспільстві відповідно до уявлень трудящих мас про добро і зло, обов'язок, справедливість і т. д. Норми моралі, на відміну від правових, мають більш загальний характер. Вони, як правило, ніде не фіксуються, а коріняться у свідомості людей. Додержання моральних норм забезпечується внутрішнім переконанням членів суспільства в їх справедливості і силою громадської думки.

Звичаєві норми складаються і закріплюються у результаті багаторазового повторення практичних відносин людей, схвалюваних громадською думкою. Як правило, звичаї успадковуються від попередніх поколінь, підтримуються силою традицій і виконуються майже автоматично. Повага до людей праці, товариське ставлення виробників один до одного — це і є загальновизнані норми поведінки радянських людей, які стали соціалістичними звичаями.

Норми громадських організацій установлюються відповідними громадськими організаціями, виражають волю членів цих організацій і регулюють їх поведінку в межах тих завдань, для вирішення яких ці організації створені. Подібно до норм соціалістичного права вони мають чітку деталізацію своїх вимог (наприклад, статутні права і обов'язки членів ВЛКСМ, професійних спілок й ін.).

За порядком установлення і способом забезпечення виконання норми громадських організацій відрізняються від норм права. Деколи одні й другі виступають у вигляді єдиних норм, які приймаються спільно громадськими організаціями і державними органами (наприклад, спільні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та ін.).

Соціальні норми тісно пов'язані між собою. Цей взаємозв'язок найяскравіше проявляється у сфері регулювання ними ставлення людини до праці. Так, обов'язок трудитися на користь суспільства є нормою соціалістичного права і в той же час нормою моралі, але комуністична мораль до того ж зобов'язує трудитися сумлінно, творчо, в повну міру сил і здібностей, проявляти героїзм у праці.

Соціальні норми найповніше регулюють поведінку людей у сфері виробництва, результати якого в значній мірі залежать від правильної організації праці, чіткості і злагожденості в діях всіх учасників виробництва. У цій сфері раніше проявляються паростки нового, риси комуністичної свідомості і поведінки. В їх виникненні, підтримці і розвитку важлива роль належить соціальним нормам, за допомогою яких суспільство оцінює і спрямовує вчинки і дії кожного.

Ставлення до праці — основний показник суспільної цінності людини і зрілості її свідомості. Воно визначається всією

системою суспільних відносин і насамперед виробничими відносинами, основою яких є соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва, закріплена нормами соціалістичного права. З усупільненням засобів виробництва змінюються характер праці, трудова дисципліна, стимули до праці, а разом з тим виникає, удосконалюється і нове відношення виробників між собою, їх ставлення до самої праці.

Відаючи належне об'єктивним умовам, як визначальним у формуванні комуністичного ставлення до праці, необхідно враховувати і всезростаючу роль суб'єктивного фактора — свідомої, цілеспрямованої діяльності партії, держави, громадських організацій, а також окремих людей, які усвідомили вимоги об'єктивних законів і значення праці в житті і розвитку суспільства. Тільки при такому усвідомленні нове ставлення до праці може перетворитись у звичку. В. І. Ленін, говорячи про комуністичну працю, звертав увагу на свідоме (що перейшло у звичку) ставлення до необхідності праці на загальну користь [1, 469].

Ставлення до праці, в залежності від її змісту і характеру, багатства суспільних зв'язків й інтересів особи, в різному співвідношенні. включає економічні, політичні, моральні, інтелектуальні, естетичні й інші спонукальні мотиви.

Людина відчуває задоволення не лише від безпосередніх результатів своєї трудової діяльності і розуміння їх суспільної необхідності, але і від самої участі в праці, в якій вона стверджує себе як особистість, виявляє кращі свої якості діяча і творця, а також від товариських виробничих контактів, в яких вона почуває себе повноправним членом колективу, активним громадянином суспільства.

Ставлення людини до праці проявляється не лише в тому, як вона виконує певну роботу, а й в усій її поведінці, практичній діяльності, в ставленні до життя взагалі, в турботі про збереження і примноження суспільного добра.

У соціалістичному суспільстві трудівник не може не поважати праці людей і самих людей, плодами діяльності яких він користується, і людей, які з вдячністю будуть користуватись результатами його праці. А повага до чужої праці, гордість за результати своєї праці, прагнення до задоволення тих чи інших потреб не лише певного кола осіб, але й суспільства в цілому — велика спонукальна сила будівників нового суспільства.

Отже, ставлення людини до праці опосередковується її ставленням до інших людей, суспільства, визначається різноманітністю цих зв'язків і відносин і є проявом гуманізму і духовного багатства людини.

Процес формування комуністичного ставлення до праці складний і багатосторонній. Колектив лабораторії соціологічних досліджень при філософському факультеті Ленінградського

університету досліджує ставлення до праці в плані його обумовленості функціональним змістом праці і особливостями особи промислового робітника [5, 5]. Але особистість трудівника і його ставлення до праці формуються рівнем розвитку суспільства і його соціальними нормами, які не лише відображають суспільне життя, але й вимагають, щоб поведінка людей їм відповідала [4, 5—6]. Тому роль соціальних норм у розвитку комуністичного ставлення до праці як основи комуністичного виховання заслуговує особливої уваги.

Одним з найважливіших видів соціальних норм є норми соціалістичного права. В. І. Ленін відмічав, що в умовах соціалізму право необхідне як регулятор (визначальник) розподілу продуктів і розподілу праці між членами суспільства [2, 424], щоб навчити членів суспільства трудитися по-комуністичному, в повну міру сил і здібностей, навчити працювати на суспільство.

За допомогою правових норм соціалістична держава організовує і спрямовує трудову діяльність людей на виконання завдань комуністичного будівництва, піклується про поліпшення умов праці, її нормування. За допомогою правових норм здійснюється поєднання матеріальних і моральних стимулів до праці, розподіл матеріальних і культурних благ з громадських фондів. Це привчає людей до чесної, високопродуктивної праці, до свідомої дисципліни.

Важливим методом виховання нового ставлення до праці є соціалістичне змагання. Правові норми безпосередньо не зобов'язують трудящих вступати у змагання (у такому випадку змагання втратило б характер добровільності), правові норми не зобов'язують перевиконувати норми виробітку, займатись раціоналізаторською діяльністю і т. д. Взаємна допомога трудівників, які змагаються — звичайне явище у радянській дійсності. Ці нові взаємовідносини закріплюються нормами моралі, нормами громадських організацій, соціалістичними звичаями і передаються за традицією.

Проте правові норми сприяють розвитку соціалістичного змагання. За їх допомогою підтримуються і поширюються передові методи і прийоми праці, стимулюється трудова активність і творча ініціатива трудящих, ведеться боротьба з пережитками минулого у ставленні до праці. Молодим робітникам створюються необхідні умови для навчання і підвищення кваліфікації.

У новій системі планування і економічного стимулювання промислового виробництва, розробленій вересневим (1965 р.). Пленумом ЦК КПРС і схваленій ХХІІІ з'їздом партії, з допомогою правових норм створюються заохочувальні фонди підприємств, що забезпечує найкраще поєднання інтересів кожного робітника з інтересами підприємства і суспільства в цілому.

Неухильне дотримання соціальних норм у сфері виробництва, раціональне використання робочого часу нерозривно пов'язане з характером використання вільного часу в інтересах всебічного розвитку особи і формування нового ставлення до праці. Від того, як людина використовує вільний час, залежить не тільки її фізичне і моральне здоров'я, але й ефективність використання нею робочого часу. Творча діяльність робітників у процесі виробництва підготовляється різносторонньою працею у вільний час (обмірковування, розрахунки, обговорення, робота в бібліотеках та ін.).

Нормами соціалістичного права не можна встановити, як людина повинна проводити вільний час. Тут на перше місце виступають особисті інтереси, нахили, звички людини і вимоги громадських організацій, до яких вони належать. Але за допомогою правових норм установлюються відповідні пільги для осіб, які навчаються, організовуються школи досвіду комуністичної праці, курси раціоналізаторів, заохочуються винахідники, а це — важливі стимули до підвищення знань, виявлення здібностей трудящих. За даними соціологічного дослідження, проведеного співробітниками Інституту філософії АН СРСР у м. Горькому, підвищення кваліфікації робітника на один розряд підвищує його творчу віддачу в 2—3 рази.

Збільшення вільного часу дає можливість людині проявляти активність у роботі громадських організацій, у тісній взаємодії з якими Радянська держава під керівництвом партії вирішує завдання комуністичного будівництва.

З розвитком соціалістичної демократії, підвищенням ролі громадських організацій у житті суспільства зростає і значення тих норм, які устанавлюються громадськими організаціями і які втілюються в життя завдяки визнання їх всіма членами цих організацій.

За допомогою норм, які встановлюються професійними спілками, широкі трудящі маси залучаються до управління виробництвом, їх діяльність спрямовується на підвищення продуктивності праці, розгортання соціалістичного змагання і творчої ініціативи, а також проявляється турбота суспільства про зміцнення трудової дисципліни, поліпшення умов праці, побуту, відпочинку і охорони здоров'я трудящих.

Статут ВЛКСМ, рішення комуністичної спілки молоді націлюють юнаків і дівчат на трудову активність, підтримку всього нового, прогресивного, на розвиток і зміцнення нових суспільних відносин і комуністичного ставлення до праці.

Соціологічні дослідження кафедри філософії і соціологічної лабораторії Харківського університету [6, 109; 7, 126] підтверджують, що заходи громадського впливу на порушників трудової дисципліни значно ефективніші, ніж адміністративні. Це

говорить про зростаючу роль громадськості в житті суспільства і про необхідність тісного поєднання заходів адміністративно-правового і громадського впливу.

Норми громадських організацій, які санкціонуються державою або видаються за її дорученням, своєю зобов'язуючою силою і методами забезпечення їх виконання набувають рис правових норм (наприклад, рішення профспілок з питань охорони праці, соціального страхування).

Поруч з удосконаленням матеріальних стимулів до праці у соціалістичному суспільстві все більшого значення набувають стимули моральні. Це закономірно. Адже праця людини, не одухотворена високою моральною свідомістю, високими почуттями і прагненнями, не може перетворитись в комуністичну.

В міру зростання культури, моральної свідомості радянських людей зростають і їхні духовні потреби. Однією з таких потреб людини є потреба уважного ставлення до неї. Повага з боку колективу, суспільства викликає у людини почуття задоволення і надихає її на нові трудові звершення. Повага до людини має виховне значення для інших людей, особливо молодих, які на прикладі передовиків учаться працювати сумлінно, а це необхідний етап підходу до праці комуністичної.

Проте повага з боку суспільства стає для людини дійовою моральною силою лише тоді, коли в ній самій розвинуте почуття самоповаги, розуміння необхідності виконуваної роботи, коли вона не байдужа до того, що думають про неї інші. А ще зустрічаються трудівники, які хоч і поважають себе, але часто не за те, за що їх поважає колектив, а тому вони не завжди цінять громадську оцінку своєї праці і не завжди прагнуть підтвердити свої заслуги перед суспільством.

На промислових підприємствах Харкова добре зарекомендували себе ради робітничої честі як засіб зміцнення трудової дисципліни, виховання робітничої і професійної честі.

Робітники, як правило, пов'язують своє уявлення про трудову честь з працею висококваліфікованою, творчою, основою на застосуванні нової техніки, передового досвіду. Тому на підприємствах, де турбуються про підвищення кваліфікації, де спеціалісти використовуються за призначенням і не порушується принцип матеріальної заінтересованості, почуття трудової честі найбільш розвинуте і його моральна сила повніше розкривається у трудовій діяльності радянських людей, в їх ставленні до праці.

В міру зростання свідомості і кваліфікації молодих робітників збагачується і їхнє почуття трудової честі. Цьому сприяють основані на соціальних нормах різні види матеріального і морального заохочення: нагородження орденами і медалями Союзу РСР, а також почесними грамотами, преміювання, присвоєння підвищених розрядів і почесних звань, традиційні вecho-

ри вшанування передовиків виробництва, вечори і радіопередачі трудової слави і т. п.

Вироби будь-якого підприємства є результатом спільної трудової діяльності людей. Кожен виробничник пишається не тільки своєю участю у створенні досконалих машин, верстатів, але й працею всього колективу. Отже, честь окремого робітника невіддільна від честі колективу. Нагородження фабрик, заводів, областей орденами Союзу РСР, преміювання підприємств-переможців соціалістичного змагання допомагає формуванню у трудящих почуття колективної трудової честі.

Виробничі колективи багатьох підприємств конкретизують принципи морального кодексу будівника комунізму в застосуванні до своєї професії, умов праці і регулюють свою діяльність за допомогою сформульованих ними правил-девізів, наприклад: все краще від колективу — кожному, все краще від кожного — колективу; поруч з тобою не повинно бути відстаючих; совість суворіша від ВТК (відділ технічного контролю) та ін. Така саморегламентація колективами своєї трудової діяльності активізує кожного робітника, підвищує відповідальність за справи колективу, сприяє народженню і закріпленню нових звичаїв.

ЦК КПРС схвалив і рекомендував для поширення саратовську систему випуску бездефектної продукції і здачі її з першого пред'явлення [3, 1]. Впровадження цієї системи за допомогою лише адміністративно-правових заходів без виховання особистої відповідальності кожного робітника, майстра, начальника цеху — було б неможливим. Адже критерієм якості праці у цій системі виступає процент здачі готових виробів з першого пред'явлення, тобто без будь-яких дефектів. Отже, вона спирається на робітничу честь і совість. Якщо робітникові повернули на доробку деталь, якщо йому вдруге довелося за це червоніти перед колективом, то на третій раз він уже подумає про свій авторитет і добру думку товаришів про себе, і виготовлятиме вироби тільки відмінної якості.

Формування комуністичного ставлення до праці залежить від розвитку пізнавальних інтересів трудівників, усвідомлення ними суспільної необхідності своєї праці, від розвитку їх ініціативи і творчої активності як найважливіших компонентів комуністичного ставлення до праці. Воно залежить і від умілого керівництва розвитком цього процесу з боку партії, держави, громадських організацій, діяльності яких не можна уявити без використання таких засобів регулювання суспільних відносин, як соціальні норми, без розвитку здорової громадської думки виробничих колективів, якою заохочується або осуджується поведінка кожної особи у її ставленні до праці.

Краткое содержание

В статье освещается роль социальных норм в формировании коммунистического отношения к труду, правовых, нравственных норм общественных организаций и социалистических обычаев.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. И. Ленин. Твори, т. 30.
2. В. И. Ленин. Твори, т. 25.
3. «Правда», 30 ноября 1967 г.
4. Н. Е. Не д б а й л о. Советские социалистические правовые нормы. Львов, 1959.
5. Человек и его работа. Социологическое исследование. М., 1967.
6. Роль общественности в управлении производством. Опыт конкретно-социологического исследования. Х., 1968.
7. Ю. Ф. Б у х а л о в, О. О. Я к у б а. Розвиток громадських засад в управлінні виробництвом.— «Соціологія на Україні». К., 1968.

ПРАЦЯ — ОСНОВА КОМУНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

Праця, як визначали основоположники наукового комунізму, є першою основною умовою всього людського життя [3, 122]. У процесі праці людина перетворює природу і пристосовує її до своїх потреб. Разом з тим людина змінює свою власну природу, набуває певних звичок, досвіду, удосконалює знаряддя праці, виробляє в собі здатність пізнавати об'єктивний світ і закономірності його розвитку. Таким чином, розвиток свідомості людини знаходиться в прямій залежності від її участі в трудових процесах. К. Маркс вказував, що люди, які розвивають своє матеріальне виробництво і свої матеріальні стосунки, змінюють разом з цією своєю діяльністю також своє мислення і продукти свого мислення [1, 24].

Свідомість людини є не що інше, як усвідомлене буття, а буття є реальний процес життя.

Проте праця по-різному впливає на формування людини. Цей вплив залежить, насамперед, від типу і форми виробничих відносин. В умовах панування капіталістичних виробничих відносин примусовий характер праці перетворює робітника в найманого раба капіталіста.

Аналізуючи умови праці робітників за капіталізму, К. Маркс вказував: «Він (робітник.— Л. Ч.) навіть не вважає працю частиною свого життя... Для себе самого робітник виробляє не шовк, який він тче, не золото, яке він добуває на копальнях, не палац, який він будує. Для себе самого він виробляє заробітну плату, а шовк, золото, палац перетворюються для нього в певну кількість життєвих засобів, можливо, в ситцеву сорочку, в мідну монету, в житло де-небудь у підвалі» [2, 53].

Отже, об'єктивні умови впливу на формування людини, які містять у собі жива праця, за капіталістичного способу виробництва не можуть бути в повній мірі реалізовані. Навпаки, примусовий характер праці при капіталізмі, чужа трудящим масам мета, в ім'я якої здійснюється капіталістичне виробництво, породжують огиду до праці, придушують і вбивають властиву кожній людині потребу в праці, в трудовій діяльності.

Праця при капіталізмі не може бути творчою працею для трудящих ще й тому, що вони не мають можливості одержати освіту, достатню технічну і професійну підготовку. «Інтерес класу капіталістів, — вказував В. І. Ленін, — інтерес усієї буржуазії полягає в тому, щоб залишити робітників темними і роздробленими» [4, 271].

З перемогою соціалізму був ліквідований поділ суспільства на експлуатованих та експлуаторів і, таким чином, за всю історію існування людського суспільства вперше було досягнуто загальності праці, — вона є обов'язком не окремих класів чи соціальних груп, а всіх без винятку працездатних членів суспільства. Формула «хто не працює, — той не їсть» означає, що кожен громадянин соціалістичного суспільства не може жити за рахунок праці інших, а міра задоволення його потреб визначається тим вкладом, який він вносить своєю працею у розвиток суспільного виробництва.

В умовах соціалізму праця є матеріальною умовою комуністичного виховання трудящих, тому що, по-перше, це — вільна праця вільних людей; по-друге, тому що у соціалістичному суспільстві докорінно змінилось значення праці, її роль і характер, відношення до трудівника з боку суспільства.

У капіталістичному суспільстві праця кожної людини виступає як приватна праця, як особиста справа. Там трудівники не цікавляться питанням поліпшення організації виробництва або підвищенням продуктивності праці, а лише заробітною платою.

Соціалістична праця має безпосередньо суспільний характер. А тому участь кожної радянської людини в праці, новаторство, творчість, турбота про підвищення продуктивності праці набувають значення державної, загальнонародної справи, підтримуються і заохочуються державою і всім народом. XXIII з'їзд КПРС підкреслив необхідність всебічно розвивати масовий рух раціоналізаторів, винахідників, новаторів виробництва [8, 116].

У соціалістичному суспільстві докорінно змінюється і мета праці. Якщо при капіталізмі метою виробництва є збагачення експлуаторів, то метою соціалістичного виробництва є максимальне задоволення матеріальних і духовних потреб всіх членів суспільства. Радянські люди трудяться, щоб втілити в життя ідеї комунізму, Велика мета побудови комунізму породжує величезну революційну енергію, творче піднесення, активність у праці.

Людина праці високо ціниться в соціалістичному суспільстві. Вона оточена повагою і пошаною партії, уряду і народу.

Найбільш відомі в Радянській країні імена людей, які своєю працею примножують її багатства. На Івано-Франківщині — це Герої Соціалістичної Праці В. О. Драгун — голова колгоспу,

М. О. Яремійчук — ланкова механізованої ланки, А. І. Шабат — пташниця колгоспу та багато інших трудівників.

У капіталістичному суспільстві для того, щоб стати відомим, щоб «вийти в люди», необхідно «давити» слабких, вислужуватись перед сильними, не хежтуючи ніякими засобами для досягнення мети. Це породжує у людей негативні якості, пробуджує в них огидні інстинкти та схильності. Для того, щоб добитися слави і пошани у соціалістичному суспільстві, необхідно чесно працювати, берегти і примножувати народну власність, не шкодувати своїх зусиль для розквіту Батьківщини, тобто проявляти істинно людські почуття і якості.

Соціалістична праця служить матеріальною основою комуністичного виховання трудящих ще й тому, що лише за активної участі людини у суспільній діяльності можна прищепити їй певне, відповідно до норм комуністичного співжиття, відношення до праці, до колективу, до речей і явищ навколишнього світу.

На відміну від капіталістичного суспільства, яке роз'єднує людей, культивує в них індивідуалізм, відособленість, соціалізм згуртовує трудящих, породжує почуття колективізму, співробітництва і взаємодопомоги. На основі участі у вільній праці у народних мас виховується радянський патріотизм, комуністичне ставлення до праці і суспільної власності.

Соціалізм підпорядковує матеріальне виробництво інтересам трудящих, що викликає їх заінтересованість у результатах праці. У соціалістичних умовах існує прямий діалектичний зв'язок між розвитком суспільного виробництва і народним споживанням. Із зростанням суспільного виробництва зростає і народне споживання, поліпшується добробут трудящих. Звідси випливає і суспільна заінтересованість радянських людей у розвитку і вдосконаленні виробництва.

Виробництво заради людини, заради безпосереднього максимального задоволення її потреб визначає сумлінне ставлення до праці трудівників соціалістичного суспільства.

Таким чином, в умовах соціалізму всі виховні можливості, закладені в праці, одержують повний простір для їх реалізації, і вона стає основою комуністичного виховання і всебічного розвитку трудящих.

У процесі будівництва комунізму соціалістична праця поступово переростає в працю комуністичну, в першу життєву потребу кожного члена комуністичного суспільства. Під час цього процесу в праці всіх трудящих, в тому числі й колгоспного селянства, одні елементи відживають, інші ж, які мають в собі паростки нової праці, будуть розвиватися і в майбутньому стануть визначальними. Тобто, як і в кожному суспільному явищі, тут відбувається боротьба старого і нового, в ході якої все повніше утверджуються риси комуністичної праці, «яка ви-

конується не для відбуття певної повинності, не для одержання права на певні продукти, не за наперед встановленими і узаконеними нормами, а це праця добровільна, праця без норми, праця, яка дається без розрахунку на оплату, без умови про оплату, праця за звичкою працювати на загальну користь і за свідомим (що перейшло у звичку) ставленням до необхідності праці на загальну користь, праця, як потреба здорового організму» [5, 469].

Поряд із соціальними факторами матеріальною основою для перетворення праці у творчий процес є матеріально-технічна база сільського господарства, забезпечення сільськогосподарського виробництва новою високопродуктивною технікою.

Лише в поточній п'ятирічці на виробниче будівництво і на оплату техніки держава виділяє сільському господарству 41 млрд. крб.

Соціальне значення нової техніки у сільському господарстві полягає в тому, що її застосування приводить до корінних змін в умовах і самому характері праці, сприяє перетворенню праці у творчий процес. Лише в ньому людина виявляє і вдосконалює свої здібності і талант, набуває кращих рис характеру — волю, наполегливість в досягненні поставленої мети, уміння переборювати труднощі, бажання постійно підвищувати свій культурно-освітній рівень. А тому творча праця є матеріальною основою для формування у кожної людини рис комуністичної моралі, виховання органічної потреби у праці на користь суспільства, ставлення до праці як до першої життєвої потреби.

Комплексна механізація і автоматизація сільськогосподарського виробництва ставить підвищені вимоги до зайнятих у ньому працівників. Уже в сучасних умовах на селі появились такі спеціалісти, як механізатори широкого профілю, які досконало знають не лише, скажімо, трактор, а й інші машини, які застосовуються у сільському господарстві: комбайн, молотарку, доїльний апарат та ін.

Комуністична праця — це не просто праця, полегшена технічно, а в першу чергу праця глибоко осмислена як вираз високої свідомості людей, для яких вона стала першою життєвою потребою. Об'єктивні можливості комуністичного виховання, закладені в комуністичній праці, реалізуються не автоматично, а в результаті цілеспрямованої, повсякденної ідейно-виховної роботи. Кожен працівник, проникаючись загально-суспільним значенням своєї праці, буде більш осмислено ставитись до неї як до свого найпершого обов'язку, глибоко усвідомлюючи, що його праця корисна всьому суспільству.

Отже, лише при взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів праця може виконати роль вихователя людини комуністичного суспільства. Цим і керується Комуністична партія у

своїй діяльності, спрямованій на трудове виховання радянських людей.

Практика свідчить, що комуністичне ставлення до праці можна виховати у трудівників лише на конкретних прикладах високопродуктивної праці, а тому в сучасних умовах особливо значення набуває завдання широкої пропаганди досвіду передовиків виробництва.

В. І. Ленін, підкреслюючи силу прикладу при соціалізмі, писав: «Після переходу політичної влади в руки пролетаріату, після експропріації експропріаторів справа змінюється докорінно і... сила прикладу вперше дістає можливість справити свій масовий вплив» [6, 226].

Виходячи з цього, партія записала в новій Програмі, що важливим завданням ідеологічної роботи є виховання «всіх трудящих на кращих зразках праці, на кращих прикладах ведення суспільного господарства» [7, 387].

У процесі поширення передового досвіду розкриваються кращі методи праці, суспільне значення і мотиви трудового героїзму передових виробничників, що благотворно впливає на тих, хто запозичує передовий досвід, активізує їх трудові зусилля. Почин новаторів, передовиків виробництва, їх конкретні дії являють собою ніби матеріалізований, втілений на практиці, суспільний ідеал.

За останній час велику роботу по поширенню досвіду передовиків сільськогосподарського виробництва проводять колгоспні школи, кабінети й кімнати передового досвіду.

Так, у 1968 р. в Івано-Франківській області налічувалось 408 таких шкіл, де навчалося 11 тис. колгоспників [9, 10].

Більшість шкіл передового досвіду створені на базі кращих господарств, що дає можливість ілюструвати практичні наслідки, досягнуті в результаті застосування тих або інших методів праці, винаходів і вдосконалень.

Велику роль у поширенні передового досвіду відіграють брошури, плакати і листівки про досвід передовиків сільськогосподарського виробництва. З цією метою в Івано-Франківській області, наприклад, видано серію брошур «Бібліотека колгоспника Прикарпаття». Автори цих брошур — колгоспники, майстри своєї справи: голова колгоспу ім. Леніна Богородчанського району І. М. Швидков, який поділився досвідом вирощування льону-довгунця; І. С. Сагаль, пташниця колгоспу «Нове життя» Галицького району, яка розповіла про свої успіхи в птахівництві; В. М. Бандурка, ланковий механізованої ланки колгоспу ім. Шевченка Городенківського району висвітлив досвід механізованої ланки по вирощуванню кукурудзи та інші.

Справі поліпшення трудового виховання колгоспників, поширенню серед них передових методів праці, узагальненню

досвіду передовиків служать створені на Івано-Франківщині районні народні університети сільськогосподарських знань. Вони активізують ініціативу трудівників села, допомагають їм глибше вивчити сільськогосподарське виробництво, економічно оцінювати і осмислювати процес праці.

Пропаганді передового досвіду, трудовому вихованню колгоспних мас сприяє також висвітлення в пресі підсумків соціалістичного змагання між областями, районами, окремими колгоспами і колгоспниками, результатів роботи колективів і ударників комуністичної праці, а також проведення трудових свят: посвячення в хлібороби, свято праці і пісні тощо.

У 1968 р. ініціаторами змагання за вирощення високого врожаю цукрових буряків виступили трудівники Городенківського району Івано-Франківської області. Їх почин було поширено серед усіх буряководів області. Виростивши по 531 ц коренів з гектара, городенківці подали практичну допомогу багатьом господарствам у впровадженні передових прийомів праці.

Пропаганда успіхів сільських трудівників має велике виховне значення, бо під впливом передового досвіду у всіх трудівників пробуджується бажання добитись таких же трудових звершень, шани й поваги, яких вже добилися передовики.

У західних областях України широко пропагується передовий досвід, набутий в сільськогосподарському виробництві інших областей і республік. З цією метою в Івано-Франківській, Чернівецькій, Львівській та інших областях побували і поділились своїм багатим досвідом прославлені керівники колгоспного виробництва, Герої Соціалістичної Праці М. О. Посмітний, Г. Є. Буркацька, О. В. Гіталов, Є. О. Долинюк та інші.

У свою чергу для ознайомлення з кращими зразками праці колгоспники Івано-Франківської та інших областей Прикарпаття виїжджали в Одеську, Житомирську, Вінницьку, Новгородську області, а також в Молдавську, Естонську та Латвійську республіки.

Запозичення передового досвіду, виховання на позитивних прикладах — дійовий засіб формування комуністичної свідомості колгоспного селянства, один із методів критики віджилих форм і методів праці, недоліків у її організації, яскраве свідчення зростання духовного багатства радянського селянства.

Соціалістична праця є також вирішальною умовою подолання релігійних пережитків у свідомості колгоспників. У процесі праці людина не тільки створює матеріальні блага, а й зростає сама, у неї проявляються і розвиваються почуття власної гідності, віра в свої сили, почуття господаря країни. Беручи активну участь у комуністичному будівництві, колгоспник оволодіває законами природи, все більше переконується у відсутності якоїсь надприродної сили, яка нібито визначає розвиток природи і суспільства. Використовуючи досягнення науки і техніки,

колгоспне селянство веде успішну боротьбу проти стихійних сил природи, поступово підкоряє її своїм інтересам. А це все сприяє вихованню у селянських мас наукового діалектико-матеріалістичного світогляду.

Краткое содержание

В статье исследуется вопрос о роли труда в коммунистическом воспитании советских людей, в частности колхозного крестьянства, процесс перерастания социалистического отношения к труду в коммунистическое, влияние передового опыта в сельском хозяйстве на формирование коммунистического сознания крестьянства в процессе труда. Выясняется также роль моральных стимулов в формировании коммунистического отношения к труду.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори, т. I. К., 1951.
3. Ф. Енгельс. Діалектика природи. К., 1953.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 4.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 30.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 27.
7. Матеріали XXII з'їзду КПРС. К., 1961.
8. Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

Матеріальна діяльність людей є першоосновою, що зумовлює їх духовну діяльність, яка в свою чергу визначається рівнем розвитку суспільства, його способом виробництва матеріальних благ. Причому, це положення відноситься не лише до суспільства в цілому, але і до класів, з яких складається це суспільство. Різні умови життя і діяльності класів зумовлюють у них різний зміст і рівень розвитку культури. Це веде до того, що в антагоністичних класових суспільствах культура завжди носить класовий характер. Виходячи з цього положення, марксистсько-ленінці виступали і виступають проти буржуазного гасла єдиної національної культури у капіталістичних країнах, яке є одним з гасел буржуазного націоналізму.

Але це не означає, що комуністи повністю відкидають культурну спадщину, створену в антагоністичних суспільних формаціях.

«Пролетарська культура,— учив В. І. Ленін,— повинна стати закономірним розвитком тих запасів знання, які людство виробило під гнітом капіталістичного суспільства, поміщицького суспільства, чиновницького суспільства» [2, 251].

Тому комуністи використовують все краще, передове, що сприяє розвитку соціалістичної культури, без чого неможливо таку культуру створити і розвивати, борючись при цьому «...за інтернаціональну культуру демократичного до кінця і соціалістичного пролетаріату» [1, 90—91].

Відставанню духовної культури селянських мас Росії сприяв насаджуваний царизмом феодальний спосіб виробництва. Держава ніколи не стоїть осторонь від розвитку культури і, в залежності від своїх інтересів, розвиває або гальмує її. Царизм, відстоюючи одну з найбільш реакційних форм правління, був зацікавлений в тому, щоб тримати в стороні від культури, в темряві і неучтві багатомільйонні маси селянства, яке складало абсолютну більшість населення країни.

Основу для великого якісного стрибка в розвитку матеріальної і духовної культури в селянському середовищі було закладено перемогою Жовтневої революції, яка забезпечила

втілення соціалістичних виробничих відносин в сільському господарстві, що стало матеріальною базою для проведення культурної революції на селі.

Перш за все революція знищила соціальну і національну нерівність людей, що мало особливо важливе значення для такої країни, як Росія, де широко використовувався для роз'єднання трудящих мас не лише місцевий націоналізм, а й великодержавний шовінізм. Рівні права бідняків і середняків села з усіма трудящими країни стали політичною, а суцільна колективізація розпорощених господарств — матеріальною основою для формування в їх середовищі єдиної за змістом соціалістичної культури, науковою базою якої став марксизм-ленінізм, що є вищим досягненням світової культури.

КПРС і Радянський уряд, користуючись безсмертним ленинським вченням, на протязі всього періоду будівництва соціалізму в СРСР спрямовують розвиток культури в інтересах усіх трудящих, борючись проти шкідливого впливу розтлінної буржуазної культури. В. І. Ленін постійно підкреслював, що культуру створює не еліта, як це безперервно твердять буржуазні ідеологи, а народ, тому він і повинен використовувати її досягнення для задоволення своїх культурних запитів, для розвитку суспільства в цілому. Партія і уряд у всій роботі по культурному будівництві керувались вказівками В. І. Леніна, згідно яким вся культурна робота «...повинна бути пройнята духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення цілей його диктатури» [2, 278].

Але було б невірно допустити, що духовна культура є лише відображенням рівня розвитку виробництва. Вона служить засобом для задоволення безперервно зростаючих культурних запитів і потреб людей, являючись при цьому знаряддям і засобом формування людини, її освіти і виховання стосовно до потреб виробничих відносин. Таким чином, будучи породжена засобами виробництва, культура, в свою чергу, робить вплив на їх розвиток.

Культурна революція в СРСР відіграла значну роль в формуванні наукового світогляду трудящих, стала складовою частиною всіх соціалістичних перетворень в країні, необхідною умовою побудови соціалізму і комунізму.

Великих успіхів в культурному піднесенні за роки Радянської влади досягло колгоспне село. В селах заново створена густа мережа культурно-освітніх закладів, які виникли і вдосконалювались разом з виникненням і вдосконаленням соціалістичного ладу. Враховуючи те, що культосвітні заклади зараз найбільш поширені форми піднесення рівня культури на селі, нами буде зосереджена головна увага на цьому питанні.

Кіно, художня самодіяльність, лекції, бесіди, літературні диспути й інше становлять зараз в сільській місцевості одну з

найбільш поширених форм ідеологічної роботи, яка поряд з задоволенням культурних запитів селянства, робить чималий внесок в справу формування їх наукового світогляду, перетворюючись в невід'ємну частину життя колгоспників.

Царський уряд постійно перешкоджав поширенню культури в селах, вважаючи її для селян не лише зайвою, але і шкідливою. Це підтверджується тим, що в 1913 році у всіх селах неосязної Росії було лише 100 клубів і 140 кіноустановок [6, 114—115]. Коли ж врахувати, що використовувались вони головним чином для задоволення культурних запитів сільської буржуазії, то стане зрозуміло, що абсолютна більшість селянських мас Росії фактично знаходилась поза сферою культурного життя країни.

Щоб уявити масштаби кількісних змін за роки Радянської влади в культурному житті колгоспного селянства, достатньо послатись лише на одну Хмельницьку область Української РСР, яка в цьому відношенні є типовою для республіки. В 1967 році в селах цієї області працювало 1337 клубів, будинків культури і 1073 масових бібліотек з книжковим фондом 9 млн. 364 тис. примірників [5, 517—521].

Тільки за останні роки в селах області побудовано більш як 200 клубів [5, 54], що в два рази перевищує кількість клубів у всій сільській місцевості царської Росії в 1913 році.

Але невірно було б зосереджувати увагу лише на кількісних змінах, які відбулися в культурному житті колгоспного села. Зміни в приватновласницькій психології селян в значній мірі обумовлені постійною і вмілою культурною роботою, насамперед ідеологічною, досягнення якої залежить перш за все від змісту і якості цієї роботи. На протилежність релігійному світогляду, який насаджувався серед селян Росії пануючими класами, соціалістична держава виховує селян на основі марксистсько-ленінської науки, пропагованої всіма культурно-освітніми установами країни. Лише на Україні в 1966 році кількість культурно-освітніх установ на 10 тис. чоловік населення становила [7]:

	1966 р.		1966 о. в % до 1940 р.	
	Всього	Село	Всього	Село
Масових бібліотек . . .	5,85	8,07	108,5	128,1
в них книг (тис.) . . .	51,82	51,48	5,8 раз	11,7 раз
Клубних установ . . .	5,57	10,22	92,8	123,6
Кіноустановок . . .	5,86	10,44	4,2 раз	7,4 раз
із них стаціонарних . .	5,51	9,78	6,3 раз	15,4 раз

З наведеної таблиці видно, що зростання кількості культурно-освітніх закладів на селі проходить швидше, ніж у місті.

Зростання культурного рівня і матеріального добробуту колгоспників постійно збільшують їх запит на газети, журнали, радіоприймачі, телевізори й інші засоби культурного вжитку. Зараз важко знайти в республіці колгоспну сім'ю, яка б не виписувала газети і журнали або не користувалась би радіо і телебаченням. Кількість телевізорів на селі зростає досить швидко. Якщо в 1960 році в сільській місцевості України їх нараховувалось 28 тис., то в 1967 році їх стало 1039 тис., тобто кількість телеприймачів збільшилась у 37 разів [8].

Особливе місце в комуністичному вихованні колгоспників належить кіно, яке є однією з найбільш масових і доступних форм культурного виховання людей. Невипадково В. І. Ленін вважав кіно найважливішим з усіх видів мистецтв.

Неоціниме значення у виховній роботі відіграло кіно в перші роки існування Радянської влади, і особливо в селянському середовищі, для значної частини якого друковані видання були або недоступні, або малодоступні із-за доєсть низького рівня їх письменності. Перевага кіно полягала не лише в тому, що зорове сприйняття є найбільш сильним з усіх сприйняття людини, особливо коли воно доповнюється ще й слуховим, але і в тому, що воно надавало можливість самостійно обдумувати складні теми навіть зовсім неписьменним селянам.

Ще вище піднеслось значення кіно зараз, хоч письменність селян стала загальною.

За пропозицією В. І. Леніна кіно в нашій країні повинно набути характеру образних, дохідливих публічних лекцій з різних питань науки і техніки. Кіно повинно здійснювати широку інформаційну хроніку, рівнозначну тій, яку проводять наші кращі газети. Нарешті, кіно покликане вести художню пропаганду комуністичних ідей у формі захоплюючих фільмів, відображаючих найбільш яскраві і важливі етапи в житті нашої країни.

Зараз майже у всіх селах республіки є будинки культури, клуби, кіноустановки. У 1967 році в селах УРСР функціонувало 21,9 тис. клубних установ, або в 219 раз більше, ніж їх було в селах Росії в 1913 році; 23 тис. кіноустановок, що також перевищує їх наявність в 1913 році в селах Росії більше як у 164 рази [9].

Розширення матеріально-технічної бази кіномистецтва в сільській місцевості дозволило значно розширити аудиторію глядачів. Середнє відвідування кіно на 10 тисяч населення в УРСР складало в 1966 році 180 тис. глядачів, у сільській місцевості — 160 тис. [7]. Це свідчить, що кількість відвідування кіно в селі майже зрівнялась з містом, якщо врахувати, що в містах зараз живе людей більше, ніж у селах.

І все ж таки, незважаючи на великі досягнення у розвитку кіномистецтва у селах республіки за роки Радянської влади, запит населення в цій галузі ще задовольняється не повністю. Причин цього, на наш погляд, декілька. Але основна з них, як нам здається, полягає в недостатній матеріально-технічній базі, з одного боку, і нераціональному розміщенні забудов культурних закладів у межах сіл,— з другого. В селах ще й зараз є випадки, коли рішення, спрямоване на поліпшення культурного обслуговування населення, на ділі погіршує його, незважаючи на те, що потенціальні можливості збільшилися. Це трапляється тоді, коли будинки культури, переважно у великих селах, будують не в центрі, а біля центральних шляхів, колгоспних контор, навіть якщо вони знаходяться на краю села. Це утруднює або не дає можливості, особливо в несприятливу погоду, відвідувати ці установи значній частині колгоспників.

На наш погляд, на сучасному етапі у великих селах, які переважають на Україні, крім будинків культури, необхідно будувати порівняно невеликі, але добре обладнані бригадні клуби, незначне віддалення яких від садіб колгоспників дозволить їм регулярно дивитись кіно. Причому, бажано, щоб будівництво таких клубів передувало будівництву будинків культури.

Це, безумовно, не означає, що культурно-освітня робота на селі повинна залишатись на просвітительських позиціях кіно. Сучасне колгоспне селянство значно виросло в культурному відношенні і його культурні запити не можна вдовольнити лише кіномистецтвом.

Задовольнити естетичні потреби колгоспників можна лише тоді, коли вся культурно-освітня робота буде розвиватись і вдосконалюватись разом з розвитком і вдосконаленням життя людей, всебічно відображаючи його. Це вимагає, щоб всі культурно-освітні заклади стали центрами культури на селі, постійно вели різноманітну, відповідаючу запитам населення культурно-освітню роботу. Велике значення в цьому відіграють зараз художні ради, створені при будинках культури, клубах, бібліотеках. Художні ради здійснюють керівництво художньою самодіяльністю, агітаційно-масовою роботою, лекторськими колективами, готують і проводять тематичні вечори, диспути та інше.

Неоціниму допомогу радам культури надає постійно зростаюча армія сільської інтелігенції, яка не тільки організовує, але і проводить основну культурно-освітню роботу серед колгоспного селянства. Перш за все це стосується учителів загальноосвітніх сільських шкіл. Вони не лише забезпечують основи знань, що необхідні майбутнім колгоспникам, але й розвивають і вдосконалюють ці знання після закінчення школи. Важко знайти таку галузь культурно-освітньої роботи на селі, де б не брав участі вчитель. Особливо істотний вклад вносять учителі в лекційну пропаганду.

Важливе місце в роботі сільських клубів належить розвитку художньої самодіяльності і агітаційно-масової роботи, які не лише допомагають колгоспникам в культурному відпочинку, але й поширюють їх знання, виховують комуністичну свідомість, підвищують трудову активність. Всього на Україні в 1965 році в колективах художньої самодіяльності брало участь понад 2 млн. чоловік [4].

Художні ради враховують специфіку сільської художньої самодіяльності, а також всієї культурно-виховної роботи, яка нерідко проводиться за межами клубної сцени, в полі, на фермах. З цією метою в багатьох областях створені спеціальні автопотяги.

Одне з провідних місць в культурному піднесенні села належить масовим бібліотекам, на базі яких проводяться теоретичні конференції, диспути, колективні обговорення книг та інше.

В перші роки Радянської влади друковані видання у село майже не надходили, а якщо і надходили, то селянством майже не сприймалися. Ось що показало обслідування сіл, проведене в 1924 році. «Обслідування села, проведені за останній час партією, Голополітосвітою і комсомолом, вказують на те, що культурний рівень села дуже низький, що звичайна агітація і пропаганда майже не зачіпають його внаслідок того, що газета, книжка не попадають на село, не орієнтуються на село і селянам мало зрозумілі» [3, 54].

Незважаючи на таке відставання, уже в 1967 році в сільській місцевості лише однієї України функціонувало 17,4 тис. масових бібліотек з книжковим фондом 115 480 тис. книг [10]. Це зумовило швидке зростання чисельності читачів сільських бібліотек. Зараз кількість читачів у селах стала більшою, ніж у містах, хоч в селі проживає менше населення. Якщо в цілому по республіці на початку 1967 року нараховувалось 20,6 млн. читачів, то 10,6 млн. з них припадало на село [7]. Книга на селі стала одним з головних факторів, які озброюють селян знаннями найважливіших проблем економіки і політики, філософії і соціології, історії, права тощо, допомагаючи успішному комуністичному будівництву.

Отже, головними формами всієї культурно-освітньої роботи в сільській місцевості залишаються кіно, художня самодіяльність, лекції, бесіди, диспути і т. п., тобто ті форми, які практикувались уже багато років до цього. Але недоліки в культурному обслуговуванні колгоспників полягають не у використанні старих форм (вони залишаються важливими і зараз, що підтверджує життя), а в тому, що ці форми недостатньо вдосконалюються, в них не завжди враховуються культурні зміни, які відбулися в житті селянства. Інженер, лікар, вчитель, агроном, зоотехнік, механік, механізатор широкого профілю, колгоспник

з середньою освітою — зараз не випадкова людина в колгоспі, а постійний житель, працівник, без якого неможливо розвивати сільськогосподарське виробництво.

Жителі сучасного села люблять і цікавляться такими жанрами мистецтва, як драматургія, опера, естрада й інші, особливо, коли в них зайняті професійні актори. Але можливості для цього на селі залишаються поки що обмеженими, а в деяких селах, де відсутня для цього потрібна матеріальна база, їх немає взагалі.

Значною перешкодою поліпшення культурно-освітньої роботи в сільській місцевості є гостра нестача спеціалістів за фахом.

Природно, що не вирішивши питання забезпечення колгоспних сіл достатньою матеріальною базою і кваліфікованими кадрами для проведення культурно-освітньої роботи, неможливо повністю вирішити питання задоволення культурних потреб колгоспників.

На наш погляд, професійних культосвітніх працівників для села необхідно готувати з числа здібних випускників середніх місцевих шкіл за рекомендаціями правлень колгоспів, а щоб заохотити до цієї роботи молодь, оплату їх праці необхідно прирівняти до оплати праці інженерно-технічних працівників колгоспів.

Це особливо важливо зараз, коли відбувається завершальний етап культурної революції в нашій країні, перед яким стоїть завдання подолати істотні відмінності в рівні розвитку культури між містом і селом.

Краткое содержание

В статье рассматриваются достижения в культурно-воспитательной работе современной колхозной деревни на основе конкретного социологического материала анализируются основные формы и методы этой работы.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 19.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 31.
3. КПРС в резолюціях і рішеннях..., ч. II, К., 1954.
4. «Радянська Україна», 16 березня 1966 року.
5. Народне господарство Української РСР в 1967 році. К., 1968.
6. Справочник агитатора. М., 1963.
7. Поточний архів Міністерства культури УРСР. Довідка про розміщення культурно-освітніх установ в сільських населених пунктах УРСР на 1 січня 1967 року.
8. ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Сітка радіофікації і телебачення за 1960—1967 рр.
9. ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Сітка культурно-освітніх установ у 1967 р. (Порівняння з «Справочником агитатора», М., 1963, стр. 114—115).
10. ЦСУ при Раді Міністрів УРСР. Сітка культурно-освітніх установ у 1967 р.

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ

Визначаючи суспільне буття людей як реальний процес їх життя [1, 14], Маркс і Енгельс беруть його в цілому, в усій повноті.

Суспільне буття є відправною, найбільш загальною категорією історичного матеріалізму, яка відображає в собі весь реальний процес життя суспільства. Але в чому виражений цей процес? Як він безпосередньо проявляється?

Маркс і Енгельс буття людей трактують як сукупність форм їх діяльності і їх спілкування [1, 64], а суспільство розглядають як «продукт взаємодії людей» [2, 402]. Причому, Маркс і Енгельс ніде не обмовляються, щоб одні стосунки людей включати у суспільне буття, а інші — не включати. Вони розглядають реальний процес життя суспільства як сукупність усіх суспільних відносин, і якщо розмежовують останні, то лише з метою визначення місця і значення тих чи інших видів відносин у суспільному бутті.

Але серед сучасних наших соціологів поширена точка зору, згідно з якою суспільне буття зводиться лише до виробничих відносин людей, тобто по суті лише до базису суспільства. Ця точка зору з різними, часом незначними відтінками, проводиться в ряді учбових посібників з історичного матеріалізму, а також в окремих монографіях, брошурах і статтях. В найбільш «чистому» вигляді вона висловлена Д. І. Чесноковим: «Суспільне буття є сукупність матеріальних виробничих відносин у всіх їх проявах, їх система. Суспільне буття людей — це їх положення, їх місце в системі виробничих відносин» [7, 293]. Причому, цьому визначенню передують твердження автора про те, що поняття «базис», «матеріальні суспільні відносини» і «суспільне буття» є синонімами.

Точка зору, яку ми розглядаємо, є обмеженим, «звужувальним» тлумаченням категорії суспільне буття. Вона далеко не повністю розкриває всю відправку категорію історичного матеріалізму. Ця точка зору була піддана справедливій критиці в нашій літературі. Зокрема, її досить переконливо критикував В. П. Тугаринов. «Ототожнення суспільного буття з економі-

кою, з матеріальним життям суспільства,— писав він,— як і інші прояви так званого «економічного матеріалізму», не є просто неправильним, але дає лиш приблизне, спрощене уявлення про історичний матеріалізм з цього питання [6, 49].

Прихильники «звужувального» тлумачення суспільного буття аргументують свої твердження тим, що виробничі відносини є головними, визначальними у всій сукупності відносин. Отже, вважають вони, до цих відносин і зводиться суспільне буття. Але така аргументація не витримує ніякої критики. Якщо йдеться про систему відносин, то треба врахувати не лише головне, визначальне, а й другорядне, невизначальне, бо будь-яка система включає в себе те й інше. «Адже основа явища і все явище,— писав В. П. Тугаринов з цього приводу,— це не одне і те ж; «частина» (хоча б і «найважливіша») не співпадає з цілим. Отже, поняття суспільного буття ширше, ніж економічні, матеріальні відносини» [6, 45].

Не може бути суперечки про те, яке місце займають виробничі відносини у всій сукупності суспільних відносин. Вони дійсно є головними, визначальними.

Але це зовсім не значить, що лише до них зводиться реальний процес життя суспільства. Уявляти головне як єдине, значить збіднювати і перекручувати найголовніше. Слід вважати, що до суспільного буття входять як головні, так і неголовні процеси, як визначаючі, так і визначувані відносини людей; з сукупності всіх цих відносин складається реальний процес життя суспільства. Отже, суспільне буття — це сукупність всіх суспільних відносин, визначальну роль серед яких відіграють виробничі відносини.

Таке трактування суспільного буття є найбільш загальним, найбільш абстрактним, таким, що дозволяє, однак, охопити весь реальний життєвий процес, всі його сторони і прояви. Це трактування має потребу в конкретизації, і таку конкретизацію ми знаходимо в структурі суспільного буття.

Переходячи до розгляду цієї структури, зазначимо, що під структурою взагалі автором мислиться розчленованість системи на елементи, які її складають, і зв'язок, взаємодію цих елементів. Стосовно до суспільного буття це означає розчленованість його на різні види суспільних відносин і зв'язків, взаємодію цих видів відносин.

Суспільні відносини виступають насамперед в двох основних видах: відношення людей до природи і ставлення їх один до одного. Основа такої розчленованості закладена в структурі матеріального виробництва, однак ця розчленованість поширюється і на духовне виробництво, на весь процес життя суспільства.

Матеріальне виробництво, як відомо, складається з продуктивних сил і виробничих відносин, які і визначають два наз-

ваних види суспільних відносин (продуктивні сили — відношення людей до природи, виробничі відносини — ставлення їх один до одного). Однак поняття «визначають» і тут не означає, що два види відносин людей, які ми розглядаємо, мають місце лише в процесі матеріального виробництва. Цілком очевидно, що у процесі духовного виробництва люди вступають як у відносини з природою, так і в стосунки один з одним.

Безумовно, при цьому виникає певна специфіка відносин. Але нас цікавить у даному разі принциповий бік питання, а він полягає в тому, що в будь-якому випадку, в будь-якій своїй діяльності люди вступають і у відношення з природою, і у стосунки один з одним. Причому, ці два види відношень взаємно пов'язані і обумовлені, люди вступають водночас і в ті й в інші відношення. Це пояснюється тим, що вони впливають на природу не поодиночі, а разом, колективом, суспільством, їх відношення до природи завжди здійснюються у рамках певних соціальних відношень.

Маркс з цього приводу писав, що у виробництві люди впливають не лише на природу, а й один на одного. Вони не можуть виробляти, не об'єднуючись певним чином для спільної діяльності і для взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб виробляти, люди вступають у певні зв'язки і відносини, і тільки в рамках цих суспільних зв'язків і відношень існує їх вплив на природу, має місце виробництво [1, 163].

Таким чином, і відношення людей до природи і ставлення їх одне до одного є відношенням суспільним. Вони взаємно пов'язані і обумовлені, складаючи у своїй сукупності єдиний процес життя суспільства. Але кожен з цих видів відносин має свою специфіку і досліджується як особливий вид суспільних відносин.

Перш ніж говорити про специфіку кожного з цих двох видів відносин, відзначимо особливості суспільних відносин взагалі. Вище ми говорили про те, що суспільні відносини — це не що інше як взаємодії, принципово відмінні від всіх інших взаємодій. Вони властиві лише людям.

Відомо, що у світі існують найрізноманітніші взаємодії: взаємодії між неорганічними матеріальними системами, між живою та неживою природою; взаємодії у живій природі — між тваринним і рослинним світами, всередині тваринного і рослинного світів; взаємодії між людьми і природою, між самими людьми і т. д. Всі ці види взаємодій неоднорідні, вони виступають на різних рівнях організації і руху матерій. Причому, складніший вид взаємодії включає в себе менш складні види, але не зводиться до їх простої арифметичної суми, а являє собою якісно новий вид взаємодії. Так, взаємодії на рівні живої матерії включають у себе взаємодії, властиві неживій природі, але разом з цим вони виступають як особливий вид

взаємодій, оснований на біологічному обміні речовин між організмами і природою і між самими організмами.

Суспільні взаємодії також багатоманітні. Вони виступають як взаємодії людей з неорганічною природою, з тваринним і рослинним світами, взаємодії між самими людьми в різноманітних галузях суспільного життя. І тут у кожному випадку взаємодії мають свої відмінні особливості. Однак всі взаємодії людей, в якій би галузі і з якою б системою вони не здійснювались, мають принципову відмінність від взаємодій всіх інших матеріальних систем. Ця відмінність полягає у свідомій діяльності людей, на основі якої відбуваються їх взаємодії.

Завдяки свідомості люди виділяють себе з природи (і взагалі з навколишнього середовища) і впливають на неї розумно і цілеспрямовано. В силу цього взаємодії людей з будь-якою частиною природи і одне з одним виступають як відношення. Відношення — це вищий тип взаємодії, властивий лише розумним істотам, тобто людям. Тварина, відмічали Маркс і Енгельс, не «відноситься» ні до чого і взагалі не «відноситься»; для тварин її відношення до інших не існує як відношення [1, 22]. І це тому, що тварина не усвідомлює своїх дій, вона взаємодіє з навколишнім середовищем лише на біологічному рівні організації матерії. Людина ж усвідомлює свої дії, вчинки і підкорює їх певним цілям. В силу цього взаємодія людей з будь-якою галуззю навколишнього середовища набуває соціального характеру і виступає як їх відношення до цього середовища.

Слід окремо зупинитися на відмінностях у самих суспільних відносинах. Ці відмінності виступають передусім у неоднаковому відношенні людей до природи і в ставленні їх одне до одного. Відношення людей до природи виступають як взаємодії свідомих істот з стихійними природними силами, ставлення ж людей одне до одного є взаємодія між самими свідомими істотами. Ясно, що в тому чи іншому випадках відносини між людьми набувають істотних особливостей, на основі яких вони і розглядаються в двох основних видах.

Відношення людей до природи виступає як взаємодія двох матеріальних систем, що знаходяться на різних рівнях організації. В цій взаємодії люди виділяють себе з природи і як би протистоять їй. Але оскільки суспільство — невід'ємна частина природи, і воно розвивається врешті-решт на основі універсальних принципів і законів, остільки це протиставлення має відносний характер.

Відношення людей до природи має місце у всіх видах їх життя і діяльності, але насамперед воно проявляється у процесі виробництва їх життя. Щоб в'яснити специфіку цих відношень, необхідно розкрити суть трудової діяльності людей.

Праця, за визначенням Маркса, є передусім процес, який

здійснюється між людиною і природою, процес, в якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою [4, 188]. Отже, трудова діяльність людей — це їх реальний життєвий процес і він полягає насамперед у їх відношенні до природи, взаємодії з природою, причому такої взаємодії, в процесі якої відбувається обмін речовин між людьми і природою, опосередкований, регульований і контрольований самою людською діяльністю.

Ми вже говорили про те, що характер цієї взаємодії у різних випадках не однаковий: людина інакше ставиться до живої матерії, ніж до неживої, її відношення до тваринного світу якісно відмінне від відношення до рослинного світу і т. д. Але у всіх випадках взаємодії людини з природою має місце взаємодія принципово різних матеріальних схем: неодухотворених сил природи і одухотворених сил суспільства. На основі цього фактора ми і об'єднуємо всі відношення людей до природи в окремий вид суспільних відносин.

Отже, відношення людей до природи — це один з видів суспільних відносин, тобто один з елементів суспільного буття. Другим таким елементом є ставлення людей одне до одного в процесі виробництва матеріальних і духовних благ, в процесі всього життя суспільства. Це — соціальні відношення.

Специфіка соціальних відношень полягає в тому, що вони є відношеннями між найсвідомішими істотами, взаємодіями між людьми з однаковим або різним рівнем розвитку свідомості.

Ясна річ, що люди зовсім інакше відносяться до стихійних сил природи, ніж до свідомих членів суспільства. Безсумнівно і те, що соціальні відношення більш складні і важче пізнавані. Однак і ці відношення складаються на основі об'єктивних закономірностей, вони підпорядковані між собою, що дає можливість їх розрізнити і науково класифікувати. В основі класифікації соціальних відношень лежить марксистсько-ленінське вчення про базис і надбудову суспільства.

Класики марксизму-ленінізму розрізняли соціальні відношення за їх зв'язком з матеріальним виробництвом і, в зв'язку з цим, за їх місцем і роллю в житті суспільства. В цьому плані виробничі відносини складають основу всіх інших суспільних відношень, вони являються базисом суспільства. Решта ж соціальних відношень підносяться на базисі як надбудова.

Класичне формулювання базису і надбудови дане Марксом [3, 6—7], який говорив, що базис — це сукупність виробничих відносин людей, відносин, котрі складаються в процесі виробництва їх життя. Надбудова — сукупність решти соціальних відносин (юридичних, політичних і т. д.), котрі виникають на основі базисних і підкорені їм. Базис, отже, являє собою економічну основу життя суспільства. Це зумовлено тим, що виробництво

життя, в якому складаються базисні відносини, є вихідним і основоположним у суспільному бутті. Всі свої дії і вчинки люди підкорюють насамперед виробництву і споживанню матеріальних благ.

Характеристика базисних і надбудовних відносин показує, що і ці відносини взаємно пов'язані і обумовлені, і не можна абсолютизувати їх особливості та відмінності.

«Чистих» виробничих або «чистих» політичних і юридичних відносин ніколи не було і не може бути, на кожному з них позначилася економіка. Ленінське вчення про політику як концентроване вираження економіки є переконливим підтвердженням цієї істини. Отже, соціальні відносини як одна з сторін, один з елементів суспільного буття являють собою єдину і нерозривну систему суспільних відносин. Тому всякі спроби розірвати цю систему з метою включення одних відносин у суспільне буття, а інших — виключити з нього не мають під собою ніякої об'єктивної основи.

Соціальні відносини складаються таким чином, що одні з них, саме надбудовні, виступають на поверхні суспільного життя як явища, тоді як інші, базисні, які складають суть реального життєвого процесу, скриті, як правило, під надбудовними відносинами. Причому, нерідко вони приховані так глибоко, що дуже важко углядіти безпосередній зв'язок між тими й іншими. Створюється враження, що надбудовні відносини існують самі по собі і їх збуджувальні мотиви закладені у свідомості людей. Однак, як би не віддалялись вони від базисних відносин і як би не закривали їх, кінець кінцем вони виражають базисні відносини і обумовлені ними.

Наведемо такий приклад. Імперіалісти завжди пригнічували і тепер пригнічують інші країни й народи насамперед з метою викачування з них величезних економічних прибутків. Вони вступають, отже, з цими країнами і народами врешті-решт в економічні відносини. Ідеологи імперіалізму всіляко намагаються приховати, замаскувати справжню суть відносин з пригнічуваними країнами цілою системою політичних угод і юридичних договорів, в яких не скупляться навіть на такі терміни, як «допомога» цим країнам, «борг» перед ними і т. п. Та крізь ці фігові листки «боргу» і «допомоги» досить виразно проглядають численні шупальці економічного спрута, які здатні помітити тепер кожна хоч трохи мисляча людина. Але їх стали виявляти люди після того, як було дано наукову класифікацію суспільних відносин. Заслуга в цьому належить Марксу, який вперше в історії соціології з усієї сукупності соціальних відносин виділив виробничі відносини як вихідні, головні, що визначають всі інші відносини людей. Це дало можливість науці розкрити закономірності виникнення й розвитку суспільства.

«Досі (мається на увазі — до виникнення марксистської со-

ціології. — М. Ф.) соціологи, — писав з цього приводу В. І. Ленін, — затруднялись відрізнити у складній мережі суспільних явищ важливі і неважливі явища (це — корінь суб'єктивізму в соціології) і не вміли знайти об'єктивного критерію для такого розмежування. Матеріалізм дав цілком об'єктивний критерій, виділивши виробничі відносини як структуру суспільства і давши можливість застосувати до цих відносин той загальнонауковий критерій повторюваності, застосовуваність якого до соціології заперечували суб'єктивісти» [5, 137].

Вище ми говорили про те, що надбудовні відносини виступають на поверхні реального процесу життя суспільства. В зв'язку з цим вони починають пізнаватися людьми раніше, ніж істотні, базисні відносини. Однак усвідомлення їх залишається поверховим, суб'єктивістським, доки не пізнаються базисні відносини. З усвідомленням же базисних відносин і встановленням нерозривного зв'язку і підпорядкування тих чи інших відносин глибше пізнаються і самі надбудовні відносини, глибше пізнається весь реальний процес життя суспільства. А це дає можливість для більш раціонального впливу на нього свідомою діяльністю людей.

Краткое содержание

В статье рассматривается общественное бытие как совокупность всех общественных отношений, определяющую роль среди которых играют производственные отношения. В связи с этим структура общественного бытия выражается в расчлененности его на различные виды общественных отношений и во взаимосвязи этих видов отношений.

Общественные отношения выступают прежде всего в двух видах: в виде отношений к природе и в виде отношений их друг к другу. Это первичные, исходные элементы общественного бытия, краткой характеристикой которых ограничивается автор.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Вибрані твори в трьох томах, т. I. К., 1961.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 27.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 13.
4. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 23.
5. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 1.
6. В. П. Тугаринов. К вопросу о категории общественного бытия. — Вестник Ленинградского университета, 1959, № 5.
7. Д. И. Чесноков. Исторический материализм. М., 1964.

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ І ПОТРЕБ

Якщо проблема інтересів і потреб окремо зацікавила останнім часом багатьох представників суспільних наук і знайшла в їх творах певне висвітлення, то співвідношення між цими двома соціальними явищами майже не розглядається. І справа якраз полягає в тому, що самі поняття «інтерес» і «потреба» ще не зовсім з'ясовані. Існують найрізноманітніші погляди на їх природу і зміст, починаючи з суб'єктивно-психологічного тлумачення і кінчаючи ототожненням інтересів і потреб.

Щоб не спрощувати досить складну взаємодію інтересів і потреб, необхідно перш за все дати правильну відповідь на два питання: 1) Чи можна вважати інтереси усвідомленими потребами? 2) Чи тотожні інтереси соціальним потребам? Звичайно, в короткій статті ми можемо висловити лише деякі думки про їх окремі сторони, які мають, на наш погляд, принциповий характер.

Насамперед треба сказати, що позитивна відповідь на перше питання призводить нас до явних непорозумінь. Якщо вважати інтереси усвідомленими потребами, або, як іноді ще кажуть, їх суб'єктивним виразом [9, 9; 11, 39], тобто додержуючись найбільш поширених поглядів, то тоді співвідношення потреб та інтересів виступає як взаємозв'язок між соціальним і психічним, між об'єктивним явищем (потребою) і його відбиттям у головах людей (інтересом). Це в кращому випадку, бо іноді й потреби зводять до однієї з рис або якогось стану психіки людини.

З цим погодитись ніяк не можна. Існування інтересів не може бути зв'язане лише з свідомістю. Як потреби, так й інтереси (соціальні) породжуються всією системою соціально-економічних відносин. Це — об'єктивні явища, і їх усвідомлення, крім можливого ненавмисного і навмисного перекознення, нічого не додає нового до того, що вже було у змісті як потреб, так й інтересів, не змінює їх структури.

Отже, кажучи про те, що без окремих осіб або класів, наприклад, немає особистих або класових інтересів, що інтереси так чи інакше усвідомлюються людьми і знаходять своє ви-

дображення не лише у психології людини, але і в суспільній психології, політичній і правовій ідеології, моралі, мистецтві й інших формах суспільної свідомості, необхідно підкреслити, що все це не може бути доказом їх суб'єктивності. Навпаки, це може означати існування інтересів до і незалежно від їх усвідомлення.

Безперечно, якщо ми розглядаємо інтереси як психічне явище, як одну з важливих рис психіки людини, то тоді зайві всі попередні зауваження. Воно й зрозуміло: формування психіки людини, її інтересів, нахилів, бажань і відповідних вольових дій відбувається на основі об'єктивних і суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів входять як потреби, так і соціальні інтереси. Проходячи через голову, вони викликають у людини цілий ряд суб'єктивних переживань і спонукають її діяти в тому чи іншому напрямку. Сам процес формування психіки людини, як і процес мотивації її поведінки, дуже складний і суперечливий. Але не про це зараз йдеться. Не може бути сумніву в одному: соціальні інтереси, на відміну від психологічних, не можуть бути продуктом нашого мислення або нашої психіки. Треба розрізнати інтереси як прояв соціально-економічних відносин й інтереси як рису психіки людини. Це різні явища, для визначення яких існують різні за своїм змістом категорії інтересу: соціологічна і психологічна. Всяка плутанина, наприклад, зведення соціальної суті інтересу до психічної, призводить у соціології до антинаукових концепцій психологізму, який був характерний багатьом напрямкам домарксистської філософії і який сьогодні використовується буржуазними соціологами.

Поняття «інтерес» в історичному матеріалізмі, на відміну від домарксистської соціології, має зовсім інше значення, оскільки було відкрите матеріалістичне розуміння історії. Основоположники наукового комунізму стали вперше вживати це поняття як соціологічну категорію для визначення соціальних інтересів, вважаючи їх об'єктивним явищем. Маркс і Енгельс завжди розрізняли об'єктивний процес виникнення й існування інтересів і їх усвідомлення, тобто суб'єктивний процес. Вони вказували, що суперечність особистих і загальних інтересів є об'єктивне відношення, яке необхідно виникає з усього попереднього способу життя індивідів; це не продукт мислення, а продукт життя. Маркс і Енгельс рішуче виступали проти безсилої моральної проповіді, радили спуститися «з царства спекуляції в царство дійсності», перейти від того, що люди уявляють, до того, чим вони є в дійсності і як вони діють і повинні діяти за певних обставин [2, 223]. «Річ не в тому, — підкреслювали Маркс і Енгельс, — в чому в даний момент бачить свою мету той чи інший пролетар або навіть весь пролетаріат. Річ в тому, що таке пролетаріат насправді і що він, відпо-

відно до цього свого буття, історично змушений буде робити» [1, 39].

Звідкіля ж беруться інтереси? Чи являють вони собою продукт людської волі і людської свідомості? — так запитував у свій час Плеханов і відповідав: — Ні, вони створюються економічними відносинами людей. Один раз виникнувши, інтереси так чи інакше відображаються у свідомості людей. Щоб захищати відомий інтерес, необхідно усвідомлювати його [11, 260]. Ця відповідь відтворює відоме висловлення Енгельса про те, що економічні відносини кожного даного суспільства проявляються насамперед як інтереси [4, 262].

Соціальні інтереси не залежать від свідомості або волі людей, вони об'єктивно дані разом з обумовлюючими їх соціально-економічними відносинами. Вони самі зумовлюють свідомість і волю людей, визначають їх ідеї, теорії і відповідну цілеспрямованість дій. В. І. Ленін, добре розуміючи їх детермінуючу роль і творчо застосовуючи марксизм у конкретних умовах, класично визначав політичну лінію, стратегію і тактику комуністичної партії в кожному історичний період. Він називав маніловщиною, міщанською ілюзією і соціальним прожектерством всякі народницькі суб'єктивно-ідеалістичні звички зверху судити про «потреби» і «долю» вітчизни і небажання «розбирати реальні інтереси окремих класів російського суспільства в їх взаємовідношенні» [5, 284].

Піддаючи нищівній критиці суб'єктивізм народників, есерів, який призводив до волюнтаризму і авантюризму, до тактики змов та індивідуального терору, Ленін разом з тим рішуче виступив проти й так званого «об'єктивізму» лібералів, економістів, меншовиків і різних опортуністів, який прямо приводив до буржуазного виправдання дійсності, до фаталізму і хвостизму, до приниження ролі суб'єктивного фактора, до пасивності в суспільному житті. «Мої ідеали побудови нової Росії,— писав він,— будуть нехимеричні лише тоді, коли вони виражають інтереси дійсно існуючого класу, що його умови життя примушують діяти в певному напрямі. Стаючи на цю точку зору об'єктивізму класової боротьби, я анітрохи не виправдовую дійсності, а навпаки, вказую в самій цій дійсності найглибші... джерела і сили її перетворення» [6, 291]. Відкидаючи волюнтаризм і фаталізм у політиці, він вказував, що соціалістам треба лише зрозуміти, яка суспільна сила заінтересована в здійсненні соціалізму і надати цій силі свідомість її інтересів та історичного завдання [5, 8].

Особа, соціальна група, клас або суспільство в цілому можуть лише в процесі самого життя, емпірично усвідомити свій об'єктивно складений інтерес або зрозуміти його теоретично з допомогою тієї ідеології, яка правильно відобразила цей інтерес. Якраз марксизм-ленінізм як наукова ідеологія най-

більш глибоко відображує закони суспільного розвитку і корінні інтереси найбільш революційного класу суспільства — пролетаріату. Його творці допомогли пролетаріату вийти з духовного рабства, усвідомити свої інтереси й історичну місію, перетворитися з «класу в собі» у «клас для себе». Вони навчили його самопізнанню і самосвідомості, вказавши йому реальні шляхи соціального визволення. Маса завжди легко сприймала ті ідеї, які найбільш точно виражали ще не усвідомлені ними інтереси. І навпаки, «ідея» завжди осоромлювала себе, як тільки вона відокремлювалась від «інтересу» [1, 85—86].

Ось чому об'єктивно існуючий інтерес не можна ототожнювати з його усвідомленням і відображенням у різних вченнях, програмах і заявах. Усвідомлення інтересів буває більш або менш довгим процесом, який відстає від їх виникнення і який навіть не завжди знаходить своє завершення. Історія знає немало випадків, коли реальні інтереси людей виражалися ілюзорно, в різних спотворених ідеях тощо. Особливо це властиво класовим інтересам, усвідомлення яких відбувається у процесі жорстоких сутичок, де реакційні сили використовують всі засоби ідеологічної боротьби проти революційних класів для посилення серед них ілюзій. Проти теорій, відображаючих інтереси революційних класів і потреби суспільного розвитку, вони висувають різні реакційні теорії, роблять спроби отруїти свідомість революційних мас отругою аполітичності, аморалізму, деідеологізації, щоб загальмувати розвиток їх самосвідомості і цим самим продовжити своє існування.

Таким чином, спростовуючи погляди про виникнення соціальних інтересів через усвідомлення потреб, слід звернути увагу на діалектику об'єктивного і суб'єктивного в процесі виникнення, усвідомлення і реалізації самих інтересів.

Отже, усвідомлення інтересів і відповідні дії, спрямовані на їх реалізацію, є не що інше, як взаємоперехід об'єктивного в суб'єктивне і навпаки. Цей процес можна назвати суб'єктивацією і об'єктивацією інтересів.

Саме усвідомлення є дуже важливий акт людської діяльності, але воно не створює, а лише відбиває в тій чи іншій мірі об'єктивно існуючі інтереси у відповідних формах індивідуальної і суспільної свідомості, і, завдяки цьому, прискорює або гальмує суспільний прогрес. Треба завжди пам'ятати, що історія суспільства не є щось фатальне. Вона вся, як відомо, складається з дій осіб, які безперечно являють собою діячів. Особа — не лише продукт чи об'єкт, але й суб'єкт суспільних відносин. Реальне питання, що виникає під час оцінки громадської діяльності особи, як підкреслював В. І. Ленін, полягає в тому, за яких умов цій діяльності забезпечено успіх.

Поряд з цим не можна вдаватися в іншу крайність: уявляти інтереси об'єктивним явищем, але вважати їх «соціальними»

потребами [8, 167]. На нашу думку, класифікація людських потреб за ознакою соціальної детермінації і особливо ототожнення інтересів і потреб може породити неправильне уявлення про суть не лише інтересів, але й самих потреб, не кажучи вже про їх співвідношення, яке зовсім випадає з поля зору. Виникає питання тільки про співвідношення соціального і біологічного в потребах людини, аналіз якого має відому цінність, але це не вирішує вказаної проблеми.

Безумовно, досліджуючи потреби, ми повинні враховувати фізіологічну природу багатьох потреб, притаманних людині як живій істоті. Лише у людини вони здобувають соціальне значення, перетворюючись з чисто біологічних, тваринних потреб в суто людські, опосередковані трудовою і всією її суспільною діяльністю. Разом з становленням людини, наприклад, голод і навіть статевий інстинкт здобувають соціальну сутність, яка тільки і становить дійсно людське в людині. «Голод є голод,— писав К. Маркс,— проте голод, що заспокоюється варенням м'ясом, яке їдять з допомогою ножа і виделки; це інший голод, ніж той, що примушує ковтати сире м'ясо з допомогою рук, нігтів і зубів» [3, 675]. До людини треба підходити як до цілісного індивідуума, враховуючи єдність соціальної і біологічної сторін. Не можна розривати ці дві сторони потреб, називаючи, наприклад, одні потреби «фізіологічними», а інші — «соціальними», розуміючи під ними інтереси [8, 167].

Відносно потреб взагалі треба сказати, що їх виникнення і розвиток особливо в сучасному суспільстві обумовлюється багатьма факторами, але основним з них завжди було і залишається виробництво. Саме воно є вихідним пунктом, матеріальною основою і головним детермінуючим фактором формування, розвитку і задоволення потреб; воно цілком зумовлює споживання, робить його можливим. Маркс писав, що «виробництво створює споживання: 1) виробляючи для нього матеріал, 2) визначаючи спосіб споживання, 3) викликаючи у споживача потребу, предметом якої є створений ним продукт» [3, 676]. Без виробництва нема споживання, однак і без споживання нема виробництва, бо виробництво було б у такому разі безцільним, підкреслював Маркс. Вони взагалі невіддільні одне від одного. «Кожне з них не тільки є безпосередньо друге і не тільки опосереднює друге, але кожне з них, здійснюючись, створює себе як друге» [3, 677].

Формуючись під впливом виробництва і споживання і усвідомлюючись, потреби набувають відносної самостійності і безпосередньо впливають на виробництво не тільки матеріальних, а й духовних цінностей. Вони зумовлюють появу нової техніки і нових наукових відкриттів, модернізацію підприємств. Виробництво змінює свою структуру, щоб задовольнити ту чи іншу потребу. Сама ця зміна веде до нових потреб. Інакше й

не може бути, бо дія задоволення і вже набуте знаряддя задоволення, як вказував Маркс, ведуть до нових потреб [2, 26]. Розвиток суспільного життя, виробництва і споживання, науки і культури веде до зростання потреб, до виникнення більш розвинених потреб, до ускладнення їх структури, до появи різних опосередкуючих ланок, які впливають на їх формування. В різні епохи і в різних країнах потреби людей неоднакові. Взаємозв'язок виробництва і потреб у міру розвитку цивілізації, таким чином, перетворюється в надзвичайно складну і розгалужену систему.

Якщо ми будемо розглядати потреби окремих осіб, які не лише належать до певних соціальних груп, класів, націй і т. п., але й мають різний культурний рівень, вік, окремі фізіологічні і психологічні особливості, то ми побачимо надзвичайно строкату їх мозаїку. Більше того, ми знайдемо багато нерозумних потреб, які породжені ненормальним вихованням або хворобою людини, її фантазією та іншим. Кожна людина має свої специфічні потреби.

Разом з тим кожна особа має свої можливості для задоволення потреб як у кількісному, так і в якісному відношенні. І ці можливості обумовлюються не стільки розвитком продуктивних сил й іншими факторами об'єктивного і суб'єктивного порядку, скільки характером виробничих відносин, тією роллю, яку відіграє дана особа в системі цих відносин.

У створенні найкращих можливостей для найбільш повного задоволення своїх потреб і полягають інтереси кожного елемента соціальної структури суспільства.

Отже, соціальні інтереси виражають об'єктивно необхідну, обумовлену даною системою виробничих відносин та існуючим суспільним поділом праці, спрямованість діяльності суб'єкта (особи, соціальної групи, класу або суспільства в цілому) на створення найкращих умов для задоволення своїх потреб. І якщо об'єктом потреб людей можуть бути в основному продукти їх фізичної й розумової праці і певні види сумісної діяльності, то об'єктом інтересу стають суспільні умови життя людей, у яких відбувається виробництво й споживання і здійснюється той чи інший вид діяльності. Насамперед, це відносини людей у процесі виробництва, обміну і розподілу матеріальних і культурних благ, що складають економічну структуру суспільства, реальний базис разом з юридичною і політичною надбудовою і відповідними формами суспільної свідомості.

До об'єкта інтересу також відносяться рівень розвитку продуктивних сил та існуючий поділ праці. Але в антагоністичних формаціях пригноблені класи безпосередньо не зацікавлені в розвитку продуктивних сил, бо всякі удосконалення знарядь

праці, наприклад, в умовах капіталізму завжди ведуть до посилення експлуатації і безробіття.

Сучасна науково-технічна революція в умовах капіталізму призводить до нерозв'язних соціальних проблем. «Тільки соціалізм,— писав В. І. Ленін,— дасть можливість широко розповсюдити і по-справжньому підпорядкувати суспільне виробництво і розподіл продуктів за науковими міркуваннями відносно того, як зробити життя всіх трудящих найлегшим, таким, яке б давало їм можливість добробуту» [7, 366]. Він підкреслював, що головним і корінним інтересом пролетаріату після завоювання ним державної влади є збільшення виробництва продуктів, піднесення до величезних розмірів продуктивних сил суспільства. До сфери інтересу, таким чином, входять матеріальні, економічні відносини людей разом з відповідними політичними, правовими й ідеологічними відносинами.

З якого боку ми не підійдемо до розгляду потреб та інтересів, їх не можна ототожнювати. Вони відрізняються одне від одного своїм походженням, характером реалізації і тією роллю, яку вони відіграють в житті суспільства. Але між ними існує безпосередній взаємозв'язок, який виступає як діалектична єдність двох сторін процесу детермінації людської діяльності, а саме: потреби й інтереси спонукають і цілеспрямовують дії кожного елемента соціальної структури суспільства, починаючи з окремої особи. Вони спонукають і активізують людей до виробничої і революційно-перетворюючої діяльності.

Так чи інакше, відображаючись у свідомості людей, вони стимулюють і детермінують їх діяльність.

Потреби й інтереси діють як історична необхідність, як закономірність, яку людина повинна враховувати, щоб її дії привели до певного успіху. Це не заперечує свободи вибору того чи іншого способу дій, не знищує ні розуму, ні сумління людини, ні оцінки її дій. Зовсім навпаки, як підкреслював Ленін, лише за детерміністичного погляду можлива послідовна і правильна оцінка, а не звальювання чого завгодно на свободну волю. Без наявності цих двох сторін, які припускають і взаємообумовлюють одна одну, навряд чи можливе функціонування якого завгодно елемента складної структури суспільної системи і зовсім неможливе існування будь-якої суспільно-економічної формації.

Краткое содержание

В статье рассматривается соотношение интересов и потребностей, которые являются объективными социальными явлениями и которых нельзя отождествлять (как и представлять) в форме соотношения между субъективным и объективным. Между интересами и потребностями существует непосредственная взаимосвязь. Она выступает в форме диалектического единства двух сторон сложного процесса детерминации человеческой деятельности. В нашей социологической литературе этот вопрос еще не получил должного освещения.

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 2.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 12.
4. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18.
5. В. І. Ленін. Твори, т. 2.
6. В. І. Ленін. Твори, т. 18.
7. В. І. Ленін. Твори, т. 27.
8. «Вопросы философии», 1965, № 11.
9. Д. А. Кикнадзе. Потребности. Поведение. Воспитание. М., 1968.
10. Г. В. Плеханов. Избр. философ. произв., т. 2. М., 1958.
11. А. Г. Спиркин. Развитие Лениным философии марксизма. М., 1965.

ДУХОВНИЙ ПРОГРЕС СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗАКОНОМІРНИЙ ПРОЦЕС ЗМІНИ ТИПІВ КУЛЬТУРИ

Марксизм-ленінізм вперше виділив галузь матеріальних виробничих відносин як основу, що зумовлює собою весь соціальний прогрес. Розвиток суспільства в теоретичному відображенні в зв'язку з цим набув вигляду закономірного процесу зміни формацій з даним рівнем розвитку матеріального виробництва, з певним характером виробничих відносин, соціальною структурою і з своїм типом духовної культури.

Духовна культура, виступаючи частиною суспільного життя людини, підлягає певним законам. Розвиток духовного освоєння дійсності визначається прогресом матеріального виробництва. Про що людина мислить і як вона мислить, чому в одній історичній епоху клас керується одними теоріями, а в іншу — він їх відкидає, які створюються духовні цінності, за яким принципом вони розподіляються в суспільстві, — це в кінцевому рахунку потрібно виводити з того, як, за допомогою яких знарядь праці, при яких суспільних відносинах освоюється світ матеріально.

Зрозуміло, марксизм не має нічого спільного з вульгарним матеріалізмом. Кожне окреме явище культури (художній твір чи наукову гіпотезу) не можна безпосередньо обумовлювати рівнем розвитку продуктивних сил. Досить згадати характеристику Марксом античного мистецтва. Але якщо розглядати духовне життя суспільства як єдиний закономірний процес, то тут не можна не бачити обумовленості, корінного, глибокого зв'язку його з розвитком засобів виробництва.

Як відомо, матеріальна практика має конкретно-історичний характер. Це зумовлюється перш за все тим, що докорінним чином змінюються знаряддя виробництва, які ставить людина між собою і природою в процесі перетворення останньої. Природно, що й духовне освоєння світу має конкретно-історичний характер. Прогрес духовного розвитку суспільства виступає як процес зміни типів духовної культури.

Кожен новий тип культури — це якісно новий рівень відображення, який підготовлений попереднім, але відрізняється від нього. Перехід до нової культури — це стрибок у розвитку духовного процесу. Забезпечується він перш за все новою осо-

бою,— суб'єктом духовного виробництва, членом даного суспільства. За визначенням Маркса, вона (особа) є «сукупність усіх суспільних відносин» [1, 3]. Природно, що характерною рисою нової особи як сукупності більш високих суспільних відносин є здатність глибше пізнавати світ. Це знаходить свій вираз у матеріальних і, перш за все, соціальних умовах, які надані особі для її духовної творчості.

З іншого боку, якісно відмінний характер культури нового класу зумовлюється новим об'єктом духовного освоєння, а також, що особливо відчутно проявляється в наш час, новим рівнем розвитку матеріально-технічної бази духовної культури. (На жаль, остання проблема в нашій філософській літературі зовсім не розглядається). Помилково зводити відмінність однієї суспільної формації від іншої лише до характеру їх виробничих відносин. У кінцевому результаті формації різняться за рівнем матеріального освоєння природи. Власне, нові суспільні відносини тому й змінюють відживаючі, що тільки вони можуть стати соціальною формою більш високого ступеня матеріальної практики.

Існує глибокий внутрішній зв'язок між матеріальним освоєнням дійсності і духовним. У певному розумінні це можна назвати двоєдиним процесом, в якому визначальну роль відіграє матеріальне виробництво. Воно зумовлює горизонт духовного освоєння дійсності. І не тільки природи, але й соціальної сфери.

Розвиток матеріальної практики зумовлює заміну всього суспільного організму. На зміну застарілому приходить новий тип культури. Зрозуміло, що в порівнянні з попереднім новий має об'єкт освоєння значно ширший. Новий рівень матеріальної практики ставить перед духовним виробництвом ті грані дійсності, які мають бути безпосередньо освоєні і які перед індивідами попередньої епохи не стояли. К. Маркс висловлює таку думку: «...людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно може розв'язати, бо при ближчому розгляді завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже є наявними або принаймні перебувають в процесі становлення» [3, 7].

Змінюється і соціальний об'єкт нової культури. Об'єктом стає нова формація, більш складна, ніж попередня. До того ж і попередня формація не випадає з поля зору ідеологів нового класу. Навпаки. Якраз тепер її дослідження значно поглиблюється і стає об'єктивнішим. Наприклад, ідеологи ранньої буржуазії — гуманісти виявили і поставили на суд людства багато сторін і потаємних механізмів феодального ладу, про які і не знали, і не могли знати ідеологи середньовіччя. Таким чином, новий тип культури відрізняється від попереднього і об'єктом духовного освоєння і суб'єктом, особою.

Антагонізми класового суспільства знаходять вираз в глибоко суперечливому характері розвитку духовної культури. З одного боку, завдяки приватній власності, поділу суспільства на класи різко прискорились темпи історичного розвитку. Як підкреслював Енгельс, відокремлення духовного виробництва від матеріального лежить в основі найбільш визначних досягнень людства. Саме цьому фактору завдячують своїм існуванням, видатними успіхами філософія, наука, мистецтво, ці важливі показники «олюднення» людини.

Але людство повинне було дорого платити за ці успіхи. Більша частина суспільства була поставлена в нелюдські умови існування. Прогрес, за словами Маркса, тепер уподібнювався «тому огидному язичеському ідолу, що не хотів пити нектар інакше, як з черепів убитих» [2, 222].

Кожен крок на шляху прогресу суспільства для пригнічених класів обертався посиленням експлуатації. Кожна духовна перемога людства була можлива лише завдяки пригніченню духовних потенцій експлуатованих мас.

Природний розподіл праці, характерний для первісного суспільства, змінюється суспільним поділом. Примусове закріплення людини за певним видом діяльності стає його найважливішою рисою. В первісному суспільстві основою поділу праці виступають природні, перш за все статеві і вікові відмінні членів колективу. Будь-яким видом діяльності, якщо в ньому існувала суспільна потреба, міг займатись всякий індивід, і, природно, в першу чергу той, у кого виявлялись певні здібності до даного виду діяльності. Це зовсім не значить, що були створені умови для розвитку всіх здібностей членів колективу. Надто низьким був рівень розвитку виробничих сил, надзвичайно малопродуктивна праця і, як наслідок, дуже мало часу міг присвятити нематеріальним, не пов'язаним з жорстокою боротьбою за існування, видам діяльності окремий член колективу. Але первісне суспільство не ставило соціальних перешкод його розвитку.

З відокремленням духовного виробництва від матеріального відбувається закріплення одного класу за духовним, другого — за матеріальним. Пануючий клас монополізував і підкорив своїм інтересам духовне виробництво, бо воно виступало важливим засобом класового панування. Суспільний поділ праці має, та й не може не мати, примусовий характер. В момент народження людини визначається наперед її майбутня діяльність. Ніщо не в змозі змінити її соціального положення. Класове суспільство виключає вільний вибір виду діяльності; «... як тільки виникає поділ праці, кожний дістає своє певне, виключне коло діяльності, яке йому нав'язується і з якого він не може вийти...» [1, 30].

Духовна діяльність є специфічним видом діяльності. В ній кінцевий результат в значній мірі залежить від суб'єкта, його

таланту, здібностей. Музичний твір може створити далеко не кожна людина, а лише та, яка може музично сприймати дійсність. Причому, його якість залежатиме від таланту автора. Те ж саме можна сказати і про наукову діяльність, літературну і т. д. Специфіка духовного освоєння дійсності вимагає від суспільства всебічного виявлення і розвитку здібностей окремих індивідів. Примусовий характер розподілу праці заступає шлях розвитку талантів, розтоптує їх у членів пригніченого класу, і, таким чином, різко гальмує весь процес духовного розвитку суспільства.

Класове суспільство усуває від духовного виробництва, як і від усього суспільного життя, жінку і зводить її до рівня рабині чоловіка. Це один з найбільш глибоких пороків класового суспільства.

Стимулюючий вплив суспільного розподілу праці на розвиток духовної культури в більш ранні епохи проявляється з меншою силою. При капіталізмі, в період бурхливого зростання потреб суспільного організму в духовних цінностях, воно проявляється особливо кричуще.

Вперше марксизм вказав на цей глибокий порок суспільного розподілу праці і визначив метод його подолання. Маркс писав: «...необхідність розподілу суспільної праці, в певних пропорціях аж ніяк не може бути знижена певною формою суспільного виробництва,— змінитися може лише форма її прояву» [5, 437].

Пролетарська революція, знищуючи класовий поділ суспільства, ліквідує насильницький характер розподілу праці, експлуатацію духовною працею фізичної. Внаслідок подолання антагонізму матеріального і духовного виробництва соціалістичне суспільство надає кожній людині необхідні умови для всебічного розвитку її таланту. В цьому однаково зацікавлена і сама особа, і все суспільство.

Матеріальне виробництво класово-антагоністичного суспільства підпорядковане меті нагромадження багатства в руках експлуаторів. Потреби індивідів пригнічених класів — безпосередніх творців багатства, задовольнялись у якійсь мірі лише тому, що це єдиний шлях до збагачення і лише настільки, наскільки це стимулює підвищення продуктивності праці та в кінцевому результаті веде до збагачення. Те ж саме можна сказати і про духовне виробництво в класовому суспільстві. Створюються духовні цінності, духовно освоюється світ лише остільки, оскільки без цього неможливе нагромадження багатств. Енгельс неодноразово наголошував на цю характерну, надзвичайно важливу рису антагоністичного суспільства, коли писав про зажерливість як рушійну силу класового суспільства. «Коли при цьому в надрах цього суспільства все більше розвивалася наука і повторювались періоди вищого розквіту мистецтва, то

тільки через те, що без цього неможливі були б усі досягнення нашого часу в галузі нагромадження багатства [4, 170].

Така спотворена зацікавленість пануючого класу в розвитку культури не може не накладати на неї свій відбиток. Це знайшло свій вираз у тому, що жодна антагоністична формація не створила всебічних умов для розвитку духовної культури.

В культурі класового суспільства перш за все розвивались ті сфери, які сприяли нагромадженню багатства, або які захищали їх (ідеологія). Природне тому вороже ставлення пануючих класів до деяких сфер духовного виробництва. Так, епоха феодалізму з характерним для неї засиллям попів у духовному житті була ворожа науці, бо всякий крок останньої підривав устої теології. Мистецтво отримувало право громадянства лише остільки, оскільки воно виступало доповненням релігії.

Капіталізм, вказував Маркс, навіть в епоху свого висхідного розвитку був ворожий поезії. Але капіталісти зацікавлені в розвитку природознавства, науки, бо вони створюють більш широкі можливості для експлуатації пролетаріату. З цього приводу П. Лафарг писав: «Груба і темна католицька церква оголосила анафему природничим наукам, цим витворам диявола. Буржуазія, хоча і така ж темна, все ж хороше зрозуміла користь, котру можна з них мати, якщо їх підкорити і пристосувати до потреб промисловості. Точно так же і людина повинна була навчитись цінувати корисність залежної від неї іншої людини, перш чим переможець став перетворювати переможеного в раба, замість того, щоб убивати і поїдати його» [6, 407].

Таке прагнення пануючого класу до розвитку окремих сфер духовної культури і гальмування інших в результаті уповільнює весь духовний процес. В кожній антагоністичній формації виникає і наростає невідповідність між окремими сферами духовного виробництва. Зникає необхідна гармонія розвитку культури, в ній виникають протиріччя і, таким чином, сповільнюється духовний прогрес людства.

Духовний розвиток класового суспільства має циклічний, стрибкоподібний характер. Епоха розвитку, визначних досягнень змінюється періодом занепаду. Культура класу періоду його загнивання не тільки не є розвитком попередньої фази, а навпаки, перекреслює, заперечує її. Якщо для знарядь праці найважливішою закономірністю є безперервний прогрес і віджили виробничі відносини можуть в більшій чи меншій мірі загальмувати розвиток виробничих сил, але не можуть зупинити, то кожен наступний етап розвитку культури далеко не завжди є наступним ступенем духовного освоєння дійсності. У міру наростання протиріч між інтересами історії і пануючого класу духовне виробництво виявляється все менше здатним задовольняти потреби суспільного організму в духовних цінностях.

Антагонізм між продуктивними силами і виробничими від-

носинами є ґрунтом для протиріч між матеріальним освоєнням дійсності і духовним. Гальмування духовного освоєння дійсності є однією з причин уповільнення матеріального виробництва, тобто вповільнюється розвиток всього суспільства. Людство постає перед необхідністю заміни не тільки способу матеріального виробництва, але й типу духовної культури. Якщо уповільнюються темпи духовного освоєння дійсності, якщо суспільство задихається від нестачі духовних цінностей, якщо нарастають і загострюються протиріччя всередині самої культури — це вірне свідчення, що даний тип культури вичерпав себе і, значить, прийшов кінець всієї суспільної системи.

Але було б неправильно бачити у віджилому класі тільки гальмо для розвитку продуктивних сил. Вся суть історичного анахронізму реакційного класу в тому, що він вповільнює розвиток не однієї якоїсь сторони, а всього соціального організму. Перед суспільством постає необхідність заміни не тільки способу виробництва, але й типу духовної культури. Неодмінним симптомом загнивання класу є застій в його духовному житті. (Коли протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами досягає вищої точки, коли особливо болісно виступає невідповідність пануючого типу духовної культури рівню матеріального освоєння дійсності, не виключене звернення пануючого класу до фізичного знищення духовних цінностей).

Новий клас, що йде на зміну пануючому, створює свій, більш прогресивний тип культури. Причини цього дві. Перш за все, попередній тип культури не може виразити інтереси нового класу. По-друге, лише він може забезпечити духовними цінностями новий ступінь розвитку суспільства.

Новий тип духовної культури буде тим більш відмінним від попереднього, чим більше відрізняються способи виробництва. Так можна говорити про однохарактерність типів духовної культури класово-антагоністичних формацій.

Кожен подальший тип духовної культури є більш прогресивним в порівнянні з попереднім. Він відкриває більш широкі горизонти для духовного освоєння дійсності.

Культура нового класу є виходом з тупика в духовному розвитку людства. Виникнення її виступає об'єктивним показником того, що культура пануючого класу гальмує духовне освоєння дійсності і в першу чергу — соціальної дійсності.

Концентрований вираз новий тип культури знаходить в духовних цінностях більш високого порядку. Закономірно, що в результаті збільшується їх роль в різних сферах людського буття. З другого боку, зростає потреба матеріальної і соціальної практики в духовних цінностях. Збільшення ролі духовних цінностей є одним з найважливіших законів розвитку суспільства.

Це добре можна проілюструвати на прикладі розвитку нау-

ки. За виразом Маркса, наука все більше перетворюється в безпосередню продуктивну силу. Вона немовби вплітається в матеріальне виробництво, становлячись його невід'ємною частиною, теорією виробничого процесу, а виробництво — експериментальною, матеріальною базою науки. В наш час лише знання закономірностей даного явища гарантує успіх виробничого процесу.

Цю ж характерну закономірність посилення ролі духовних цінностей у житті суспільства підтверджує розвиток й інших сфер культури.

Але найбільш виразно це проявляється в розвитку філософії, що є серцевиною культури. Успішне оволодіння марксистською філософією, вищим ступенем розвитку філософії, є необхідною умовою активної участі всіх трудящих в історичному процесі, у творенні найбільш справедливого суспільного устрою — комуністичного.

Краткое содержание

Духовный прогресс общества, в основе которого лежит развитие материального производства, происходит в форме смены типов культуры. Каждый новый тип культуры — качественно новая ступень, уровень освоения действительности. Он характеризуется новым объектом освоения (новый уровень материальной и социальной практики), новым уровнем развития материально-технической базы духовной культуры и новой личностью, субъектом духовного производства.

Концентрированное выражение новый тип культуры находит в духовных ценностях более высокого порядка, что, естественно, ведет к увеличению их роли во всех областях человеческого бытия.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 3.
2. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 9.
3. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 13.
4. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 21.
5. К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 32.
6. П. Лафарг. Сочинения, т. II. М., 1928.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДОЇ СІМ'Ї

Соціально-економічні завоювання радянського народу під керівництвом Комуністичної партії, високий культурний рівень трудящих нашої країни, постійне зростання добробуту радянських людей, демократичність і гуманність радянського закону про шлюб і сім'ю створили об'єктивні умови для формування міцної високоморальної сім'ї, яка ґрунтується на любові, дружбі, повазі, взаємній схильності, спільності інтересів тощо.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції і в перші роки після неї юнаки одружувалися в основному у 16—20 років, а дівчата — набагато раніше [5, 54; 3, 138]. У передвоєнні роки число молодих людей, які брали шлюб у віці до 20 років, було порівняно невеликим. А за останні десятиріччя кількість таких шлюбів зменшується [6, 184—187].

Дослідження шлюбів по Харкову та області показали, що вік осіб, які одружуються, дійсно підвищився, а число тих, хто вступає в шлюб до 20-річного віку, скорочується. У 1963—1966 рр. серед осіб, які одружуються, женихи віком до 20 років включно становили 6,51%, а наречені в такому ж віці — 26,9%. Одночасно ці дані свідчать про те, що 88,28% чоловіків женяться у віці 21—28 років, а 81,72% жінок виходять заміж у віці 19—26 років. Причому, найбільшу кількість шлюбів беруть молоді люди, що мають більше 20 років. (Дані про вік, у якому одружуються, взяті за 1963—1966 рр.).

Вік	Число одружених (в %)		Вік	Число одружених (в %)	
	чоловіки	жінки		чоловіки	жінки
19 років	2,26	7,90	24 роки	18,34	11,14
20 років	2,53	8,49	25 років	16,14	9,14
21 рік	5,29	12,18	26 років	11,90	6,20
22 роки	9,92	13,39	27 років	6,69	3,20
23 роки	16,04	13,24	28 років	3,76	1,74
			Разом	91,75	86,62

Отже, чоловіки женяться головним чином у віці 23—26 років, а жінки виходять заміж переважно у 21—25 років. Це означає, що понад чотири п'ятих женихів та наречених вступають у шлюб у такому віці, коли вони вже закінчили середню школу, навчаються в школах ФЗН, технікумах, а деяка частина з них навіть одержали вищу освіту. Ці молоді люди вже визначили своє місце в житті, мають спеціальність і достатню заробітну плату, можуть жити самостійно, незалежно від своїх батьків.

Самостійність молодих людей, які створюють сім'ю, змушує більш серйозно відноситися до підвищення кваліфікації, виконання своїх виробничих і громадських функцій, суворого додержання дисципліни праці на виробництві, більш розумного планування свого часу, вмілого витрачання коштів. Нарешті, молода любляча пара не може не думати про моральні начала у відношенні як один до одного, так і до своїх батьків і дітей.

Серйозно, продумано відносяться до створення сім'ї також ще 5,45% чоловіків, які одружуються після 28-річного віку, і 7,81% жінок-наречених, які виходять заміж після 26 років.

Медики й біологи не радять вступати в шлюб до 20-річного віку [2, 224—226]. І число осіб, що вступають у шлюб до 20 років, з кожним роком зменшується. У 1963—1966 рр. 16—17-річні женихи складали всього 0,06%; а наречені — 4,38% загального числа осіб, що одружуються. Це порівняно невелика кількість, але і вона викликає тривогу. Адже ж сімей, у яких чоловік та дружина (або один з них) неповнолітні, тільки у Харківській області щороку створюється тисячі.

Дуже істотним у зміцненні молодої сім'ї є розумна різниця у віці осіб, які одружуються. Біологи та лікарі вважають, що при одруженні не повинно бути великої різниці у віці чоловіка і жінки, і в той же час небажано, щоб вони були однолітками [2, 224—226; 4]. Найбільш сприятливе співвідношення віку — коли чоловік старший від дружини на 5—6 років. Однак небажано, щоб різниця у віці була надто значною, бо вона часто призводить до сімейних конфліктів, а іноді й до розпаду сім'ї.

До революції і в перші роки існування Радянської держави було значно більше шлюбів з великою різницею у віці. В книзі проф. А. Г. Харчева [6, 190] приводяться дані про те, що чоловіки, старші від дружин на 10—13 років і більше, у 1920 р. складали у містах 15,5%, у селах — 19,5%. Подібні факти спостерігалися одразу ж після Великої Вітчизняної війни. Але за останнє десятиріччя вікова різниця осіб, що вступають у шлюб, значно зменшилася. За даними проф. А. Г. Харчева, у 1960 р. женихи, що старші від наречених на 10 і більше років, складали всього 5%.

Дослідження, проведені нами в Харківському обласному суді і в Паладі одруження, а також за допомогою опитувальних

листів у 1965 р., показують, що чоловіки, які старші від дружин на 10 і більше років, складають лише 0, 61% від загальної кількості осіб, які одружуються. Женихи, старші від наречених на 7—10 років, у 1920 р. складали 16—17%, у 1960 р. — 6—8,5%, а у 1965 р. — 6,81%. Всі женихи, старші від наречених на 7 і більше років, відповідно складали у 1920 р. 32,5—35,5%, у 1960 р. 11—13,5%, а в 1963—1965 рр. — 8,02%.

Женихи, старші від наречених на 1—6 років, складають від 59 до 63,2%. Чоловік, старший від дружини на таку кількість років, як правило, має вже сформований характер; він закінчив середню школу або технікум, а іноді й вуз, має спеціальність, в більшості випадків перебував у лавах Радянської Армії. Він уже твердо зайняв місце в нашому суспільстві, має життєвий досвід, матеріально незалежний від батьків, серйозно дивиться на життя.

Якщо розглядати в цілому кількість осіб, які вступають у шлюб, то женихи, старші від наречених на рік і більше, складають 66—67%, тобто понад $\frac{2}{3}$. Це явище позитивне. Воно сприяє зміцненню молодого сім'ї.

Однак у віковій різниці молодого подружжя є дві слабкі сторони. По-перше, існує кількість однолітків, що складає від 9,9 до 13%. Правда, серед них багато щасливих сімей. Але за цією рівністю віків криється багато негативних моментів. Невдач і розпадів буває більше серед тих сімей, де подружжя — однолітки й дуже молоді. Однолітки у віці 17—20 років складають 1,5—3%, в той же час число розлучень серед однолітків приблизно у 1,5 раза більше, ніж середня цифра розлучень серед осіб різного віку.

По-друге, більше 11% дружин — старші від чоловіків. Число розлучень у сім'ях, де дружина старша від чоловіка в два з лишком раза більше, ніж середнє число розлучень серед осіб різного віку. Тому було б розумніше створювати поменше сімей з такою віковою різницею між подружжям.

Молодь, що вступає в шлюб, як загальне правило, зайнята громадсько-корисною працею. Женихи, які не працюють, складають всього 1,17%, а наречені ще менше — 0, 98%. Під час опитування вони пояснюють, що не працюють тимчасово, але мають спеціальність — слюсара, техника, тракториста, бухгалтера, медсестри тощо.

Наведені цифри свідчать про те, яку велику виховну роботу серед дітей, молоді, всього населення проводять органи Радянської влади і громадські організації і в першу чергу комсомол під керівництвом Комуністичної партії. Наша молодь виховується в дусі поваги до праці, розуміння того, що лише праця приносить користь суспільству і кожній людині зокрема, що праця розвиває, виховує і облагороджує людину.

Нарешті, радянська молодь розуміє, що одруження — дуже

відповідальний момент в її житті, і тому майже всі молоді люди намагаються до створення сім'ї визначити своє місце в суспільстві, створити матеріальну базу для майбутньої сім'ї.

Показовим для соціалістичного суспільства є те, що серед женихів спеціалісти з середньою спеціальною і вищою освітою складають 18,22%, а серед наречених — 23,78%. Крім того, більше 18% женихів і більше 17% наречених вчаться у вищих і спеціальних середніх учбових закладах. Таким чином, молоді люди, які одружуються, вже маючи середню спеціальну або вищу освіту або ще вчаться, складають серед женихів 36,47%, а серед наречених — 40,4% від загального числа осіб, що вступають в шлюб. Ці дані відображають велику перетворюючу силу соціалістичного ладу, втілення ленінських заповітів про культурну революцію в нашій країні. Молодим людям забезпечено право на працю, на освіту, на творчість в ім'я торжества великих ідеалів комунізму.

Велике значення для зміцнення молодої сім'ї має покращання дошлюбних відносин. Нами вивчені три сторони цього питання — місце знайомства, строк знайомства до шлюбу та заручини.

Близько половини молодих пар познайомились за місцем роботи, навчання, проживання, знають один одного з шкільної лави, а іноді — ще з дитячого садка. Тривале перебування на одному підприємстві, в установі, інституті, технікумі, школі, робота в громадських організаціях дає змогу всебічно пізнати один одного. Таке знайомство, звичайно, відоме товаришам по роботі, всьому колективу, в якому працюють молоді люди, і в багатьох випадках — батькам. Це підвищує відповідальність молодих людей не лише один перед одним, а і перед товаришами, батьками і перед усім суспільством.

Близько 30% складають молоді люди, що познайомились під час відвідування театрів, музеїв, кіно, шахових клубів, бібліотек, спортивних змагань, в колективах художньої самодіяльності, на вечорах, присвячених революційним датам і т. д. Тут важливо підкреслити, що перша зустріч з майбутнім чоловіком або дружиною відбулась в культурному закладі, і це вказує в деякій мірі на характер інтересів, захоплень молодих людей, прагнень одержати знання, підвищити свій загальнокультурний рівень. Звичайно, в цих знайомствах є елементи випадковості, але в цілому вони мають в собі багато позитивного.

Останні пари молодих людей познайомились випадково на танцювальних майданчиках, під час прогулянок у парках, на курортах, в будинках відпочинку, в автобусах і т. п. У цій категорії знайомств багато випадкового, несерйозного і легковажного. Але і в таких випадках можливі щасливі шлюби, тому подібні знайомства не завжди слід розглядати як легковажні, що призводять до ускладнень в сім'ї і до розлучень.

Щодо строку знайомств молодих людей до вирішення питання про шлюб ми виходимо з багатовікової практики: чим довше знайомі молоді люди, тим краще вони знають один одного, тим більше є гарантій, що такий шлюб буде міцним. Наші дослідження показують, що до шлюбу були знайомі:

від декількох днів до 6 місяців	— 15,2%	молодих людей;
від 7 місяців до 1 року	— 24,7%	» ;
від одного до 2 років	— 29,0%	» ;
від двох до трьох років	— 11,7%	» ;
від трьох років і більше	— 19,4%	» .

Знайомства строком більше півроку, а особливо більше року дають можливість пізнати один одного, дізнатися про умови і характер роботи, коло інтересів кожного, познайомитися з друзями по роботі або навчанню і т. п. Такі знайомства складають більше 84%.

Не може не викликати тривога та частина знайомств, які тривали від декількох днів до 6 місяців. Під час шлюбнорозлучних процесів ми неодноразово зустрічали такі мотиви для розлучення: «Ми погано знали один одного», «Ми зовсім чужі один одному люди». Ось чому потрібно, щоб батьки, школа, комсомольська організація, вся громадськість всебічно пропагували більш тривалі знайомства між молодими людьми з метою зменшення числа короточасних знайомств перед одруженням.

Поступово відновлюється добра народна традиція — заручини, що відбуваються між молодими людьми до реєстрації шлюбу. Народна мудрість вклала в цей обряд великий соціальний і моральний зміст. Заручини оголошують тоді, коли молоді люди вже добре знають один одного. Вони йдуть до своїх батьків і просять їх дозволу або згоди на шлюб. Якщо батьки згодні, то призначається термін весілля (через декілька місяців, а іноді й через більш тривалий строк). Після цього сім'ї жениха і нареченої вважаються більш близькими, хоч вони ще й не зрідилися. За строк заручин перш за все батьки нареченої повинні придивитися до жениха, а батьки жениха — до нареченої: чи не помилилися діти один в одному; можливо, їм потрібна порада і т. п. Необхідно також підготуватися до весілля, зібрати кошти, одним словом — бути готовим до такої важливої події. Для осіб, що одружуються, цей строк важливий для остаточної перевірки своїх почуттів, для всебічного знайомства.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції заручини як пережиток минулого були забуті або просто відкинуті. За останні роки у нашій країні ця добра, корисна народна традиція почала стихійно відновлюватися. Наше дослідження цього питання дало цікаві і корисні результати. Майже у 37% осіб, що одружувались, заручин зовсім не було. У 31,2% женихів та наречених термін перебування в становищі жениха та

нареченої тривав від 1 до 6 місяців. І лише понад 31,8% женихів та наречених справляли заручини, після яких весілля призначалось через 6 або більше місяців. Нам здається, що заручини слід пропагувати в пресі, кіно, по телебаченню, в усіх видах мистецтва.

Таким чином, в дошлюбних відносинах є багато доброго, хорошего, що треба всебічно поширювати, але є і деякі серйозні недоліки, які треба поступово усувати.

Між батьками і дітьми, які вступають в шлюбні відносини, немає непримиренних суперечностей. Дослідження підтверджують ту думку, що між молодим і старим поколінням, між батьками й дітьми існують згода та дружба. Загальна мета батьків і дітей — побудова комунізму, спільний світогляд. Буржуазні політики, соціологи, історики і публіцисти поширюють ганебний наклеп, нібито в Радянському Союзі існують непримиренні протиріччя між батьками й дітьми.

Наше дослідження, торкаючись частини проблеми відносин між батьками й дітьми, спростовує безпідставні твердження буржуазних лжевчених. Батьки приймають участь у вирішенні питання про майбутнє молодої сім'ї. Ця участь носить характер доброї, корисної ради, повчання, критичного зауваження тощо.

Але батьки зовсім не визначають, хто повинен бути женихом дочки або нареченою сина. Це визначають самі молоді люди.

Під час опитування 100 женихів і наречених у загсах Харкова та області і в Палаці одруження виявилось, що 94,7% молодих пар питали згоди у своїх батьків і одержали її. Вони радились з батьками в усіх питаннях своєї майбутньої сім'ї. До речі, у відповідях на питання часто відчувається задоволення, навіть гордість від того, що це вибір не тільки хлопця або дівчини, а що їх вибір схвалений батьками — найближчими людьми.

Метою нашого соціологічного дослідження було також вияснення, якими моральними ідеалами молодь керується, коли бере шлюб.

На два питання опитувального листа: «Які ідеали, особисті якості вашого супутника привели вас до шлюбу?»; «Що, по-вашому, є головною умовою міцного і щасливого шлюбу?» відповіді розподілилися так:

дружба, повага, прагнення зберегти сімейне щастя на все життя, взаєморозуміння	— 22,8%;
любов і повага, спільність ідеалів і праця	— 21,0%;
взаємна повага, взаєморозуміння, вірність, любов, чесність, спільність інтересів і світогляду	20,4%;
взаємне довір'я, вірність, відданість, повага, любов і демократія у сім'ї	— 9,8%.

взаємна любов, взаємне піклування, взаємодопомога, згода в усьому — 5,0%.

Звичайно, ці дані характеризують лише загальну тенденцію, але і цей короткий перелік відповідей показує, про що думає і мріє наша молодь.

Та щоб високі ідеали перетворювались в життя кожною молодією сім'єю, щоб любов у сім'ях «розвивалась і витончувалась» [1, 484], як говорив В. І. Ленін, необхідні повага і допомога молодим сім'ям з боку батьків, громадських організацій, колективів, де працюють або вчаться молоді люди.

Краткое содержание

На основании социологического исследования семейно-брачных отношений на материалах Харькова и области в статье освещаются некоторые аспекты становления молодой семьи в период строительства коммунизма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воспоминания о Владимире Ильиче Ленине, т. II. М., 1957.
2. За здоровый быт. Л., 1965.
3. И. Ю. Писарев. Население и труд в СССР. М., 1966.
4. А. Б. Прейсман. Гигиена брака.— «Здоровье». 1966, № 10.
5. Б. Ц. Урлаиш. Рождаемость и продолжительность жизни в СССР. М., 1963.
6. А. Г. Харчев. Брак и семья в СССР. М., 1964.

ВРАХУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ В ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Питання національних відносин складні і багатогранні. Вони охоплюють економічне і політичне життя народів і націй, ідеологію і національну культуру тощо. Тому настільки ж складним і багатогранним є і зміст інтернаціонального виховання трудящих.

У виховному процесі провідне місце належить не лише моральній стороні інтернаціонального виховання, а й формуванню світогляду. Виховання інтернаціоналізму як елемента світогляду в молоді повинно бути на першому місці, особливо в зв'язку з сучасними потребами суспільного розвитку, з необхідністю боротьби проти ідеологічних диверсій наших ворогів, а також і в зв'язку з можливими проявами у окремої частини нашої молоді націоналізму, національного чванства й ігнорування всього передового, прогресивного в культурі інших народів СРСР — з одного боку, або нігілістичного відношення до рідної мови, передових традицій свого народу — з іншого.

Причинами національних пережитків можна назвати насамперед дію загальносоціологічного закону відставання свідомості від буття, в силу чого зустрічаються старі традиції; наявність і при соціалізмі деяких відмінностей в економічному і культурному розвитку націй, що є животворним ґрунтом для збереження застарілих форм побуту, традицій, які тісно переплітаються з релігійними забобонами.

Націоналістичні настрої підігрівуються нашими ворогами — ідеологами антикомунізму і українськими буржуазними націоналістами, які зображають процес зближення соціалістичних націй в СРСР як «мирне придушення національних культур», як продовження старої царської політики «русифікації всіх етнічних груп» і т. п. [14, 78].

В умовах загострення ідеологічної боротьби, як справедливо зазначає В. І. Войтко, «імперіалісти все роблять для того, щоб підживити націоналістичні елементи і націоналістичні тенденції всередині соціалістичних націй», використовуючи щонайменші недоліки і помилки в національних відносинах, які «об'єктивно або суб'єктивно мають місце у практичній роботі»,

роздуваючи їх «для дискредитації ідей пролетарського інтернаціоналізму» [6, 25].

Ми вважаємо, що робота по інтернаціональному вихованню буде успішною при умові забезпечення у виховному процесі реального співвідношення національної самосвідомості і свідомості інтернаціоналізму, яка формується в процесі життя. Односторонній підхід або небажання рахуватися з цим реальним співвідношенням призводять до того, що в інтернаціональному вихованні може затримуватися процес зближення народів, зміцнення їх дружби, а робота по інтернаціональному вихованню не досягне мети.

Почуття поваги до інших народів, поняття про дружбу радянських народів, її значення в історії нашої країни появляються і розвиваються у молоді ще з учнівських років, на основі вивченого конкретного матеріалу, живих безпосередніх сприймань предметів і явищ дійсності.

Відносини між людьми різних національностей складаються як в процесі виробництва, так і в повсякденному спілкуванні, в побуті. При цьому специфічні умови середовища, в якому живе молодь, накладають свій відбиток, знаходять своє відображення в конкретному змісті їх почуттів. Живучи в окремих умовах, молодь переймає від батьків і всієї навколишньої дійсності елементи національних традицій, побуту, культури свого народу, любов до рідної мови. Тому включення в процес формування у молоді ідей дружби і братерства народів елементів їх національної свідомості буде своєчасним і правильним, бо в процесі всього суспільного життя це формування так чи інакше відбувається при неухильному зростанні в житті соціалістичних націй інтернаціональних елементів.

Проте зростання питомої ваги інтернаціонального в національному за нинішніх умов веде до руйнування національної спільності і денаціоналізації. Можна цілком погодитись з В. Мнацаканяном, який зауважує, що на сучасному історичному етапі схожість національних рис «аж ніяк не означає безликість, а специфічність не є виразом відчуженості. І оскільки так, то в русі до інтернаціонального ніяк не втрачається національне» [7].

Незалежно від національності кожна людина мислить свою вітчизну конкретно. Анкетні дані з досліджуваної проблеми підтверджують це. Учні шкіл Київської і Вінницької областей та м. Києва, де ми проводили дослідження, на запитання «Що ти вважаєш своєю Батьківщиною?» називали три синоніми: 1. Радянський Союз — СРСР; 2. Україна; 3. Місце народження (село, місто, район).

Радянські юнаки і дівчата, готуючись прийняти естафету старшого покоління в свої руки, діючи за правилом «чого не встиг зробити батько — зробить син», стають патріотами рід-

ної Вітчизни, поєднують любов до свого народу з любов'ю і повагою до всіх трудящих нашої багатонаціональної Батьківщини. В цьому велику роль відіграють створювані в республіці — на підприємствах, у вищих навчальних закладах, військових частинах, клубах робітничої молоді, школах тощо — музеї і кімнати революційної, бойової і трудової слави радянського народу, історико-краєзнавчі музеї та музеї міст, районів, сіл і підприємств.

Формуючи людину, життєва мета якої — побудова комуністичного суспільства, виховуючи в неї такі комуністичні риси, як патріотизм, інтернаціоналізм, гуманізм і колективізм, необхідно, як зазначає Д. Х. Острянин, «сформувати у юнаків і дівчат не тільки марксистсько-ленінську ідеологію, але й виховати у них нову, комуністичну психологію, подолати несоціалістичні риси в їх почуттях, звичках, моралі, прищеплювати їм нову, комуністичну свідомість і поведінку» [5, 33].

Тому-то в процесі інтернаціонального виховання необхідним виступає формування цілого ряду рис особистості молодшої людини, перш за все цілого ряду соціальних потреб та інтересів, світогляду і моральних переконань з відповідними навиками поведінки. У зв'язку з цим в центрі уваги повинно перебувати формування таких соціальних потреб і інтересів: потреба пізнати закони суспільного розвитку, інтерес до пізнання побуту і культури різних національностей і націй, потреба суспільної діяльності на благо свого народу, Вітчизни, трудящих усього світу.

Особливу увагу необхідно звертати на розвиток таких соціальних інтересів у нашої молоді, як інтерес до класових і національних відносин, до проблем комуністичного будівництва у світовій системі соціалізму, до національно-визвольного руху в країнах капіталізму, взагалі інтересу до політичної боротьби.

В умовах національної республіки, крім вказаного, важливо приділяти увагу розвитку інтересу до своєї республіки, її історії, народу, взагалі до етнографічних знань. Дуже важливим є формування найголовніших інтернаціональних понять, на яких ґрунтуються інтернаціональні переконання. Тут відіграють особливу роль такі навчальні предмети, як історія, література, суспільствознавство, географія. З метою закріплення в свідомості молоді понять «соціалістичний патріотизм», «інтернаціоналізм», «народність», «нація», «дружба народів», «нації буржуазії», «нації соціалістичні», «інтернаціональний обов'язок» автором у процесі дослідження в ряді шкіл республіки організовувались письмові роботи, анкетування, бесіди з учнями.

На основі сформованих інтернаціональних понять і переконань формуються відповідні їм інтернаціоналістські навики,

поведінка. Інтернаціональна поведінка молоді проявляється перш за все в існуванні широкого, дійсно міжнародного кола інтересів, переконань людини при наявності чітко виявленої комуністичної принципіальності в оцінці подій і явищ. Вона проявляється також в умінні пов'язати свою діяльність з інтернаціональною боротьбою мас, в розумінні значення праці кожного громадянина на користь суспільства, його вкладу в загальнонародну справу будівництва комунізму.

Головними критеріями інтернаціональної вихованості молоді є: а) ступінь сформованості переконань, які відображають марксистсько-ленінське розуміння історичних шляхів розвитку народів, класової боротьби, як основи соціального прогресу, в тому числі і в питаннях національних відносин, переконаність їх у тому, що тільки на шляхах соціалістичної революції і комуністичного будівництва можливе досягнення дійсної рівності народів, що об'єднання трудящих різних національностей і рас є необхідною умовою соціальних перемог; б) уміння відповідно з цим переконанням виробити правильне відношення до будь-якого явища, яке визначає взаємовідносини між народами, націями, державами, тобто уміння визначати свою поведінку.

Виховання інтернаціоналізму з поєднанням любові до рідного краю здійснюється через музеї і кімнати-музеї В. І. Леніна, кімнати і зали бойової слави; в процесі організації і проведення експедицій-пошуків, походів по рідному краю, зустрічей на кордонах братніх республік, через листування з друзями з інших союзних республік і країн соціалістичної системи, за допомогою обміну сувенірами, влаштування вечорів дружби тощо.

Велику роль в інтернаціональному вихованні відіграють клуби інтернаціональної дружби, політінформації, читальні конференції і диспути на інтернаціональну тему, організація і проведення міжнародних свят, тижнів дружби народів СРСР, декади літератури братніх республік, організація фестивалів дружби, проведення олімпіад і спартакіад і т. п.

У республіці завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії досягнуто великих успіхів у справі інтернаціонального виховання молоді на революційних і трудових традиціях радянського народу, на прикладі життя і діяльності В. І. Леніна — полум'яного патріота-інтернаціоналіста.

Виховання на ленінських традиціях — це не тільки виховання любові та поваги до вождя, а й виховання у молоді ленінських рис характеру, уміння по-ленінськи жити й трудитися, сміливо і самостійно мислити. Форми цієї роботи найрізноманітніші. Крім уроків історії, суспільствознавства, на яких розкриваються молоді революційна діяльність В. І. Леніна, його роль у створенні більшовицької партії, підготовці і проведенні соціалістичної революції та створенні СРСР, ми організували також тематичні вечори, ленінські читання, експедиції по ле-

нінських місцях, екскурсії до музею В. І. Леніна, зустрічі з представниками ленінської гвардії та інші заходи.

Загального схвалення заслугове почин комсомольців і молоді республіки, які своїми силами споруджують обеліски й погруддя героїв, встановлюють меморіальні дошки, відновлюють партизанські землянки, насаджують алеї героїв, клумби дружби. На честь 50-річчя Радянської влади та 50-річчя УРСР у Всесоюзному поході по місцях революційної, бойової і трудової слави радянського народу взяло участь 2,7 млн. юнаків і дівчат України.

Велику роль у вихованні інтернаціоналізму в молоді, його поєднанні з любов'ю до своєї Батьківщини, рідного народу відіграють політичні клуби «Рідна земля», «Я і час», «Юні марксистки», «Глобус», «Прометей», «Батьківщина».

Виходячи з ленінської настанови, що головним в інтернаціональному вихованні є його дієвість, необхідно уміло, тактовно і разом з тим послідовно, на інтернаціоналістських принципах здійснювати діалектичну єдність національного з інтернаціональним, уникаючи двох крайностей: перебільшення, надмірного підкреслення значення національних відмінностей та ігнорування їх наявності.

«Ми повинні виховувати робітників в душі «байдужості» до національних відмін,— писав В. І. Ленін.— Це безперечно. Але не в байдужості анексеоністів» [2, 321]. Разом з тим В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що метою соціалізму є не лише зближення, але й злиття націй, бо інтернаціональна єдність робітників важливіша за національну, і з цією метою В. І. Ленін закликав підтримувати все, що допомагає стиранню національних відмінностей, падінню національних перегородок, все, що робить зв'язки між національностями дедалі тіснішими і тіснішими, все, що веде до злиття націй [1, 18—19]. В той же час В. І. Ленін писав, що національні відмінності будуть держатися ще дуже довго навіть після здійснення диктатури пролетаріату у всесвітньому масштабі [4, 68].

Процес стирання національних відмінностей дуже складний, триваліший і суперечливіший, ніж подолання класових відмінностей і відмирання держави після перемоги комунізму. В. І. Ленін називав «безглуздою мрією» будь-яке передчасне прагнення до усунення або знищення національних відмінностей. На твердження Г. Пятакова про те, що ніяких націй не треба, а потрібне об'єднання всіх пролетарів, В. І. Ленін відповів: «Звичайно, це чудова річ і це буде, тільки зовсім на іншій стадії комуністичного розвитку» [3, 164].

Ці важливі ленінські положення про діалектичну єдність національного й інтернаціонального є основою формування серед молодих громадян соціалістичного суспільства переконаних патріотів-інтернаціоналістів.

Краткое содержание

В статье рассматривается вопрос учета национальной специфики в процессе интернационального воспитания молодежи, показывается соотношение объективных условий и субъективных факторов в воспитательном процессе, а также раскрываются нравственный и мировоззренческий аспекты единого процесса воспитания патриотов-интернационалистов, уделяется внимание психологическому подходу в разрешении этой задачи.

ЛІТЕРАТУРА

1. В. І. Ленін. Твори, т. 20.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 22.
3. В. І. Ленін. Твори, т. 29.
4. В. І. Ленін. Твори, т. 35.
5. Д. Х. Острянин. Проблеми формування комуністичної свідомості молоді.— «Проблеми філософії». Вид-во Київського університету. 1968, вип. 9.
6. В. І. Войтко. Марксистсько-ленінська теорія націй і національного життя. К., 1958.
7. В. Мицаканьян. Национальный характер и движение жизни.— «Литературная газета», 1967, № 28.

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ В УМОВАХ ВУЗУ

Функції сучасного фахівця не обмежуються чисто професійними. Сучасний фахівець — це організатор, вихователь, дослідник тощо. Практика показує, що надпрофесійні навички не стільки бажані, скільки необхідні.

Фахівець, який набув цих навичок у стінах вузу, так чи інакше поповнює їх у практичній діяльності, що пов'язане з невиправданими матеріальними і моральними збитками. Виходячи з вимог сучасного матеріального і духовного виробництва, які ставляться перед фахівцем, можна намітити контури потрібної моделі висококваліфікованого фахівця. В основу цієї моделі можна покласти такі його функції:

1. Спеціальні, фахові функції, що передбачають досконале знання спеціальності, здатність фахівця до творчої діяльності і науково-теоретичного мислення.

2. Функції організатора, які забезпечують фахівцю знання основ НОП, наукового планування тощо.

3. Функції вихователя, які передбачають знання фахівцем психології, педагогіки, соціології, його широку ерудицію в галузі мистецтва, культури і т. д.

4. Функції громадянина (фахівець має бути ідейно переконаною, соціально активною людиною, здатною перетворювати в життя ідеї комунізму).

Безумовно, ці функції тісно пов'язані і переплітаються одна з одною. Та їх розмежування необхідне, бо воно дозволяє чіткіше визначити завдання підготовки фахівця. Але знання потрібної моделі висококваліфікованого фахівця ще не вирішує проблеми її оптимальної реалізації вищою школою, — потрібне з'ясування способу її підготовки. Саме в цьому полягає складність завдання, яке має розв'язати вища школа на сучасному етапі.

Становлення висококваліфікованого фахівця — дуже складний процес. Він не обмежується послідовним накопиченням знань і навичок у межах сформульованої нами моделі, а передбачає глибоке соціально-психологічне перетворення суб'єкта. У стінах вузу формується не лише «чистий» фахівець, а й осо-

бистість. Набуті спеціальні знання, навик, вміння є лише однією стороною висококваліфікованого фахівця як особистості, а особистість не формується лише педагогічними засобами в межах учбового корпусу, на неї впливають найрізноманітніші фактори — об'єктивні і суб'єктивні.

Очевидно, що управління процесом становлення висококваліфікованих фахівців на основі вдосконалення педагогічних засобів самих собою неможливе. Потрібні всебічні знання про об'єкт навчання і виховання, зокрема тих його властивостей і якостей, за допомогою яких можна було б спрямувати його виховання. Акад. О. М. Румянцев на науково-теоретичній конференції «Соціалізм і молодь» справедливо відзначив, що перш ніж учить молодь, треба її вивчити.

Вивчення молоді методом формального статистичного опису навряд чи допоможе оптимальному розв'язанню проблеми підготовки фахівців потрібної якості. Неоцінимо значення, на нашу думку, мало б всебічне і глибоке вивчення динамічної структури особи студента як представника особливої соціальної групи. Дуже важливе в цьому сенсі дослідження взаємозв'язків елементів структури особи фахівця, який формується. Знання механізму, характеру і причинної обумовленості цих взаємозв'язків — необхідна умова організації цілеспрямованого впливу на процес становлення висококваліфікованого фахівця.

Якості і властивості особи (соціально обумовлені властивості особи, індивідуально набутий досвід, індивідуальні особливості окремих психологічних процесів), біологічно обумовлені властивості особи створюють складну взаємодію соціально-психологічних і біологічних властивостей особи. Які саме якості, властивості, взаємодіючи, створюють потрібну модель фахівця як особи, — досить складна проблема, яка ще чекає свого вирішення. Для цього потрібні комплексні дослідження за участю психологів, педагогів, соціологів та ін. Нами зроблено спробу вивчити взаємовплив лише деяких якостей і властивостей фахівця, що формується.

Уже попередні результати становлять певний інтерес. У Харківському університеті проводиться комплексне дослідження процесу становлення висококваліфікованого фахівця в умовах вузу, зокрема вивчається взаємозв'язок між його громадською, учбовою і науковою спрямованістю.

Оскільки коло інтересів фахівця досить широке, то на кожному етапі центральним виступає один якийсь інтерес. Під час навчання студентства таким інтересом є інтерес до майбутньої соціально-фахової ролі, інакше кажучи, фаховий інтерес у широкому сенсі слова. Йому передують суперечлива соціально-фахова орієнтація: У стінах вузу вона конкретизується, відносно стабілізується, але ще остаточно не закріплюється. Кінцевим

моментом становлення фахового інтересу у вузькому сенсі слова виступає практична діяльність.

Інші інтереси теж спричиняють взаємодію відповідного кола якостей і властивостей тієї ж особи, але ця взаємодіюча система підлягатиме домінуючому інтересові, у результаті чого створюється складна динамічна структура особи.

Домінуючий інтерес не є чистим продуктом свідомого в суб'єкті. Суб'єктивні особливості лише беруть участь у формуванні інтересу, але не становлять його основного джерела, бо він являє собою єдність об'єктивного з суб'єктивним.

Інтерес є вибіркове ставлення суб'єкта до своїх потреб і потреб інших систем, зумовлене, з одного боку, його становищем, реальними зв'язками з іншими системами; з другого — психофізіологічними, власне соціальними і моральними якостями суб'єкта.

Таким чином, беручи участь у формуванні інтересу (тобто взаємодіючи з об'єктивними моментами), якості і властивості особи одночасно сприяють створенню умов і причин власної взаємодії, результат останньої — нова якість особи. Інтерес, отже, є об'єктивно-суб'єктивним явищем, що виступає як момент діяльності і розвитку особи.

Фаховий інтерес у широкому розумінні слова спонукає особу до діяльності, в якій реалізується цей інтерес. Процес реалізації інтересу передбачає активну взаємодію властивостей особи. Саме в цей момент вони організовуються, мобілізовуються в складну взаємодіючу систему. Ось чому важливо на цьому етапі знати, які якості і властивості і в якій мірі сприяють формуванню потрібного рівня фахового інтересу, що характеризує фахівця як особистість.

Однією з важливих умов формування особи фахівця є його ставлення до громадської діяльності. Інтерес до громадської діяльності теж обумовлений об'єктивними і суб'єктивними моментами. Будучи підлеглим фаховому інтересу, він взаємодіє з основним його проявом — ставленням, наприклад, майбутнього фахівця до навчання.

Звертає на себе увагу той факт, що серед студентів, які навчаються добре або відмінно, більше громадських активістів. Наприклад, після того як студентів поділили на чотири групи за успішністю (група А — що мають відмінні оцінки, Б — 4 і 5, В — 4 і 3, Г — задовільні і незадовільні), співвідношення активістів і неактивістів громадського життя таке: у групі А — 66:34 (всю сукупність прийнято за 100), у групі Б — 65:35, у групі В — 40:60 і в групі Г — 20:80.

Звичайно, показники взаємозв'язку між успішністю і громадською діяльністю студентів можуть бути чисто випадковими. Тому нам важливо було простежити; наскільки сталий цей зв'язок, як узгоджується він з внутрішніми пережитками су-

б'єкта, інакше кажучи, наскільки цей зв'язок прийнято суб'єктом. Рівень інтернаціоналізації громадської діяльності суб'єктом може характеризуватися двома моментами: фактичною участю в громадській діяльності і суб'єктивною згодою, схваленням факту своєї участі в цій роботі.

Про взаємозв'язок громадської діяльності з успішністю свідчать й інші факти. На питання «Як би Ви використовували свій вільний час, коли б він збільшився?» одержано такі відповіді: більше часу приділяли б навчанню (активістів громадського життя — 52,7%, неактивістів — 30%); захопилися б науковою роботою (відповідно 30 і 19%). Як показують дослідження, активісти громадського життя більш ґрунтовно готуються до занять. Наприклад, під час підготовки до занять читають спеціальну літературу 72% активістів, неактивістів — 55%.

Гіпотеза про позитивний вплив громадської діяльності на успішність студентства підтверджується і матеріалами кореляційного аналізу. Зв'язок між показниками участі в громадській роботі і успішністю вийшов позитивний (коефіцієнт кореляції дорівнює +0,854).

Усі ці показники, як і багато інших, свідчать про безперечний зв'язок між успішністю і громадською діяльністю та їх взаємний позитивний вплив. Разом з тим громадська активність не може розглядатися як простий наслідок хорошої успішності і навпаки. Зв'язок між громадською активністю і успішністю значно складніший.

Громадська робота в умовах вищої школи — це частина конкретної практичної діяльності майбутнього фахівця. Вона сприяє його ідейному ґарту, виховує у нього уміння поєднувати свої інтереси з інтересами колективу, суспільства тощо. Участь у громадській роботі виробляє якості, необхідні фахівцеві для виконання ним у майбутній практичній діяльності організаторських і виховних функцій.

Домінуючий інтерес особи організує, мобілізує уже набуті нею якості і властивості. Тому відсутність в особі такої важливої властивості, як громадська активність, не може не позначитися негативно на підготовці потрібної моделі висококваліфікованого фахівця. За час навчання у вузі громадська діяльність стимулює пізнавальну активність фахівця, що формується, мобілізує його на більш успішне, глибоке засвоєння знань, наукову творчість і т. д.

Попередня обробка матеріалів анкетного опитування студентів Харківського університету показує, що дуже багатьом студентам перешкоджають успішно навчатися лінощі і власна неорганізованість (приблизно 20%). А дисциплінованість, організованість — необхідні елементи моделі фахівця, і вони не можуть сформуватися лише в процесі набуття ним спеціальних

знань. Вони формуються у різнобічній практичній діяльності, в тому числі громадській.

Матеріали конкретно-соціологічних досліджень свідчать, що з успішністю позитивно взаємопов'язана і наукова діяльність студентства. Численні показники підтверджують гіпотезу про те, що наукова активність студентів не завжди є результатом їх успішного навчання, а швидше навпаки: участь у науковій діяльності є внутрішнім стимулом активної спрямованості студентів на засвоєння фахових знань і навиків.

У свою чергу, громадська активність і наукова спрямованість перебувають у тісному взаємозв'язку. Наприклад, серед громадських активістів понад 65% студентів, які беруть участь у наукових дослідженнях, тоді як у протилежній групі — всього 19%.

Природно, характер зв'язків, які тут аналізуються, важко визначити без з'ясування, яку роль у них відіграють психофізіологічні і моральні якості особи. Інтерес до громадської діяльності, наприклад, формується і реалізується не без участі таких властивостей і якостей особи, як темперамент, сила волі, жеттерадісність тощо.

З іншого боку, він зумовлюється не залежними від суб'єкта моментами: рівнем громадської активності у колективі, до якого належить суб'єкт, специфікою матеріального і морального заохочення громадської діяльності в тому ж колективі, побутовими умовами суб'єкта і т. ін. Вивчення цілісної динамічної структури фахівця, який формується, дало б можливість визначити не лише деталі потрібної особистої моделі майбутнього фахівця, а й з'ясувати способи її формування.

Аналіз причин неучасті студентів у громадській роботі показує, що такі причини, як «ніхто не залучає», «пропонували доручення, та воно не до душі», пов'язані з рівнем організаційної роботи громадських організацій і можуть бути відносно легко усунуті. Це тим більш вірно, що понад 60% студентів до вступу в університет брали активну участь у громадській роботі.

Надзвичайно важлива роль університету у розвитку науки. Тому природно, що значна частина молоді (43% у нашому дослідженні) пов'язує свій вступ до вузу з прагненням займатися науково-дослідною роботою. Як же реалізується це прагнення в період навчання у вузі? За фактичними даними, науковою роботою в університеті займається трохи більше 20%. Серед причин неучасті студентів у науковій роботі названо такі: погана інформація про діяльність СНТ, відірваність тематики наукових пошуків студентів від змісту учбових занять, формальне ставлення до роботи СНТ та інші.

Порівняно невелика кількість студентів (близько 46%) займається спортом, ще менше їх бере участь у художній самодіяльності (13%).

У статті зроблена спроба проаналізувати лише в загальному вигляді тенденції окремих взаємозв'язків у структурі фахівця, який формується, і накреслити шляхи для дальшого вивчення проблем підготовки фахівців, які б відповідали потребам сучасного рівня розвитку матеріального і духовного виробництва.

Краткое содержание

В статье конкретизируется модель специалиста, необходимая обществу на современном этапе, и предлагаются конкретные условия, в которых она оптимально реализуется.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ

Науки, розробляючи свій предмет, неминуче стикаються з проблемами логіки, перш за все з проблемами логіки даної окремої науки. Оскільки проблеми логіки окремих наук нерозривно пов'язані з проблемами загальної логіки, то спеціалісти конкретних наук намагаються якось вирішити і останні.

Сучасний рівень розвитку науки висунув проблему «логіка окремих наук і логіка загальна». А ця проблема знаходить своє певне вираження у вченні про категорії, яке здавна привертає до себе велику увагу дослідників. Першу спробу систематизації і класифікації категорій було зроблено Арістотелем ще в глибоку давнину. З того часу розвиток вчення про категорії відбувався у плані вивчення їх як об'єктів науки і як концентрованого вираження людського знання.

Категорії поділяються на дві великі групи: філософські категорії і категорії окремих наук. Кожна наука має свою систему категорій, в якій знаходять своє вираження найбільш значні і характерні сторони предмета даної науки. Філософські категорії також відбивають найбільш загальні і суттєві зв'язки та відношення дійсності, але такі, які характеризують будь-який предмет зовнішнього світу. Тому вчення про філософські категорії являє собою загальну теорію категорій, а, за висловом професора В. П. Тугаринова, робота над категоріями, що приводить в кінці кінців до створення загальної теорії співвідношення категорій, являє собою розробку певної частини діалектичної логіки [5, 20].

Категорії окремих наук не мають такого загального характеру, як філософські, бо відбивають найбільш загальні і суттєві відношення не всієї дійсності, а лише якоїсь її частини (наприклад, мови як засобу спілкування, зміни і розвитку світу; фізичного руху матерії і т. п.). Якщо ж категорії окремих наук і мають загальний характер, то лише щодо визначеного, обмеженого кола явищ, поза яким вони втрачають своє значення. Безумовно, категорії окремих наук суголубо специфічні і за своїм змістом і за своєю формою (за словесним вираженням), тому-то відношення, які вони передають, не можуть бути безпо-

середньо виражені філософськими категоріями. Категорії окремих наук стоять ніби ближче до об'єктивного світу, що сприймається чуттєво, вони, образно кажучи, більш «наочні», ніж філософські.

Однак, як би не відрізнялись філософські категорії від категорій окремих наук, між ними існує глибокий, органічний, внутрішній зв'язок. Філософські категорії за своєю суттю виникають і на основі категорій окремих наук, вони є синтезом основного змісту останніх. У свою чергу, філософські категорії, якщо вони абстраговані від категорій окремих наук і людської практики, роблять зворотний вплив як на розвиток категорій окремих наук, так і на їх пізнання та розкриття. Тому цілісну і конкретну картину світу дають не ті чи інші окремі категорії, а їх взаємозв'язок, система. В. І. Ленін писав, що безкінечна сума загальних понять, законів і т. п. дає конкретне в його повноті [2, 264].

Поняття «категорія» можна розглядати у вузькому і широкому розумінні. Коли слово «категорія» брати в широкому розумінні, то будь-яке поняття може розглядатися як категорія, бо всяке поняття відбиває найбільш загальні зв'язки предметів і явищ навколишнього світу (наприклад, прийменник «в» означає напрямок дії всередину чогось, перехід до якогось нового стану, тривалість дії, визначення розміру, кількості і т. п.).

У вузькому ж розумінні категорією може бути назване не всяке поняття, а лише найбільш загальне, найбільш абстрактне, так би мовити, поняття поняття (наприклад, в лінгвістиці поняття «прийменник», що виражає узагальнене уявлення про прийменники взагалі).

Не слід змішувати вживання поняття «категорія» у вузькому і широкому розумінні слова зі значенням самої категорії. Те, що являє собою поняття «категорії» у вузькому розумінні слова, є категорією з найбільш широким і абстрактним значенням. І, навпаки, те, що є поняттям категорії у широкому розумінні слова, виступає як категорія з найбільш вузьким, найбільш конкретним значенням (наприклад, лінгвістичні поняття «час», «вид» — категорії у вузькому розумінні слова, а поняття «в», «стіл» — категорії у широкому розумінні цього слова).

Розмежування категорій окремих наук і філософських категорій, що проводиться діалектичною логікою, сприяє розвитку наук, встановлює справжній субординаційний зв'язок, який існує між науками, спрямовує розвиток науки шляхом істини, а не хибної думки.

Але слід зауважити, що внаслідок недостатньої розробки цих питань і через незнання, особливо багатьма буржуазними вченими, діалектичного та історичного матеріалізму, в тому числі його розділу — діалектичної логіки, проблема взаємовідношення наук деколи вирішується неправильно: значення до-

гіки тієї чи іншої окремої науки перебільшується; їх логіка і категорії деякими вченими підносяться до значення загальності, вони претендують на абсолютний зміст і значення своїх положень, на підпорядкування даній науці інших наук (у буржуазних країнах саме так намагаються тлумачити значення, наприклад, математичної логіки).

В зв'язку з цим зупинимося більш детально на питанні про математичну логіку (термін «математична логіка» береться з його об'єктивним змістом, тобто без тих ідеалістичних і метафізичних нашарувань, які накладаються на цей зміст деякими представниками математичної логіки в буржуазних країнах).

Математична логіка — складне явище, що являє собою певний підсумок розвитку знання у визначеній галузі.

Розвиток математики висунув завдання розробити вчення про рух самих форм, в яких протікає математичне мислення. Необхідність такої розробки зумовлена і тим, що розв'язування математичних задач вимагало свого логічного обґрунтування. Математична логіка, яка вирішувала дане завдання, є логікою окремих наук, а саме — математичних дисциплін, а не загальною логікою. Загальною логікою вона не може бути хоч би й тому, що предмет її обмежений і не включає багатьох питань, які складають предмет загальної логіки (наприклад, філософського вчення про істину і хибність думки, про відношення мислення і його форм до діяльності, до об'єктивного світу та інше).

Але чому тоді ряд вчених розглядає математичну логіку як загальну логіку на сучасному етапі розвитку?

Відомо, що математика предметом свого вивчення має кількісні відношення (нас цікавить саме така особливість характеристики предмета математики, бо вона сприяє чіткому розумінню диференціювання предметів наук). Оскільки весь світ пронятий кількісними відношеннями, то зрозуміло, що вони, як відображення об'єктивних відношень між предметами, пронизують зокрема і мову і думку.

Вивчаючи ці кількісні відношення, наприклад, у мові та логічних формах, математична логіка виражає їх мовою символів, математичних знаків і підходить до них за допомогою своїх математичних засобів. Ці засоби мають загальний характер у тому розумінні, що скрізь, де ми маємо кількісні відношення (в тому числі і в формах мови та мислення), може застосовуватися для їх вивчення метод, вироблений математичною логікою; але це не дає підстави вважати останню загальною логікою, а дозволяє тільки визначити її специфічною математичною дисципліною, а саме — тією галуззю математики, предметом якої є вивчення певних кількісних відношень, які існують, наприклад, як було вказано, і в мові, і в формах мислення, в тому числі і математичного. Бо не можна ж, наприклад, лише на підставі того, що в усіх інших формах руху матерії є і механіч-

ний рух, вважати, що всі ці форми руху — механічні форми і повинні вивчатися загальними методами — методами механіки?!

Останнім часом поширилась думка про те, що математична логіка — вища форма розвитку формальної логіки. Чи це так?

Математична логіка не може бути дальшим якісним етапом розвитку загальної, нехай навіть формальної, логіки тому, що вона, по-перше, в тому відношенні, у якому виступає як логіка, є логікою окремих наук. Математична логіка своїм предметом має закони і форми не загального мислення, що створюється на основі загального пізнання та ще й сукупного перетворення світу, а мислення окремого, яке досліджує специфічними методами специфічний елемент загального мислення — ту частину в ньому, яка є відображенням кількісних відношень. Якраз цим математична логіка, без сумніву, пов'язана із загальною логікою (формальною) в тому плані, що вона у своїх цілях специфічно використовує положення та формули цієї логіки (саме ті, що підказуються специфікою математики). Проте математична логіка тільки цим не обмежується. Вона узагальнює той матеріал, який дається математичним мисленням у процесі його розвитку. А математика, вивчаючи кількісні відношення об'єктів, неминуче відкриває діалектичні зв'язки, що існують між ними.

Таким чином, математична логіка не є ступінь у розвитку формальної логіки, а є стихійне синтезування деяких положень формальної логіки з стихійною діалектикою математичного мислення (отут не можна погодитися з О. Л. Суботіним [4, 93, 99], який вважає математичну логіку простим ступенем у розвитку формальної логіки).

Змістовний аналіз, зроблений багатьма вченими, якраз показує, що математична логіка субординує закони і форми математичного мислення, тобто підпорядковує їх один одному, поділяючи основні і похідні, виводить їх один з одного; математична логіка подає рух форм математичного мислення як рух деяких постійних та змінних величин; велику увагу вона приділяє їх взаємозв'язку. Все це стверджує, що коли математична логіка і є логікою, то зовсім не формальною, а зі значним ухилом до стихійної діалектики.

Не тільки розвиток математики, а й інших наук виробляє форми діалектичного мислення. Як відомо, розвиток мовознавства привів до появи структурної лінгвістики. У зв'язку з цим виникають деякі філософські питання, постає проблема співвідношення традиційного мовознавства і структурної лінгвістики.

Деякі мовознавці абсолютизують структурну лінгвістику, вважають її за науку, яка покликана створити те, що повинно замінити традиційні концепції у мовознавстві, за науку, яка

нібито має принципами свого дослідження положення матеріалізму і діалектики. У дійсності ж структурна лінгвістика, на нашу думку, є частиною загального мовознавства, яка ґрунтується на певному матеріалі конкретних мов.

Важко назвати хоч би одного представника структурної лінгвістики, який свідомо стоїть на позиціях діалектичного матеріалізму. Зарубіжні структуралісти нерідко потрапляють в тенета неопозитивістів та прагматистів. Але разом з тим не можна недооцінювати того позитивного, що є в структурній лінгвістиці, яка дещо по-новому розглядає мову та її проблеми, що знайшло своє практичне застосування і в питаннях машинного перекладу. Деякі радянські мовознавці враховують це, намагаючись очистити структурну лінгвістику від зайвих нашарувань і позитивно використати її об'єктивний зміст. Проте осмислювання цього явища з позицій матеріалізму й діалектики досі ще немає. А між тим тільки воно може показати, що в сучасній лінгвістиці є елементи стихійної діалектики (наприклад, підхід до мови як до системи взаємозв'язаних форм, врахування семантики, вивчення психологічних і фізіологічних факторів, розглядання породжуючою граматикою лінгвістичних форм у відношеннях субординації та інші), повз які не може пройти діалектична логіка.

Узагальнювати діалектику форм наукового мислення, вияснювати взаємовідношення між категоріями окремих наук і філософськими категоріями, сприяти розвитку логіки окремих наук — це справа діалектичної логіки, бо остання повинна розробляти свій предмет на основі і цього узагальнення.

Практичне застосування діалектичної логіки повинно літи також і по цій лінії. Однак такому питанню наша діалектична логіка ще не приділяє достатньої уваги, хоч значна робота в цьому напрямку і проведена радянськими вченими.

Щодо математичної логіки, то її питання успішно й плодотворно розробляються радянськими вченими-математиками Л. М. Колмогоровим, А. А. Марковим, С. А. Яновською, П. С. Новиковим та іншими. Однак в розробці цих питань, на нашу думку, негативно позначається відсутність достатньої координації роботи, яка проводиться, з проблемами діалектичної логіки.

Якщо науки досліджують свій матеріал, враховуючи досягнення діалектичної логіки і керуючись ними, то вони, відкриваючи нові, до цих пір невивчені явища та пізнаючи повніше закономірності розвитку світу, розширюють свої горизонти і поглиблюють предмет цієї науки.

Проілюструємо сказане, аналізуючи розвиток таких наук, як фізіологія вищої нервової діяльності і мовознавство.

Відомо, що вітчизняна фізіологія, досягнення якої пов'язані з такими великими іменами російської та зарубіжної науки,

як І. М. Сеченов і І. П. Павлов, досягли блискучих успіхів саме тому, що наука, яка стоїть на позиціях матеріалізму і діалектики, не знає меж у своєму розвитку.

Категорії фізіології діалектично виявляють взаємозв'язок явищ вищої нервової діяльності. В процесі її вивчення відкриваються нові закономірності розвитку вищої нервової діяльності, знання в цій галузі фіксується системою критерії певної окремої науки.

Узагальнюючи досягнення вітчизняної фізіології, можна глибше осмислити логічні та мовотворчі процеси, які протікають в судженні і реченні. Вчення про умовно-рефлекторну діяльність як фізіологічну основу процесів судження і речення, про взаємозв'язок і взаємодію сигнальних систем дійсності як природничонаукове обґрунтування проблем єдності і суперечливого взаємозв'язку ступенів процесу пізнання (чуттєвого і логічного), про гальмування і збудження як процесів, що являють собою фізіологічну основу руху думки в її протилежностях (знання і незнання, зіткнення суджень, що суперечать одне одному і т. д.), вчення про динамічну стереотипію вищої нервової діяльності як фізіологічне явище, що певним чином пояснює матеріальні основи руху процесів мислення і мовотворення, процеси становлення та розвитку їх конкретних форм, врешті вчення про фізіологічне диференціювання, інтегрування та індукцію як конкретне природничонаукове пояснення діяльності того матеріального субстрата, який в певному розумінні безпосередньо породжує явища логічного аналізу і синтезу, індукції та дедукції,— всі ці питання треба вирішувати з позицій матеріалістичної діалектики, що, в свою чергу, сприяє більш глибокому розумінню процесів абстракції і мовотворення.

Звернемося ще раз до мовознавства і на дослідженні такого явища, як граничність, покажемо, як застосування принципів діалектичної логіки сприяють розвитку окремої науки.

До даного часу лінгвістичні дослідження будувалися переважно на основі вивчення внутрішніх закономірностей самої мови. Це створювало певну обмеженість у вивченні і трактуванні мови, бо деякі лінгвісти, іноді не бачили тих дійсних, об'єктивних відношень, які відбиваються мовою, часто або абсолютизували окремі мовні явища, або, коли й виходили за їх межі, то лише в плані суб'єктивного аналізу мови (наприклад, психологічні та соціологічні школи).

Однак питання про те, як у своїх внутрішніх відношеннях мова відбиває дійсність, а саме: як мовні категорії в їх, здавалося б, спонтанному розвитку все ж обумовлюються зовнішнім світом, давно цікавить науку. Це одночасно і філософська і лінгвістична проблема.

У даному розділі автори ставлять перед собою завдання: розглянути, як у видограничних відношеннях дієслова відби-

ваються відношення об'єктивної дійсності, зокрема просторово-часові відношення, тобто в розділі досліджується взаємозв'язок таких філософських і лінгвістичних категорій, як **граничність, простір і час**.

Багато сучасних лінгвістів вважають, що недоконаний вид дієслівної дії не вказує на його границю, а доконаному виду властиве поняття границі. Акад. В. В. Виноградов з цього приводу писав, що основною функцією доконаного виду є обмеження або усунення уявлення про тривалість дії, зосередження уваги на одному з моментів процесу як його границі. Позначення дії в ході її, дії, яка не скована думкою про границю в цілому, і є основним загальним значенням недоконаного виду [3, 498].

Однак ми вважаємо, що поняття границі характеризує не тільки дієслова доконаного, але й дієслова недоконаного виду. Як буде показано нижче на конкретному матеріалі, видограничні відношення специфічними засобами мови виражають просторово-часові зв'язки дійсності. Тому значення границі повинно виступати як загальна характеристика дієслова, бо всяка дія суб'єкта неминуче протікає в просторі і часі, а останні, будучи формами буття матерії, у своєму конкретному вираженні відносно до речей обмежують дієслівну дію за допомогою таких мовних засобів, як вид і граничність (як відомо, простір і час, виступаючи об'єктивними формами буття матерії, безмежні відносно до матерії взагалі, однак, характеризуючи речі конкретно, відображені в їх відношеннях у мові, простір і час виступають як обмежувачі, бо всяка конкретна річ може бути виміряна в просторових і часових зв'язках).

Отже, граничність є загальна характеристика дієслівної дії, що обмежує її в часі і просторі.

Однак це обмеження різне за характером. Лексико-граматична форма безграничних дієслів не дає лише конкретної просторово-часової характеристики дії, але ця ж форма, що виступає в синтаксичних відношеннях, безумовно визначає дієслівну дію в просторі і часі, але визначає її взагалі, не конкретно. Ті відношення, в яких виступає дієслово в контексті, поєднуючись з просторово-часовими обмежувачами, і дають йому загальну характеристику граничності.

Перш ніж перейти до більш уважного розгляду даного питання, проаналізуємо ряд положень.

У цьому плані в російській та українській мовах виділяють дві групи префіксів: ті префікси, які втратили своє реальне значення (до них належать префікси *с-, по-, на-* та ін.), і префікси, що зберігають лексичне значення: *воз-, раз-, до-, из-* та ін. Ці групи префіксів розрізняються між собою як лексично, так і за характером вказівки на границю. Візьмемо, наприклад, дієслово *идти* з префіксами *в-, от-, об-, по-* та ін. Саме дієслово не вказує на початкову чи кінцеву точки розвитку своєї дії, то-

му останнє мислиться як таке, що розвивається без вказівки конкретної границі в часі і просторі. В дієсловах же з префіксом *в-* (*войти, входит*), який має лексичне значення, дія мислиться як просторово направлена. Ці дієслова відбивають також рух предмета, в результаті якого предмет так змінює своє просторове положення відносно іншого предмета, щоб опинитися всередині останнього, що і є границею визначеної даним дієсловом дії, в дієсловах ніби вказується кінцева точка, в напрямку до якої повинна розвиватись дія. Так само в дієсловах *отойти* и *отходить* префікс *от-* вказує на рух від якоїсь точки. Границя — певна віддаленість від неї. Дієслова *обходить* — *обойти*, як і дієслова, розглянуті вище, означають не рух взагалі, а рух конкретизований, саме по колу, тобто обмежений в просторі граничний рух. Границя буде, очевидно, досягнута тоді, коли коло замкнеться. Дія ж, яка виражена, даними дієсловами, спрямована до досягнення цієї замкнутості або до того, що предмет, який заважає руху, буде обійдений.

Ступінь граматичності префіксів, як говорилося вище, є різноманітним. В дієслові *пойти* конкретна границя менш відчутна, ніж, наприклад, в дієсловах *«входить»*, *«обходить»* і т. д., бо префікс *по-* втратив своє реальне значення. Дія дієслова *пойти* границею буде не якась більш чи менш конкретна риса, а сам перехід до нового стану порівняно з тим станом, який виражається дієсловом *идти*. Префікс надає дієслову лише абстрагованого значення граничності — те загальне, що властиве всім префіксам, незалежно від їх конкретної семантики.

Однак слід вказати, що в мові дуже поширені дієслова, лексико-граматична форма яких безпосередньо не виражає граничності (наприклад, дієслова *ехать, делать*). Але навіть те положення, що саме дієслово позбавлене лексико-граматичних засобів вираження граничності, не дає нам підстави твердити, що воно взагалі позбавлене граничної характеристики дії як такої. В цьому випадку дієслово стає граничним через ті синтаксичні відношення, в яких воно виступає в реченні. Наприклад, у реченнях *«Он быстро ехал»*, *«Они едут в город»*, *«Мы ехали лесом в полдень»* дієслово *ехать*, будучи неграничним за своєю формою, набуває граничної характеристики через зв'язок з іншими словами. Так, в реченні *«Он быстро ехал»* обставина способу дії, *«быстро»* показує, що відбувається в певний час просторове переміщення суб'єкта, таким чином, змінюється його просторове положення відносно до інших предметів.

Подібне поєднання відповідно обмежує дієслово, надаючи йому загального значення граматичності. В реченні *«Они едут в город»* обставина місця обмежує дію відповідним напрямком та місцем його завершення, тобто надає дієслову характеру граничності. Аналогічно в третьому реченні *«Мы ехали лесом в*

полдень» слово «лесом» виступає в ролі просторового обмежувача дієслова.

Проте синтаксичні зв'язки, в які вступає дієслово в реченні, дають не тільки просторове обмеження, але й обмеження в часі. Цілком очевидно, що часове співвідношення дії щодо оточуючих предметів виражається морфологічною формою самого дієслова як предиката речення: *ехали, едут, будут ехать*.

Крім цього, предикативна група в цілому (тобто присудок з словами, що до нього відносяться), розчленовуючись в собі, надає дієслову ще більш конкретної граничності дії як у просторі, так і в часі. В реченні *«Он ехал быстро»* обставина способу дії «*быстро*» розкриває часові зв'язки між предметами, що рухаються, і тими, що його оточують. А в реченні *«Они едут в город»* обставини місця поряд з просторовим обмеженням привносить у дію і часову обмеженість в тому розумінні, що завершеність стане можливою, співпадаючи з відповідною просторовою завершеністю, а саме: прибуття до міста мислиться врешті як завершеність дії і в просторі і в часі.

Таким чином, вживаючи термін «неграничні дієслова», ми мислимо цю неграничність лише як відносну: дієслово, що не виражає граничної дії своєю формою, потенціально є граничним, бо в мові воно набуває просторової і часової обмеженості.

Мова — суспільне явище. Вона нерозривно пов'язана з виробничою діяльністю людей. Певна річ, що відношення речей мова подає і через призму суспільних відносин та інтересів. Індивідуальне в ній виступає як специфічно виражене суспільне.

Видограничні дієслівні відношення також виступають в мові як зв'язки, що виражають суспільні відносини, і це, очевидно, настільки широке явище, що воно охоплює всі випадки вираження виду і граничності в мові. Це стає зрозумілим лише тоді, коли мова і її явища аналізуються широко: з урахуванням всіх відношень, які є в мові. Зрозуміти видо-граничні відношення як вираження суспільних відносин можна тільки тоді, коли форми, які вивчаються, брати у всій системі мови, в її синтаксичних відношеннях. Дійсно, коли взяти окремо дієслово «*сделать*» і почати аналізувати його поза синтаксичними зв'язками, то, розглядаючи питання взаємовідношення, допустимо, граничності і доступності границі, ми можемо дати відносний, звичайно, висновок, що досягнення і граничність дії ніби зливаються в дієслові воедино, їх ніби не можна розчленити. І цей висновок буде правильний, але не абсолютно, а відносно: він правильний лише у відношенні даної граматичної форми, що взята поза зв'язком з іншими граматичними формами.

Однак як тільки розширити горизонти нашого погляду і взяти дане дієслово в такій синтаксичній формі, як речення (наприклад, в реченні *«Он сделал работу быстро»*), то становище змінюється: граничність відокремлюється від досягнення, ви-

ражаючись пояснювальним словом «**быстро**», яке конкретизує границю дії в її часових відношеннях. Звичайно, саме досягнення теж якось конкретизується цим словом у часі. Але це питання, тобто питання про членування досягнення і границі, стане зрозумілішим, якщо ми розглянемо явища, які вивчаємо, ще в більш широкому плані і проаналізуємо дієслово «**сделать**», що виступає в реченні «*Он сделал работу быстро*», не в системі тільки цього речення, а в системі речень, тобто в контексті мови.

Проаналізуємо з цією метою одне з висловлювань, що було на зборах: «Партійна організація доручила т. Іванову певну роботу, і він зробив її добре і швидко. Цим самим т. Іванов активно сприяв вирішенню невідкладних завдань розвитку нашої промисловості. Щоправда, перед т. Івановим не стояло завдання такого негайного вирішення, він міг би зірватися. Але т. Іванов із властивою йому партійною відповідальністю підійшов до свого доручення і зумів не тільки добитись його виконання, але й зробив це якнайскоріше».

Із аналізу цього уривку стає зрозуміло, що досягнення і граничність дії дієслова «**зробити**» виражають не просто природні відносини людей, а відбивають їх через призму суспільної діяльності людей, тому вони передають певні суспільні відношення речей: досягнення даної дії (виконання т. Івановим певної роботи) виражає не тільки її завершення (об'єктивний бік питання), але і ставлення людей до цього завершення (суб'єктивний його бік), граничність також виражає не тільки об'єктивні просторово-часові відношення, але й суб'єктивне сприймання їх людьми, що діють в певних конкретно-історичних умовах.

Зробити швидко, з точки зору інтересів людей,— добре, зробити повільно — погано. Але незалежно від того, як виконана робота, дані слова, що характеризують дію, є обмежувачами цієї дії, тобто просторово-часові відношення сприймаються в процесі діяльності людей через їх суспільні відносини. Останні в такій же мірі, як і просторово-часові відношення, надають дієслову граничної характеристики.

Але ми сприймаємо характеристику граничності, що вноситься просторово-часовими відношеннями і суспільними відносинами, як щось єдине. В мовному контексті досягається синтез цих відношень. Синтез, що відображається мовою, надає дієслову певного змісту, відокремленого від конкретного значення кожного обмежувача. Цей зміст і складає загальну характеристику граничності.

Отже, граничність як дієслівна категорія абстрагується від окремого лексичного та синтаксичного значення не лише дієслова, але й слів, що виступають як конкретизатори просторових, часових відношень та суспільних відносин. Слід відмітити, що це виділення і синтезування досягається в мові одночасно, ви-

ражаючись певними мовними засобами. Інакше кажучи, проведений нами аналіз і синтез засобів, що служать для вираження граничності, є лише теоретичне висвітлення того аналізу і синтезу, які мають місце в самій мові.

У такому випадку категорії досягнення і граничності перестають бути лише специфічними мовними категоріями, що живуть самостійною життєдіяльністю мови. Вони стають також виразниками суспільних відносин людей і відношень речей. І даний підхід до їх пояснення і є, на наш погляд, науковою методологією вивчення мови, бо він поєднує те, що, на жаль, до цього часу ні мовознавцями, ні філософами в достатній мірі поєднано не було: мова і об'єктивна дійсність.

Цей підхід розкриває об'єктивні джерела розвитку мови, показуючи необхідність вивчення кожної конкретної форми її прояву як відображення дійсності в її ж конкретних відношеннях.

У свою чергу, контекст мови показує, що досягнення і граничність дієслова зробити не тільки розчленовуються, але й, підпорядковуючись вирішенню певних практичних завдань, можуть протиставлятися один одному. Виконання роботи — досягнення дії — в певному значенні протиставляється швидкості — граничності дії в конкретному часовому вираженні.

При вивченні видограматичних відношень дієслова важливо звернути увагу також на ті принципи, за допомогою яких відбувається це вивчення.

Особливості мови, що виступають на перший погляд як щось властиве мові іманентно, перестають бути як такі і знаходять своє пояснення в природних чи суспільних відносинах.

Філософські категорії простору і часу дають можливість осмислити видограничні відношення дієслів як конкретне вираження засобами пізнання і спілкування тих відношень дійсності, які в практичній діяльності людей відіграють ту чи іншу роль.

Але, якщо це так, то дослідження мови і її різноманітних сторін перестає бути, як писали К. Маркс і Ф. Енгельс, дослідженням особливого царства, царства, де немає місця для дійсного життя [1, 449]. Факти мови пов'язуються зі світом природних і суспільних відносин, вони їх відбивають подібно до того, як вид і граничність відбивають суб'єкт в його дії, конкретизованої певними просторово-часовими відношеннями.

Отже, застосування положень діалектичної логіки при вивченні такого конкретного явища, як граничність, дозволило, по-перше, побачити в граничності відображення просторово-часових і суспільних відносин дійсності; по-друге, розширити і поглибити наше знання про граничність, бо остання виявилась властивою не тільки дієсловам доконаного виду, але й дієслову взагалі.

На цьому конкретному прикладі ми бачимо, наскільки плодотворним і перспективним є здійснення органічного зв'язку між логікою діалектичною і логікою окремих наук, ідея сукупного розвитку категорій філософських і категорій окремих наук.

Краткое содержание

В статье на основе анализа развития логики, языкознания, математики и физиологии исследуется проблема «логика общая и логика частных наук» и ее специфическое проявление во взаимосвязи категорий, философских и частных наук.

ЛІТЕРАТУРА

1. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 3.
2. В. І. Ленін. Твори, т. 38.
3. В. В. Виноградов. Русский язык. М., 1947.
4. А. Л. Субботин. Математическая логика — ступень в развитии формальной логики. — «Вопросы философии», 1960, № 9.
5. В. П. Тугаринов. Соотношение категорий диалектического материализма. Л., 1956.

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ СИЛИ МОЛОДІ — ОСНОВНА ВИМОГА ПОЛІТИКИ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (На матеріалах НДР)

Розвинена суспільна система соціалізму, обґрунтована на VII з'їзді СЕПН, ставить високі вимоги до знань і можливостей молодого покоління, а також до його бойової готовності. Перед молоддю стоїть завдання в тісному зв'язку з робітничим класом завершити побудову соціалізму в НДР і оволодіти науково-технічною революцією.

У своїй привітальній промові на VIII з'їзді Спілки вільної німецької молоді В. Ульбріхт сказав: «Від розвитку молодих людей, від їх соціалістичної свідомості і від розвитку їх талантів і можливостей будуть залежати темпи сучасного розвитку і майбутнє соціалізму в Німеччині»¹.

Науково-технічна революція починається у державах з найбільш розвиненим рівнем продуктивних сил. Вона прогресивно охоплює у другій половині ХХ ст. галузі виробництва всіх країн і проникає, крім цього, у всі інші важливі суспільні сфери. Цим вона утворює істотну основу переходу від капіталізму до соціалізму.

При утворенні розвиненої суспільної системи соціалізму в НДР науково-технічна революція об'єднується з соціалістичним перетворенням в єдиний загальний процес дальшого розвитку економіки, соціалістичної демократії, політики, виховання, культури й ідеології. При соціалістичному суспільному ладі є всі можливості для того, щоб під керівництвом партії робітничого класу свідомо провести науково-технічну і культурну революції на благо народу. Зокрема, науково-технічна революція в умовах завершення побудови соціалізму, характеризується такими, пов'язаними одна з одною, особливостями:

— переходом до автоматизованих виробничих інструментів і виробничого обладнання, які утворюють нову матеріально-технічну основу виробництва;

— сучасні виробничі процеси зв'язані з науковими дослідженнями, а також з безпосереднім технічним впровадженням

¹ W. Ulbricht, Großbotschaft an das VIII. Parlament der Freien Deutschen Jugend.— «Neues Deutschland» vom 12. Mai 1967, S. 1.

наукових знань (процес перетворення науки в безпосередню виробничу силу);

— пліч-о-пліч з автоматизацією виробництва і з новими виробничими функціями науки відбувається хімізація і електрифікація виробництва, а також мирне використання атомної енергії;

— в організації виробництва на місці емпіричних принципів з'являються наукові положення;

— важливі зміни відбуваються в положенні людини в системі виробничих відносин і характеру її роботи. Завдяки автоматизації, людина витісняється із тієї частини виробничого процесу, де виготовляється готовий продукт. Вона все більше виконує інженерно-технічні виробничі функції. Частка і значення розумової праці буде зростати. Людська праця переміщується поступово з виробництва на наукове дослідження, розвиток, конструювання, програмування, на економічну організацію і керівництво виробництвом, а також на ремонтування.

На передній план все більш виступають в зв'язку з цим впровадження наукових знань і вміння продуктивно і оптимально використовувати ці знання.

Ці широкі і глибокі якісні зміни продуктивних сил, які потребують постійного удосконалення соціалістичних виробничих відношень, містять в собі важливі завдання, що спонукають молоде покоління до високих досягнень. Науково-технічна революція як частина процесу переходу від капіталізму до соціалізму стала основним предметом сучасних дискусій. Молоде покоління може виконувати свою функцію як рушійну творчу силу, коли воно своїми думками, вчинками і особистим прагненням відповідатиме вимогам розвиненої суспільної соціалістичної системи в умовах науково-технічної революції.

Основне завдання соціалістичної молодіжної політики при утворенні розвиненої суспільної системи в НДР полягає в тому, щоб виховувати з юнаків і дівчат молодих спеціалістів, володіючих класовою свідомістю, які шляхом упровадження науки і техніки братимуть активну участь в завершенні побудови соціалізму. В рішенні Державної ради НДР «Молодь і соціалізм» було підкреслено: «Соціалістична молодіжна політика означає сьогодні — так організувати виховання і самовиховання молоді, щоб вона об'єднала самостійні міркування і творчу працю за соціалізм з любов'ю до своєї соціалістичної Вітчизни, щоб кріпила і захищала нашу суверенну соціалістичну Німецьку Демократичну Республіку, серцем і розумом була віддана дружбі з Радянським Союзом і пролетарському інтернаціоналізму»¹.

¹ Beschluß des Staatsrates der Deutschen Demokratischen Republik «Jugend und Sozialismus» vom 31.3.1967, GBl. I/1967, S. 32.

Політика соціалістичної держави щодо молоді спрямована разом з тим на формування людей, які будуть жити у третьому тисячоріччі. Вона повинна сформувати людей, що в рівній мірі є виробниками і творцями суспільних процесів. Цим повинно бути досягнуто все більшого вживання молодих спеціалістів у роль творців суспільних відносин.

Суть соціалістичного суспільства не в увіковіченні існуючого положення соціальних відношень, а якраз в їх постійному перетворенні. Завдяки цій основній якості соціалізму, яка стає реальністю, в НДР утворюються також якісно нові умови для праці молоді.

Отже, основний принцип соціалістичної політики щодо молоді при утворенні розвиненої суспільної системи соціалізму полягає в тому, щоб надати молоді більшої відповідальності у вирішенні перспективних завдань у всіх галузях. Таким чином, вона зможе пізнати і оволодіти суспільною системою соціалізму у всій її складності.

«Відношення нашої партії до молоді було визначене неохитним марксистсько-ленінським положенням: почувати повне довір'я до молоді і прищеплювати їй високу відповідальність»¹.

У зв'язку з цим перед усіма державними і господарськими органами, а також перед суспільними організаціями стоять завдання, які невіддільно зв'язані з «Законом про участь молоді НДР в боротьбі за всеохоплююче будівництво соціалізму і всебічну вимогу їх ініціативи в керівництві народним господарством на виробництві, у школі, культурі і спорті»². Завдання науково-технічної революції можуть бути здійсненими лише за допомогою напруженої праці молоді, її впевненості в досягненні наукових і технічних новин, її сміливості при вступі на нові шляхи техніки, науки і культури. Радісно відмітити те, що вже дуже багато державних керівників і економічних діячів зрозуміли, що великі завдання розвитку можливо вирішити лише при залученні молоді до відповідальних посад.

Участь молоді у вирішенні важливих завдань нашого економічного, політичного і культурного життя заставляє молоде покоління самостійно мислити і діяти, втягує молодь як майбутнє нації і творця соціалістичного суспільства в спільну діяльність соціалістичної держави. Таким чином, ми здійснюємо ще сформульоване Леніним положення: молодь може вивчати комунізм лише, тоді, коли вона поєднує кожний крок свого навчання, виховання, освіти з боротьбою пролетаріату і трудящих. Виховання свідомості — основне питання здійснення закону про молодь, основне питання дальшого розвитку нашої соціалістичної демократії.

¹ W. Ulbricht, Grußbotschaft an das VIII. Parlament der Freien Deutschen Jugend, a. a. D., S. 3.

² Далі цей закон буде називатися «Закон про молодь». НДР.

Чим більше здійснюється основний принцип політики відносно молоді, тим сильніше відчувається особисте прагнення молодих людей до вирішення відповідальних завдань і до досягнення при цьому видатних досягнень. Про все це виразно свідчать виставки, влаштовані під час VIII з'їзду спілки молоді, експонати ярмарок майстрів затрашнього дня, результати зустрічей молодих спеціалістів, видатна ініціатива молодіжних бригад і окремих представників молоді. Більшість молодих людей у нашій країні прагне впроваджувати нове і брати на себе відповідальність за результати цього нового.

При конкретизації основного принципу соціалістичної політики щодо молоді СЕПН були розроблені як творчий вклад в марксистську політику такі принципи соціалістичного виховання і освіти молодого покоління:

- розвивати самостійне мислення і діяльність молоді у всіх галузях суспільного життя і по-товариському підтримувати її при подоланні труднощів;

- постійно доручати молоді відповідно її знанням і можливостям високу відповідальність на роботі, у навчанні і дослідженні і підготувлювати їх свідомість для соціалістичної суспільної праці;

- здійснювати активне залучення молоді до керівництва державою і народним господарством;

- допомагати молоді в створенні цілкового і змістовного духовного, культурного і спортивного життя;

- підтримувати відношення між юнаками і дівчатами, а також між старими і молодими на основі взаємоповаги і закону рівноправності.

Викладені цілі й принципи показують послідовність соціалістичної політики відносно молоді, що направлена на зростаючий вплив молодого покоління в формуванні суспільно-політичного життя теперішньої епохи.

Зростаюча участь молоді в сучасному суспільно-політичному процесі є формою зростаючого впливу народних мас на суспільне життя в сучасну епоху. Молодь не є особливою, самостійною верствою суспільства, як це стверджують деякі буржуазні філософи. Молоде підростаюче покоління є насамперед віковою групою розділеного на класи населення. Але соціалістична молодіжна політика у НДР виходить одночасно з того, що молоде покоління в багатьох відношеннях являє собою специфічну частину народу. Сьогоднішні юнаки та дівчата будуть за законами життя творцями наступних 50-х років, які визнають далі життя людини на землі. Виростаюче в наш час покоління мусить бути спроможним перетворити в життя закони розвитку сучасної епохи, беручи участь в боротьбі за вирішення завдань, поставлених на порядок денний суспільним розвитком в їх країнах. Тут велике значення мають властивості

молоді, її порив, її схильність до революційної романтики, її багатство почуттів і віра в свої власні сили. Успіхи молоді в боротьбі за суспільний прогрес являє собою наймогутнішу силу, найважливішу передумову для того, щоб молодь змогла далі провести справу попереднього покоління.

Найважливішою ділянкою діяльності молоді є праця, участь молоді в розвитку матеріального виробництва. В теперішній час мова йде головним чином не тільки про участь молоді у вирішальних ділянках виробництва, а насамперед в оволодінні здібностями бездоганно вирішувати державні і господарські проблеми, в оволодінні політичними і соціальними зв'язками. Молодіжні колективи являють собою для соціалістичного суспільства характерні форми наближення молодого покоління до володіння суспільними відносинами. На 1 січня 1966 р. тільки в промисловості НДР було 10 201 молодіжна бригада з 109 049, а загальне число молоді (від 14 до 25 років) у всій країні — 2 628 235 чоловік. У цих молодіжних колективах втілюється основне положення соціалістичного суспільства: колективне існування робітників як однієї з найважливіших зовнішніх умов всебічного розвитку особи.

Соціалістичними молодіжними колективами в усіх галузях народного господарства є школи соціалістичної праці, навчання і життя. В них здобуває кожен повагу до досягнень інших, добрі діяння об'єднаних є імпульсом і прикладом для окремих. Колективи є центром досліджень і винаходів, прагнення до найвищого науково-технічного рівня, до кращих виробничих результатів, до боротьби за зразкову робітничу дисципліну і за кращу організацію праці. Ця праця в колективі приводить до того, що молодій людині надається упевненість і самостійність в професії і загальному житті. Одночасно вони готуються до важливих подій у житті: до соціалістичної військової служби, до навчання, до відчуття великої відповідальності за вибір професії, а також при утворенні сім'ї.

Як форма соціалістичної демократії молодіжні колективи одночасно є важливим інструментом державної керуючої діяльності. Тому важливим завданням державних і господарчих керуючих органів є регулярна оцінка молодіжних колективів, досягнутого ними рівня виробництва. Принципові висновки щодо термінів і якості виконання планів обговорюються з молоддю, конкретно відзначається участь молоді у виконанні цих завдань.

Досвід показує, що завдяки передачі важливих завдань в руки молоді краще розвивається гордість за особисте досягнення. Як специфічна форма цієї передачі виправдали себе в НДР молодіжні об'єкти. Молодіжний об'єкт має передусім велике виховне значення: коли молоді доручаються важливі господарські завдання, їх вирішення спонукають молодь повністю ви-

користовувати свої духовні і морально-політичні потенції. На пропозицію VIII з'їзду Спілки вільної німецької молоді Рада Міністрів НДР передала, наприклад, Спілці як центральний молодіжний об'єкт побудову передбаченого в перспективному плані атомного підприємства. Будівництво газовиділюючого підприємства для комбінату Лейна II — спорудження вартістю в 100 мільйонів німецьких марок — було також передано молоді міста Ерфурта.

Науково-технічна революція об'єктивно вимагає ще цілеспрямованіше розвивати соціалістичну суспільну працю. Досвід показує, що корисно створювати молодіжні об'єкти там, де вирішується успіх виробництва основної продукції підприємства, де йде мова про застосування нової технології і нових продуктивних методів, де важливі проблеми вирішуються за новою технологією.

Свідоме відношення молоді до виробничого завдання виявляється в колективі. Причому, в період науково-технічної революції мова йде не просто про пробудження технічно-економічних інтересів. Науково-технічний прогрес все більше вимагає такої підготовки соціалістичної особи в молодіжних колективах, такої організації їх загальної праці, щоб молодь засвоїла революційну теорію робітничого класу, його революційний досвід.

Науково-технічна революція утворює всебічно розвиненого молодого соціалістичного громадянина, який свідомо будуватиме своє життя і соціалістичне майбутнє народу. Велика особиста самостійність, творче новаторство, висока самосвідомість і почуття честі, яскраво виражена оцінка важливості власної діяльності — це деякі основні властивості особи, які утворюють новий образ людини в дальшому розвитку науково-технічної революції. Вони, в свою чергу, в зв'язку з всебічною освітою, розвитком знань і здібностей впливають на виробництво і створюють в результаті основну продуктивну силу — людину.

Важливою формою для розвитку творчих сил молоді в період науково-технічної революції є також рух новаторів. Постійне зростання науково-технічного і економічного рівня діяльності новаторів являє собою закон розвитку сучасних продуктивних сил. Керуюча діяльність держави виходить з того, що творча діяльність молодих новаторів є єдиний процес — від постановки запланованих завдань до оптимальної реалізації вироблених шляхів рішення. Рух молодих новаторів служить розвитку творчих сил молоді, причому, розвивається їх нове мислення, спрямоване на завершення побудови соціалізму, зростає участь молоді в утворенні високоефективної структури народного господарства, в досягненні вищого науково-технічного рівня і в впровадженні сучасних методів планування і керівництва.

Ці форми розвитку творчих сил молоді показують, що існує невід'ємний зв'язок між свідомою участю в розгорнутому будівництві соціалізму і змістовним людським життям, побудованим за гуманістичними законами. Основна вимога, яка ставиться до молодого людини при соціалізмі — це глибоко розуміти і брати активну участь в побудові соціалістичного суспільства. Важливе завдання державних керівників у роботі з молодіжними колективами полягає в тому, щоб забезпечити молоді можливість науково-політичного виховання, яке являє собою важливу передумову для політико-ідеологічного загартування і відповідних йому норм поведінки.

Державні керівники на підприємствах і установах несуть особливу відповідальність за:

- Розповсюдження знань марксизму-ленізму, для того щоб молодь була спроможна зрозуміти закономірність суспільного розвитку, основні питання сучасності й актуальні політичні події.

- Виховання соціалістичного патріотизму, любові до Вітчизни і активної участі в боротьбі за побудову соціалізму.

- Виховання у молоді нетерпимості і активної боротьби проти явищ буржуазної ідеології і декаденства.

- Виховання любові до праці і навчання, до соціалістичних норм поведінки.

- Прищеплення високого почуття обов'язку по відношенню до суспільства, високих вимог до себе та інших.

- Виховання міцної дружби з Радянським Союзом та пролетарського інтернаціоналізму.

- Пояснення економічних зв'язків і закономірностей, щоб розвивати економічне мислення у молоді.

- Гарантію права участі молоді в спільному вирішенні всіх справ у всіх сферах.

- Пояснення економічно-технічних перспектив підприємства, а також галузей економіки.

- Звіти про заходи про втілення в життя ініціативи молоді.

Утворення розвинутої суспільної системи соціалізму вимагає, щоб культурний рівень молоді відповідав вимогам науково-технічної революції і суспільного розвитку. Головним завданням наступного етапу з'явиться прискорення культурної освіти тих верств робітничого класу, які стоять у перших рядах при проведенні нової економічної системи планування і керівництва, в боротьбі за науково-технічний прогрес, у комплексній раціоналізації та в русі новаторів. До них належать бригади соціалістичної праці, новатори, члени робітничих колективів і молодь, яка взяла на себе складні завдання по спорудженню молодіжних об'єктів. Досвід показує, що в молодіжних колективах уже встановилися хороші традиції соціалістичного стилю життя.

З підвищенням ідеологічно-духовного рівня багатьох молодих людей зростає також кількість факторів, які виховують соціалістичну особу і повинні враховуватись у вихованні молоді. Сюди належить особлива відповідальність керівників підприємств враховувати зростаючий естетичний інтерес молодих колективів у виробничому процесі. В новому характері праці, в її творчій функції, а також соціалістичних суспільних відносинах закладені об'єктивні умови для зростаючого почуття прекрасного в соціалістичній праці. Розвиток соціалістичної виробничої культури можливий тільки в тісному співробітництві з молоддю. Керівництво повинно знати, які турботи хвилюють трудящих взагалі і особливо молодь. Зручним методом ознайомлення з цією проблемою залишається опитування. Так, наприклад, в 1965 р. було опитано 1750 індустріальних робітників із сфер металургії, машинобудування, електротехніки і електроніки. 63% робітників надзвичайно подобається їх робота, 32% задоволені своєю працею і лише 4% незадоволені нею або виконують її з небажанням. Наслідки досліджень показали одночасно, як тісно пов'язані радість від праці і естетичні почуття трудящих. Чимало робітників незадоволені санітарними умовами, чистотою та порядком, оформленням робочих місць.

Виробнича культура є складовою частиною виробничих і життєвих умов молодіжних колективів, а також всієї молоді. З цього твердження випливає, що заходи для покращення виробничої культури приводять до розвитку особи лише в тісному співробітництві з рішенням завдань в економічній і політико-ідеологічній галузях.

Важливим фактором для виховання особи соціалістичного робітника є професійна гордість, моральне відношення до професії. Відношення кожної молодої людини до своєї професійної діяльності — враховуючи, що виховання в праці є основа соціалістичного виховання — є важливим моментом для розвитку соціалістичної свідомості.

Процес утворення професійної честі починається безпосередньо після вибору професії. 15,4% населення НДР — молодь. 16,4% всіх працюючих — учні. В окремих галузях і сферах суспільного життя число учнів складає: промисловість — 18,5%, виробниче ремесло — 14,7%, будівництво — 23,8%, сільське, лісове та водне господарство — 10,1%, транспорт — 16,5%, пошта і зв'язок — 15,2%, торгівля — 15,6%, інші сфери — 16,8%.

Ці учні в найрізноманітніших галузях народного господарства під час професійного виховання вперше усвідомлюють значення професійної гордості. Після закінчення навчання професійна гордість мусить знайти своє відображення у виробничій діяльності. Коли спеціаліст сприймає свою професію як покликання, коли практична діяльність і мотив діяльності збігають-

ся — це і є вираз соціалістичної професійної гордості. Горде почуття бути спеціалістом НДР діє на особу молодого людини і через нього на колектив, в якому він працює.

Досліди показують далі, що морально-культурний рівень молоді стає все більш важливою передумовою її творчої активності у праці і в участі в керівництві державою і господарством. У творчій суспільній праці молодіжних колективів з'являються високі духовні і культурні вимоги, змінюються життєві цілі молоді, її думки і світогляд. Одночасно розвивається почуття відповідальності молодіжного колективу за виховання окремої особи.

Важливе завдання державного керівника з цієї точки зору полягає в тому, щоб турбуватись про розвиток молоді у вільний час. Вони повинні збуджувати молодіжні колективи до цікавих заходів у вільний час. Це є сторона неподільного зв'язку між економічним і культурним розвитком. Воно не повинно відбуватись самотпливом. Причому, треба виходити з того, що у молодіжних колективах розвиваються цікаві форми спільного життя, виховання і проведення вільного часу, які все більш впливають на інтереси і нахили окремих юнаків і формують їх. Великі підприємства повинні споруджувати будинки відпочинку і палаткові містечка тільки для молоді. Тут можна разом з відпочинком в невимушеній формі впливати на дальший розвиток молодіжних бригад, організовувати вечори відпочинку з участю керівників відповідної господарської галузі, спеціальні доповіді, показувати короткометражні фільми про нові досягнення, а також спортивні ігри й інші форми розваг. Більшість господарських об'єднань і великих підприємств мають добрі зв'язки з спорідненими підприємствами в дружніх соціалістичних країнах. Вони повинні влаштовувати обмін молодіжними колективами.

Важливий аспект розвитку творчих сил молоді втілюється в активній участі молоді у соціалістичній демократії. Маркс і Енгельс писали, що масовий розвиток людської свідомості може відбуватись тільки у політичному русі. Ця закономірність знаходить свій вираз в розвитку соціалістичної демократії. Розвиток соціалістичної демократії є умова і складова частина опанування процесом науково-технічної революції. Соціалістичний демократизм є єдиною формою організації суспільного життя, яка відповідає вимогам науково-технічної революції.

При утворенні розвиненої суспільної системи соціалізму необхідно, щоб молодь опанувала всю різноманітність можливостей державної керівної діяльності, чи це у виробничих нарадах, в дискусіях по обговоренню планів, у співробітництві суспільних рад при об'єднаних народних підприємствах, а також у постійних комісіях народних представників або у комітетах Національного фронту. Якраз завдяки співробітництву у

таких суспільних органах молодь найясніше усвідомлює на основі свого власного досвіду, в чому суть соціалістичної демократії, науково-технічної революції і комплексної соціалістичної раціоналізації.

Співробітництво молоді у цьому процесі характеризують такі дані. Наприклад, на 30 вересня 1959 р. 8—7% всіх керівників підприємств, 13,5% всіх старших бухгалтерів, 34,5% всіх технічних і 25% всіх комерційних директорів була молодь віком до 35 років. Таким чином, оволодіння науково-технічними знаннями в НДР стало безпосереднім практичним шляхом формування молоді людини.

Розвиток творчих сил молоді є яскравим виразом того, як партія робітничого класу втілює в життя марксистсько-ленінську концепцію керівництва суспільством (що спрямовано на розвиток індивідуальних сил і здібностей молоді), як вона підтримує відповідну програму технічного розвитку, розвитку економічної системи, освіти, культури і т. д. Основою для розвитку молодіжних колективів є науково обґрунтований світогляд, оптимістичне розуміння життя і моралі, яка критично вбирає в себе революційні традиції минулого.

Дослідження виховання особи в молодіжних колективах показує, що марксизм-ленінізм постійно орієнтує формування людини на конкретну суспільну ситуацію і на динаміку історичного розвитку. Важливим фактором марксистсько-ленінського світогляду є прогностична концепція розвитку людського життя, яка виходить із наукових перспектив і відповідних перспектив розвитку людської свідомості.

Краткое содержание

В статье социологов Юргена Бехера и Пауля Фридриха (университет им. К. Маркса, г. Лейпциг, ГДР) исследуется вопрос о возрастающей роли творческой активности молодежи в условиях современной научно-технической революции. Авторы раскрывают основные особенности современной научно-технической революции, участие молодежи в экономической, политической и культурной жизни страны, а также излагают принципы политики СЕПГ по отношению к молодежи и ее роли в строительстве социализма.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Науково-технічна революція в умовах соціалізму та комунізму, а також природничі науки та техніка, які бурхливо розвиваються, підвищують владу людини над природою. Технічна революція в зростаючій мірі потребує висококваліфікованих спеціалістів в галузі техніки, природознавства та математики, які брали б участь в плануванні техніки, її удосконаленні, могли її програмувати та підтримувати в доброму стані. А тому необхідно повсякчасно підвищувати загальний і культурно-технічний рівень підростаючого покоління.

В зв'язку з цим в художньо-естетичній сфері виникають важливі завдання розвитку виробничої культури (на яких ми нижче зупинимось докладніше), пов'язані з доведенням до свідомості людей виробничо-естетичних знань.

Науково-технічна революція потребує передового світогляду, високого морального рівня особи, дальшого розвитку соціалістичної свідомості всіх громадян, особливо молодого покоління, яке повинне розв'язати ці завдання. При цьому слід врахувати деякі особливості розвитку свідомості цього покоління.

Науково-технічна революція переживає не тільки безпосередньо класові антагоністичні протиріччя в суспільстві, але й живе в суспільстві, розвиток якого характеризується наявністю та розв'язанням неантагоністичних протиріч. Для того щоб ці неантагоністичні протиріччя соціалістичного суспільства не тільки глибоко усвідомити, але й емоційно пережити їх, найважливішими завданнями теоретичних досліджень повинні бути практичні виховні заходи для виховання соціалістичної свідомості особи підростаючого покоління (причому, зрозуміло, що конкретні національні історичні умови кожної соціалістичної країни весь час змінюються).

Характер праці докорінно змінюється в умовах науково-технічної революції. З'являється все більше можливостей звільняти людину від тяжкої фізичної і нетворчої розумової праці та підвищувати елемент творчості в різній професійній діяльності. Розвиток індивідуальних здібностей підростаючого покоління

до творчості та творчої діяльності, можна з впевненістю сказати, набуває великого значення.

І, нарешті, науково-технічна революція при соціалізмі та комунізмі проводиться для блага людини. Досягнута в науково-технічній революції висока продуктивність праці дозволяє значно скоротити робочий час і збільшити вільний час, який К. Маркс назвав майбутньою мірою суспільного багатства. Якщо пов'язати форми проведення вільного часу з людською діяльністю взагалі, виховання особи з розвагами, культуру з активним відпочинком, то їх значення швидко зростатиме.

Завдання ідеологічного та культурного виховання молодшої людини дуже великі і їх не можна розв'язати, не використовуючи всіх засобів виховання особи.

Користуються успіхом статті, які відносяться до першої сфери і підходять до проблем з психологічної точки зору, чи пов'язані з нею.

В другій сфері з успіхом займаються дослідженнями вчені, більшість яких, виходячи з позицій загальної естетики, піднімають питання виховання світогляду та культури особи. При цьому слід мати на увазі дійсні об'єми дослідження впливу мистецтва на виховання особи, духовного світу людини, особливо молоді, як в психологічному, так і в естетичному аспектах, враховуючи діалектичний зв'язок між ними. Одні лише психологічні дослідження відповідних процесів можуть призвести до поверхового психологізму, а естетико-теоретичні дослідження загальної дії на світогляд людини приводять включно до загальних висновків.

Всі можливі статті з питання відносно простих елементів виховання особи естетично-художніми засобами приймають до уваги:

1. Здатність надавати естетичну форму навколишньому середовищу взагалі і творам мистецтва зокрема, яка вдосконалює людський розум, культивує, диференціює здатність сприймання зору і слуху, людську силу, уявлення. Безперечно, тут мова йде про суб'єктивну здатність і якість, які відіграють велику роль не тільки при насолоді прекрасним, а й при тих формах людської діяльності, які могли б досягти великого рівня у вік науково-технічної революції, в складних фізичних функціях і психологічних реакціях при конструюванні, спостереженні і керуванні найсучаснішою технікою.

2. Конкретне, ідеологічно обумовлене заняття людини — перетворювати навколишній світ, удосконалювати свій смак і, нарешті, досягти найвищого почуття цього смаку — конкретно естетично-емоціонального підтвердження або заперечення життєвих явищ, як прекрасного або спотвореного.

Ці підтвердження або заперечення мають, як відомо, дуже велике значення не тільки в економічному виробництві, а й в

політико-соціальному житті людини, вони дійсно впливають своєю точкою зору на життєві явища і закликають до дії.

Питання про те, чи має значення смак особи у вік науково-технічної революції, чи ні, пов'язане з тим, чи набуває великого значення емоційна сторона в житті людини 2000-го року чи ні: так як одні знання, майже одні, завдяки своєму великому обсягу, зможуть дати можливість достатньо і повністю керувати громадсько-суспільною діяльністю людини.

Ми можемо, спираючись на знання психології і зокрема соціальної психології, з певністю припустити, що велика сила людини над природою і її суспільні відносини придбані завдяки її знанням. Вона повинна повністю розкрити всі свої можливості в громадському житті, виховувати соціально-ідеологічні почуття відповідальності перед суспільством, почуття естетичного натхнення в боротьбі за громадсько-соціальний, природничонауковий і технічний прогрес і закликати до дії для подолання труднощів при впровадженні у життя об'єктивних законів суспільного розвитку, в технічному застосуванні науково-технічних знань.

Ми повинні враховувати відповідне виховання та освіту підрастаючого покоління.

Безперечно, що продуктивна і репродуктивна художня творчість, а також рецептивне відношення до мистецтва повинні допомагати розповсюджувати такі важливі для творчої діяльності здібності, як можливість наочно думати та розвивати творчу фантазію. В дисертації «Дослідження зв'язків між мистецтвом, мораллю та природознавством», яка захищалася в інституті естетики та культури університету ім. К. Маркса в м. Лейпцігу, було встановлено цікаві факти відносно того, що ми знаходимо або можемо знайти серед всесвітньовідомих вчених-природознавців більше людей з продуктивним, репродуктивним або рецептивним активним відношенням до мистецтва, ніж серед спеціалістів, які мають природничотехнічну освіту.

Виходячи з цього, можна припустити існування певного зв'язку між культивуванням творчої здібності в сфері культури і культивуваннями здібностями особи взагалі, а також значними творчими досягненнями в природничонауковій та технічній сфері. З такого припущення випливають важливі висновки відносно розвитку і формування особи молодого покоління та небажання обмежити цими висновками суспільну функцію мистецтва в соціалістичному та комуністичному суспільстві в умовах науково-технічної революції, культивуючи творчу фантазію інженерів, техніків, вчених і т. д.

Всі автори, виходячи із загальних положень естетики або теорії мистецтва, особливу увагу приділяють всебічному впливу художньо-естетичних факторів на світогляд й ідеологію

особи, а також на соціалістичну свідомість людського колективу в цілому.

В більшості вони приходять до двох вирішальних положень. Досягнення мистецтва сприймаються людиною в залежності від її уявлень (від цільності її поглядів). Ці досягнення виходять із встановлених рамок жанрів і форм з тим, щоб як можна повніше охопити людину і її суспільні відносини, все нею створене та пізнане, все важливе для неї як в навколишньому, так і в її внутрішньому світі.

Твори мистецтва повинні явитись результатом специфічного світогляду митця і дозволяти нам бачити цей світ до деякої міри очима митця, в усій повноті життєвих явищ. В художніх творах творець повинен так виражати своє емоційне ставлення до життя та до об'єкта своєї творчості, щоб воно мало вплив на наші почуття та виробляло відповідне ставлення (відношення) до життя та його явищ.

Твори мистецтва, як наслідок художньо-естетичного продуктивного засвоєння дійсності, можуть розвивати здатність розуміти, сприймати повноту життя перш за все та індивідуальну складність людських проблем, значення індивідуального визначення особи, зміст та значення кожної людської долі в загальній структурі людських відносин. З подібними міркуваннями відносно специфічного способу науково-художнього сприймання світу (вони тут дуже скорочені, особливо для спеціаліста) пов'язані відповідні висновки відносно естетично-художніх засобів соціалістичного виховання та розвитку свідомості членів соціалістичного суспільства, особливо молоді.

Використання культурно-художніх засобів для виховання соціалістичної свідомості та особи підростаючого покоління входить у відповідну структуру естетичної культури суспільства поряд з основними сферами, які відповідають естетично-художньому вихованню.

В кожній національній культурі (в залежності від економічного базису, з яким пов'язана класова структура суспільства та політична й ідеологічна вимога класової боротьби) найбільш важливим є поява творів мистецтва на основі відповідних художніх методів, результатів яких утворюють визначену систему, яка демонструє конкретний рівень естетично-художнього засвоєння дійсності суспільством, класом, епохою і т. д. через художника (митця).

Ми можемо назвати діалектичну єдність визначених методів послідовної художньої творчості та її результатів (творів мистецтва) продуктивної сфери художньої культури суспільства. В цій сфері здійснюється переважно художньо-естетичне продуктивне засвоєння дійсності як суспільного процесу.

Особисто продуктивна художня творчість ставить певні вимоги до життєвого досвіду, світогляду та досвіду митця (воло-

діння технічною стороною художньої творчості), може служити стимулом для розширення життєвого досвіду для поглиблення світогляду і розвитку науково-технічних здібностей і навиків та є короткою характеристикою позитивного впливу на формування світогляду молоді.

Мистецька творчість як об'єктивність добутого естетичного знання світу і емоціонального відношення до нього вимагає не задовольнятися поверховими життєвими враженнями, а детально (грунтовно) пов'язувати їх одне з одним.

Поширюється безпосередньо життєвий досвід, поглиблюється споглядання світу, і розвивається в мистецькій діяльності художньо-технічна підготовленість з її уже згаданою особисто формуючою силою.

Доказом творчої сили в галузі життя буде, мабуть, просто стимулювання розвитку творчої сили, що виражається специфічно в матеріальному виробництві, політико-соціальному житті і т. д.

Маючи на увазі зростаюче значення, що набуває здібність до творчості у вік науково-технічної революції і соціальних змін, у соціалістичних і комуністичних умовах можна вимагати виховання і створення відповідних здібностей, як елемента соціалістичної загальної освіти.

Поряд з продуктивною сферою мистецької культури існує тісно пов'язана з нею репродуктивна сфера мистецького життя суспільства, у якій актори, режисери, співаки, музиканти та інші діячі мистецтва, а також трудящі-непрофесіонали у відповідних формах мистецтва (музичній, драматичній та ін.) не тільки пасивно передають, а в повному розумінні цього слова відтворюють те, що зветься після творчості, займаються і новою творчістю.

В принципі ми можемо пов'язати форми і можливості художньо-естетичного виховання підростаючого покоління, які входять в сферу художньої культури, з формами і можливостями безпосередньої художньої творчості.

Лише посередньо, але все ж таки тісно пов'язана з естетичним вихованням народу взагалі і підростаючого покоління зокрема, комунікаційна сфера мистецтва, в якій художні твори розмножуються і розповсюджуються в основному технічним способом (це те, що надруковано, записано на плівках та магнітофонних плівках, або передається по радіо чи телебаченню). Комунікаційна сфера тісно пов'язана з рецептивною сферою мистецтва, яка охоплює ті ж фізичні процеси, які відбуваються на основі технічного «сприймання» художнього твору (через придбання книг, відвідування театрів, прослуховування передач і т. ін.). При розгляданні, читанні, прослуховуванні активності і духовного спілкування з ідейно-емоціональним змістом твору

мистецтва і крізь голі прийоми передачі (комунікації) виходить назовні художній твір.

Передумовою для сприймання мистецтва як процесу духовної активності з боку глядача є суб'єктивна естетична культура, яка існує, допомагає сприймати мову мистецтва і яка пересилає естетичну інформацію (художнє формування ідей і зміст почуттів).

Про високу якість сприймання мистецтва ми можемо говорити, коли твір у вищій мірі талановитий, завдяки чому художньо формується і духовно збагачується ідейно-емоційний зміст та культивуються суб'єктивні естетичні здібності людини; з другого боку, коли ці суб'єктивні естетичні здібності сприймання мистецтва так розвинуті, що вона духовно впливається в твір мистецтва, що дає можливість перевірити якість цієї інформації на життєвому досвіді.

Питання естетично-художнього виховання поставлені і вирішені в значному обсязі в цих комунікативних та рецептивних сферах.

Основою і ядром естетично-художнього виховання є безумовно безпосередня зустріч особи з твором мистецтва.

Часто мистецтвознавці (митці) поки що нехтують і запускають навчання в школах, в той же час як високий науково-технічний та історично-конкретний виклад про час та особу митця, про характер і високі якості відповідних творів є важливим моментом художньо-естетичного виховання. Заходи цього типу для виховання надзвичайно важливі. В строгому розумінні слова, вони є науково-теоретичною вказівкою в художніх питаннях.

Оскільки, власне, художньо-естетичне виховання особи проходить в безпосередній духовній полеміці з твором мистецтва, воно має комунікативну пропозицію, як сприйняття художніх досягнень в певних передумовах. Відносно можливостей, які є для цього в соціалістичному і комуністичному суспільстві, ми можемо сказати, що науково-технічна революція проводиться не заради капіталістичного максимального прибутку, а з гуманною метою, надати трудящим якомога більше матеріальних і духовних благ. Незважаючи на великі економічні зусилля і затрати, яких вимагає науково-технічний прогрес в матеріальному виробництві, соціалістичне і комуністичне суспільство надає і зможе надати і запропонує своїм громадянам більше художніх досягнень за допомогою технічних масово-комунікативних засобів.

В комуністичному суспільстві зростаюча продуктивність праці використовуватиметься планово, з метою дати громадянам не тільки більше матеріальних і духовних благ, а й також вільного часу, тобто дати час, яким вони зможуть вільно розпоряджатися і зможуть використати для підвищення своєї освіти, для культурних бесід, для активного відпочинку. Це підвищить

можливості громадян цього суспільства сприймати твори мистецтва комунікативно. Сучасна молодь буде жити в суспільстві вірніше «вросте» в суспільство, в якому культурно-духовне життя, мистецтво і насолода мистецтвом відіграватимуть більшу роль на основі об'єктивних передумов.

На основі цих міркувань ми можемо сформулювати, що сучасне молоде покоління буде жити в суспільстві і в умовах, за яких зростатиме відносне значення культурних масово-комунікативних засобів — радіо та телебачення для передачі культурних досягнень взагалі і художніх особливо. Більшого значення, ніж до цього часу, набудуть виразники культурно-масових комунікацій друку та масове розповсюдження літературної продукції, які дають можливість радіо та телебаченню діяти з території однієї країни з певним політичним, ладом за її межі. З цього виникають специфікації загальної ідеологічної проблеми для виховання особи. Якщо ми визнаємо власний життєвий досвід людей, їх логічно-теоретичну чи художньо-естетично сформовану ідеологічно-суспільну «інтерпретацію» як суттєві фактори, які визначають виховання особи та свідомого відношення людини, то можна уточнити ситуацію підростаючого покоління такої моделі.

На молодого громадянина соціалістичної держави впливає власний життєвий досвід, якого він набуває в соціалістичному оточенні, як науково-теоретичних, так і художньо-естетичних «інтерпретацій» з точки зору соціалістичної ідеології; по культурних масово-комунікативних засобах на нього можуть все-таки впливати також й «ідеологічні інтерпретації» капіталістичної дійсності (яких він не знає з власного досвіду), як перевернуті інтерпретації життєвого досвіду соціалістичного середовища.

Перед соціалістичним вихованням особи та свідомого відношення підростаючого покоління постає завдання: власними переконливими досягненнями висвітлювати актуальні проблеми нашої дійсності, дати відсіч можливим апологетським спробам прославляти буржуазну дійсність художніми методами в буржуазних комунікативних засобах пропаганди, яка намагається відсутність безпосереднього знання життя капіталістичного суспільства у молодих громадян соціалістичних держав в якійсь мірі «компенсувати» художньо-об'єктивним «життєвим досвідом» капіталістичної дійсності; поряд з цим естетично-емоційно показати глибоко гуманний характер соціалістичного та комуністичного ладу в художньо втілених людських долях.

Діє уже сьогодні, а в майбутньому буде ще більше діяти і загострюватись боротьба в галузі ідеології, в якій, між іншим, не тільки буржуазні культурні масово-комунікативні засоби намагаються ідеологічно впливати на громадян соціалістичних держав і при нагоді використати ще відсутній життєвий досвід

у молоді, а і в якому ми за допомогою радіо та телебачення і відповідних художніх творів можемо показати громадянам капіталістичних держав, особливо трудящим всього світу, дійсну, а також естетично-емоціонально діючу картину життя нашого суспільства і його гуманну суть.

Дальший розвиток психічно визначених культурних масово-комунікативних засобів висуває все-таки ряд питань не безпосередньо ідеологічного характеру, але які важливі для виховання особи підростаючого покоління. Їх розвиток веде якраз до «набування» комунікативних сфер художньої культури. Прекрасні записи грампластинок можуть серйозно зашкодити нахилу до продуктивної чи репродуктивної художньо-музикальної діяльності, транзистор може підірвати радість (від) власного співу, телевізійні передачі можуть негативно відзначитись на відвідуванні театрів. Але в зв'язку з тим, що власна продуктивна та репродуктивна художня діяльність вимагає від особи здібностей до творчості, ми стоїмо перед питанням, чи не потребує технічний прогрес особливих зв'язків з мистецтвом, які мають для необхідного виховання людини частково негативний вплив на технічний прогрес.

Культурно-теоретичні та естетичні досліді, як культурно-політичні практичні заходи стоять перед завданням знайти форми виховання і освіти перш за все підростаючого покоління, які визнають і використовують позитивні можливості культурних масово-комунікативних засобів, проте виключають можливі негативні наслідки їх дії.

Добре розв'язати ці, як й інші згадані завдання, ми зможемо лише тоді, коли переборемо теоретично і практично певні, ще дуже вузькі розуміння ролі і можливостей культурно-естетичного виховання. Необхідно визнати два основні аспекти і дві основні сфери естетичного виховання. Ми виходимо з того, що в життєвій практиці існує дві основні форми естетичного пізнання дійсності: поза (над) художня (яка визначається не зовсім точно як елементарно-естетична) та художня. З цього виникають, таким чином, дві сфери естетичного виховання підростаючого покоління, а саме:

1. Виховання суб'єктивних потенцій просто чуттєво пізнавати дійсність; особливе значення має при цьому естетика праці, тобто вироблення навичок та потенцій естетично оцінювати, розуміти і формувати робітниче оточення та результат праці.

2. Виховання суб'єктивних потенцій, які роблять молодь здібною зрозуміти та насолоджуватись мистецтвом і відтворювати його продуктивно або репродуктивно.

Розвиток естетичних потенцій культурного людського відчуття ока і вуха, естетичних почуттів, наочного мислення, фантазії водночас розширює можливості особи сприймати вражен-

ня середовища, відкриває його дальше життя, включає його в потік ідейно-емоціональних естетичних, художньо сформованих інформацій.

Виходячи з цього міркування, ми можемо встановити два інших аспекти естетично-художнього виховання, а саме:

1. Розвиток навичок естетично пізнавати оточення, відчувати потребу в мистецтві та розуміти мову мистецтва.

2. Всебічне формування особи завдяки формуванню оточення, виховання особи за допомогою мистецтва.

Художньо-естетичне виховання обмежується в цьому розумінні не тільки підготовкою суб'єктивних естетичних потенцій, а також включає всебічну, особливо світоглядно-емоціональну освіту особи великою кількістю естетично-художніх інформацій, які можна охопити і зрозуміти завдяки цим потенціям. Уже тепер ми можемо розглянути, як доказане, що з прогресом науково-технічної революції в соціалістичних умовах зростає значення поза (над) художнього естетичного виховання тому, що чим більш творчий характер носить праця, тим більше вона потребує складної ручної діяльності і напруження інтелектуальних потенцій особи. Як доводять соціальні дослідження, практичний досвід, естетичне формування робочого місця впливає на задоволення від праці, на продуктивність праці і на трудові досягнення як важливий елемент виробничої культури. З високою правдоподібністю, а також на основі соціологічних досліджень і практичного досвіду ми можемо сформулювати гіпотезу: чим багатші життєві матеріальні вигоди (харчування, одяг, квартира, предмети повсякденного вжитку), представлені в розпорядження трудящих, тим більшого значення набуває їх естетичне оформлення і судження про смак покупця чи споживача. Ця важлива роль естетичного знайшла визначення в НДР, між іншим, у формі закону, що жоден продукт не одержить найвищого знаку якості, який не має естетично-привабливого зовнішнього оформлення при відмінній якості виконання.

Далі ми можемо сказати, що суспільне значення естетичного оформлення робочого і життєвого оточення вичерпується не тільки економічним аспектом — вкладом у підвищення продуктивності праці і кращим збутом продуктів. Воно має також важливий ідеологічний аспект.

Середовище, в якому особа почуває себе естетично добре, емоціонально утверджується від цього. Буржуазія високорозвинутих капіталістичних держав використовує цей ефект, щоб замаскувати красивим естетичним блиском гідку суть експлуатації. Німецькі фашисти оперували, як відомо, демагогічним лозунгом «Краса праці». Привабливе, естетично оформлене робоче місце рекомендується буржуазними сучасними психологами підприємств як знаряддя для покращення атмосфери підприємства.

Сучасне соціалістичне суспільство та майбутнє комуністичне суспільство, в яке «вростає» молоде покоління і яке воно буде, потребує естетичного оформлення робочого оточення не для маскування антигуманного характеру існуючих виробничих відносин. Але воно повинно вчитися по-діловому використовувати естетичні засоби для розкриття і розгортання гуманного характеру їх виробничих відносин. Це вимагає в широкому естетичному вихованні розвивати суб'єктивні естетичні потенції підрастаючого покоління і одночасно вносити вклад естетичним оформленням оточення в їх соціалістичне виховання особи та свідомого відношення.

Марксистська естетика тільки почала досліджувати значення цього естетичного формування робочого і життєвого оточення поза мистецтвом. Однак уже зараз ми можемо сказати, що значення цих процесів навряд чи можна переоцінити, його можна у вищій мірі недооцінювати. Тому що не тільки твори мистецтва як людська творчість, яка впливає на людину своїм естетично сформованим ідейно-соціальним змістом, але й підпорядковані або іманентні естетичні компоненти формують мислення, відчуття та світогляд особи в практично-продуктивних або політично-соціальних змінах дійсності.

В усіх сферах культурно-виховних процесів і установ, школах, культурно-масовій роботі, а також і в культурних масово-комунікативних засобах при вихованні підрастаючого покоління буде йти насамперед про те, щоб, з одного боку, використати всі можливості естетично-художнього виховання, звернути увагу на всі його аспекти і при цьому також врахувати, що в житті людини соціалістичного та комуністичного суспільства дуже велику роль відіграватиме не тільки науково-теоретичне, а й художньо-естетичне як морально-естетичний елемент.

Далі слід звернути увагу на те, що особливо великих зусиль потрібно буде докласти для того, щоб сприяти власній продуктивній і репродуктивній художній діяльності молодого покоління в зв'язку з тим, що вона краще розвиває здібність до творчості, ніж тільки комунікативне одержання художніх досягнень по радіо і телебаченню. Для практичної організації культурно-виховних процесів потрібно виділити серед інших такі важливі питання:

1. Які пропорції слід виробити між науковими, особливо природничо-математичними і естетично-художніми дисциплінами в загальноосвітніх школах, інакше між їх учбовими планами в зв'язку з зростаючими вимогами, які ставить до них швидке зростання нашої науки?

2. Яку роль повинно відігравати естетично-художнє виховання у «вільних» формах повсякденного виховання, відносно значення якого зростає з успіхами в соціалістичному та комуністичному будівництві?

3. Яку роль повинні відігравати заходи естетично-художнього виховання в продовжуючих професійно-освітніх установах — від професійної освіти в профшколах до інститутів та університетів — в зв'язку з тим, що в цих професійно-освітніх установах безперечного значення набуває професійна соціальна освіта?

4. Які заходи повинні проводитись в галузі культурно-масової роботи в клубах, будинках культури, в бібліотеках, художніх гуртках та гуртках праці, щоб підтримати, продовжити та в певному значенні завершити естетично-художнє виховання в школі?

5. Які програми по радіо і телебаченню повинні організовуватись та змінюватись у випадку необхідності, для того, щоб вносити ефективніший вклад в естетично-художнє виховання підростаючого покоління і доповнювати та підтримувати виховну роботу в школах, як культурно-масову роботу.

Питання виховання соціалістичної свідомості та особи підростаючого покоління художньо-естетичними засобами не можна розглядати відірваними від діалектичної єдності культурно-виховної та культурно-розважальної сторони мистецтва. Прекрасні художні досягнення можуть бути, безперечно, ефективними у вихованні особи та свідомості лише тоді, коли молода людина відчуває потребу сприймати мистецтво, засвоювати, відтворювати та творити його.

В крайній мірі, гіпотезно ми можемо допустити суттєві мотиви для рецептивного, репродуктивного та продуктивного заняття мистецтвом.

1. Суспільні конвенції і вимоги в гідному, не в консервативно-регресивному значенні до соціалістичної особи «належить» певне, розвинуте ставлення до мистецтва та літератури. (Щоб відповідати цьому мотиву, необхідно відвідувати театр, читати літературні новинки і т. д.).

2. Розгляд значення мистецтва як специфічної форми духовного пізнання світу, яке намагається збагатити наша наука про людину та інші емоціональні зв'язки з суспільною дійсністю і завойованою людиною природою.

3. Індивідуальні, а саме розвинуті потреби в розвагах.

Капіталістичний підхід до мистецтва використовував і використовує можливість наживатись за допомогою «розважальної» сторони мистецтва. Це призвело, як відомо, до відносного розриву та протилежності між так званим «серйозним мистецтвом» та «розважальним мистецтвом».

При цьому формувались чи, краще, деформувались масові форми так званої «розважальної примисловості» в житті людських мас в імперіалістичному суспільстві і фактично використовувались в масовій формі до їх духовних маніпуляцій.

Звернемо увагу на той факт, що старше покоління соціалістичного суспільства швидше виконує свої професійні та домашні

ні обов'язки, ніж молоде покоління, маючи таким чином економію бюджету часу. Якщо подумаємо над тим, що зростаюча продуктивність праці в умовах науково-технічної революції надасть більше вільного часу всім громадянам, то ми можемо і мусимо зробити обгрунтований висновок.

Питання художньо-естетичного виховання підростаючого покоління пов'язані з утворенням нових розважальних потреб і нового розважального мистецтва, відповідного соціалістичному способу життя. Виходячи з цих міркувань і понять, СЕПН вимагала уже на I-й Біттерфельдській конференції і підсилила ці вимоги на V, VI та VII партз'їздах прагнути в соціалістично-реалістичній творчості до оптимальної єдності виховної та культурно-розважальної функції мистецтва, всіх його видів та жанрів.

В зв'язку з тим, що ця єдність здійснюється лише в обумовлених жанровою специфікою межах, за соціалізму також може бути розважальне мистецтво, тобто художні досягнення з яскраво вираженою розважальною стороною, в яких не може бути відсутнім виховний елемент. Відносно великої ролі, яку відіграють певні жанри цього розважального мистецтва в житті і в дозвіллі молоді (наприклад танцювальна музика), є піклування про змістовне розважальне мистецтво культурно-політичним важливим завданням, вплив якого на соціалістичне та комуністичне виховання особи та свідомості не можна переоцінити. Всі зусилля в цьому напрямку повинні йти до того, щоб забезпечити мистецтву заслужене місце в проведенні дозвілля молоді в зв'язку з тим, що, власне, продуктивне, репродуктивне та рецептивне заняття мистецтвом та літературою належить до форм людської життєвої діяльності, які намагаються об'єднати виховання особи та розваги.

Звичайно, ні в розвинутому соціалістичному, ні в комуністичному суспільствах ми не можемо задовольнитись тим, що розважальний момент діє як мотив для заняття мистецтвом та літературою. Необхідно ширше розповсюджувати в школах, культурно-масовій роботі та культурних масово-комунікативних засобах поняття специфічного характеру художньо-естетичного пізнання світу.

Ми не маємо права закривати очі на те, що зростаючі успіхи природознавства і техніки можуть впливати однобічно перш за все на молоде покоління. Ми можемо вказати на ґрунтовну теоретичну як практично-виховну необхідність мистецтва в той час, в який здійснюється в соціалістичному та комуністичному суспільстві науково-технічна революція. При цьому необхідно зберегти себе від двох крайностей в практичній організації художньо-естетичного виховання молодого покоління: від того, щоб бачити в пізнавальному змісті мистецтва мотив для заняття мистецтвом і уникати суворої «дидактики» та «педагогіки» в

культурно-художньому житті тим, щоб не говорити багато про мистецтво та його суспільне значення.

Важливі завдання ставить педагогічна практика як естетична теорія питання: яким закономірностям підлягає утворення нових життєвих звичок, яким чином ми можемо впливати на цей процес, щоб внутрішнє відношення до гуманістичного мистецтва минулого, так і до соціалістично-реалістичного мистецтва сучасності стало фундаментом життя молодого покоління.

Це важливо тому, що тільки з відносно вузьким «сектором» світової творчості можуть познайомити молодь обов'язкові учбові плани в школах, в той час як велика, вірніше більша частина «зустрічей з мистецтвом» є справою індивідуального вибору молодшої особи, яка вирішує прочитати певну книгу, подивитись певний спектакль, включити певну радіо- чи телепрограму, брати участь в гуртках художньої самодіяльності. Плановий розвиток соціалістичних культурних потреб є завданням, яке тим важливіше, чим більша різноманітність культурно-художніх пропозицій в нашому житті. Соціальна психологія, педагогіка та соціологія повинні розв'язати важливі завдання, щоб створити відповідні передумови для цілеспрямованої виховної роботи.

Оскільки науково-технічна революція в умовах соціалізму та комунізму не утворює в суспільному житті мистецтво, як специфічне духовне пізнання дійсності, то вона не утворює також художньо-естетичне виховання, тобто виховання соціалістичної особи та свідомості художньо-естетичними засобами. Вона виставляє все нові допоміжні завдання, щоб виховати всебічно розвинених і високоосвічених осіб, які є виразниками соціалістичної та комуністичної свідомості, які зразково виконують свої професійні обов'язки, розвивають соціалістичну демократію, мають високу загальну освіту і розвивають дійсно людські відносини в усіх сферах життя.

Без мистецтва і художніх засобів ми не можемо виховати особу соціалістичного та комуністичного громадянина «царства свободи» в марксистському значенні цього слова. Наука, особливо естетика, педагогіка, соціальна психологія і соціологія стоять перед складним відповідальним завданням — створити важливі ідейні основи для практичної організації комплексного художньо-естетичного виховання підліткового покоління в душі соціалізму та комунізму.

Краткое содержание

В статье социолога проф. Эрхарда Йона (университет им. К. Маркса, г. Лейпциг, ГДР) исследуются актуальные вопросы эстетического воспитания молодежи в условиях современной научно-технической революции. В частности рассматривается роль общеобразовательного уровня молодежи, культурно-художественных средств, социальной среды, коммуникативных и рецептивных сфер в эстетическом воспитании молодой личности социалистического общества.

64 коп.

ВИДАВНИЦТВО КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ЗМІСТ

О. В. Ушаков. В. І. Ленін і соціалістичне управління суспільством	3
І. В. Свинстула. В. І. Ленін про формування наукового світогляду в робітничого класу	10
Г. Д. Бойко. В. І. Ленін про формування комуністичних матеріальних відносин у побуті на селі.	17
Ф. Ф. Байкін, А. І. Кавалеров. До питання про визначення поняття «побут»	24
І. Г. Дерев'ягін. Соціальні норми та їх значення в розвитку комуністичного ставлення до праці	30
Л. Т. Чернусь. Праця — основа комуністичного виховання колгоспного селянства	38
К. І. Неизюк. Деякі питання формування духовної культури колгоспного селянства	45
М. Фетісов. До питання про структуру суспільного буття.	52
В. К. Зволь. Про співвідношення соціальних інтересів і потреб	59
М. Т. Кузьменко. Духовний прогрес суспільства як закономірний процес зміни типів культури	67
І. К. Ковбаса. Деякі питання становлення молоді сім'ї.	74
В. С. Заслуженюк. Врахування національної специфіки в інтернаціональному вихованні молоді	81
М. В. Кирилова, В. А. Правоторов. Про деякі аспекти проблеми формування особистості фахівця в умовах вузу.	87
І. Г. Кошова, К. К. Кошовий. Деякі питання розвитку науки	93
Юрген Бехер, Пауль Фрідріх. Розвиток творчої сили молоді — основна вимога політики соціалістичної держави в умовах науково-технічної революції (на матеріалах НДР)	105
Ерхард Йон (НДР). Про деякі проблеми естетичного виховання молоді	115

ПРОБЛЕМЫ ФИЛОСОФИИ.

Межведомственный научный сборник. Выпуск 15.

(На украинском языке)

Редактор *В. І. Чупрій*

Художній редактор *А. Й. Вязло*

Технічний редактор *Т. І. Хохановська.*

Коректор *Л. К. Діхтяр*

Здано до набору 22.I 1970 р. БФ 08794. Зам. № 46. Вид. № 917. Тираж 450.
Формат паперу 60×90^{1/16}. Фіз. друк. аркушів 8,0. Умовн. друк. аркушів 8,0.
Обл.-видавн. аркушів 9,75. Паперових аркушів 4,0. Підписано до друку
26.V 1970 р. Папір друкарський № 3. Ціна 64 коп.

Видавництво Київського університету, Київ, Героїв революції, 4.

Т. П. Вид-ва КДУ — 1970, поз. 60.

Київська книжкова друкарня № 5 Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Київ, Репіва, 4.